

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

II. İRAKLİ DÖNEMİ GÜRCİSTAN'IN
ASKERİ VE SİYASİ FAALİYETLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sinem ÖZYÜCEL

Balıkesir, 2013

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

II. İRAKLİ DÖNEMİ GÜRCİSTAN'IN
ASKERİ VE SİYASİ FAALİYETLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sinem ÖZYÜCEL

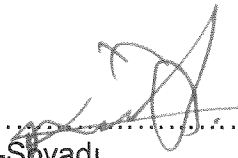
Tez Danışmanı
Doç. Dr. Sebahattin ŞİMŞİR

Balıkesir, 2013

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Tarih Anabilim Dalı'nda 201112517007 numaralı Sinem ÖZYÜCEL'in hazırladığı "II. Iraklı Dönemi Gürcistan'ın Askeri ve Siyasi Faaliyetleri" konulu ~~DOKTORA~~YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 07.06.2013 tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ/OY ÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

Başkan *Prof. Dr. Kaan* İmza
Sign TAF Unvanı, Adı-Soyadı

Üye..... İmza
Unvanı, Adı-Soyadı (Danışman)
Doc. Dr. Sebahattin Zimbi

Üye *Yrd. Doç. Dr.* İmza
Filiz Çokak Unvanı, Adı-Soyadı

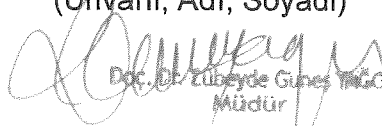
Üye..... İmza.....
Unvanı, Adı-Soyadı

Üye..... İmza.....
Unvanı, Adı-Soyadı

Üye..... İmza.....
Unvanı, Adı-Soyadı

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylım.

21.06./2013
Enstitü Müdürü
(Unvanı, Adı, Soyadı)

Doc. Dr. Zübeyde Güneş TİGÇİ
Müdür

ÖNSÖZ

Günümüzde pek çok devletin ilgi alanı yanında etki sahasını da oluşturan Kafkaslar uğruna daha önceki yıllarda da pek çok mücadele verildiği bilinen bir gerçektir. Yüzyıllar boyunca Kafkasya bölgesi ve özellikle Gürcistan siyasi, sosyal, ekonomik, stratejik ve kültürel açıdan önemli bir bölge olmuştur. Kafkasya bölgesindeki bu durum dünyayı etkilemiş ve bu bölgenin sahibi olan kuvvet, dünya siyasetinin önemli aktörleri arasında yer alma şansını yakalayabilmiştir. Bundan dolayı da Kafkasya bölgesi sürekli elde tutulmak istenmiş ve çeşitli devletler arasında el değiştirmiştir. Bu çalışmamızda Kafkasya coğrafyasında önemli bir bölge olan Gürcistan'da XVIII. Yüzyıl da yaşamış olan Tiflis Hanı II. İrakli'nin hüküm sürdüğü yıllar arasında bu bölgede etkili olan Osmanlı Devleti, Rusya, İran ve Türk hanlıkları ile II. İrakli arasında siyasi ve askeri alanda verilen nüfuz mücadeleleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu süreç çerçevesinde meydana gelen olayların incelenmesi ile Gürcistan'da yaşanan ve gelişen olayların daha iyi bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olunacağı ümit edilmektedir.

Bu amaçla konunun belirlenmesi, araştırılması, bilgilerin derlenmesi ve yazılması safhalarında gerekli yönlendirmelerin yapılması gerektiğinde değerli bilgi ve görüşlerini esirgemeyen, karşılaştığım her sıkıntıda beni yüreklendiren ve yılmadan teşvik eden ayrıca bu çalışmanın haricinde sosyal yaşantımın her aşamasında da daima yanımda olan değerli hocam Doç. Dr. Sebahattin ŞİMŞİR'e en içten teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Ayrıca evlerine her gittiğimde beni güler yüzle karşılayan ve değerli zamanını ayıran değerli hocam Yard. Doç. Dr. Nahide ŞİMŞİR'e de teşekkürlerimi sunarım.

Bu iki değerli ismin dışında çalışmanın ortaya çıkmasında etkili unsurlardan biri olan maddi ve manevi desteği sonuna kadar sağlayan babam Rahmi ÖZYÜCEL'e, ve annem Nebahat ÖZYÜCEL'e, tecrübeleri ile her zaman beni yönlendiren ve destekleyen ablalarım Ebru AKPINAR ve

Sema YILDIZ'a ve beni bıkmadan, usanmadan dinleyen canım arkadaşım
Özlem ÖZPOLAT'a bana inanıp, güvendikleri ve yanımda oldukları için
sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Sinem ÖZYÜCEL

ÖZET

II.İRAKLİ DÖNEMİ GÜRCİSTAN'IN ASKERİ VE SİYASİ FAALİYETLERİ

ÖZYÜCEL, Sinem

Yüksek Lisans, Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Sebahattin ŞİMŞİR

2013, 154 SAYFA

Gürcistan ilk çağlardan itibaren insanların ilgisini çeken bir bölge olmuştur. Bu ilgi bugün hala devam etmektedir. Bu bölge Osmanlı Devleti ve İran'ın mücadele sahası iken daha sonraları Rusların yayılma planlarının da bir parçası haline gelmiştir. Gürcistan'ın XVIII. Yüzyılda Tiflis Hanı II. İrakli zamanında geçirdiği siyasi ve askeri meseleler tezimizin konusunu oluşturmaktadır.

Birinci bölümde konunun daha iyi anlaşılması amacıyla tezimize konu olan dönemden önce Kafkasya ve Gürcistan'ın adı, coğrafi konumu, Jeopolitik ve Jeostratejik önemi, burada yaşayan halklar ve Osmanlı Devleti, Rusya ve İran'ın XVIII. Yüzyıla kadar olan süreçte Kafkaslar ve Gürcistan için verdikleri mücadelelere değinilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde Rus Çarı I. Petro döneminden başlayarak Rusya'nın 1801 yılında Gürcistan'ı kendi himayesi altına almasına kadar olan süreçte geçen askeri ve siyasi olaylar değerlendirilmeye çalışılmış, Rusların doğu siyasetleri ve bu siyaset doğrultusunda ilerlemeleri ve Rusya'nın II.İrakli ile münasebetleri anlatılmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde Nadir Şah döneminde Osmanlı-İran mücadelelerinde Gürcistan'ın durumu, Nadir Şah'ın ölümünden sonra başa geçen Kerim Han ve Ağa Muhammed Şah Kaçar dönemlerinde meydana

gelen Osmanlı-İran mücadeleleri, İran ile Osmanlı Devleti'nin Gürcistan politikaları ve II.İrakli ile olan münasebetleri anlatılmaya çalışılmıştır.

Dördüncü bölümde ise Nadir Şah'ın ölmesinden sonra bağımsızlık kazanan Azerbaycan hanlıklarının ortaya çıkmaları, umumi tarihleri, Osmanlı Devleti ile Rus-Gürcü bloğuna karşı ittifak kurmaya çalışmaları ve hanlıkların II.İrakli ile münasebetleri anlatılmaya çalışılmıştır.

Sonuç olarak konu ile ilgili elde edilen araştırmaların incelenmesi ile II.İrakli döneminin yani XVIII. Yüzyıl'ın ikinci yarısında Gürcistan'da meydana gelen askeri ve siyasi olayların anlatılarak Gürcistan'ın bu dönem içerisindeki durumu, İran, Osmanlı Devleti ve Rusya gibi büyük devletlerin Gürcistan üzerindeki mücadeleleri ve bu durum karşısında varlığını sürdürmeye çalışan II.İrakli'nin uygulamış olduğu siyasetin sebepleri ve sonuçları ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: II.İrakli, Gürcistan, Osmanlı Devleti, Rusya, İran

ABSTRACT

POLITICAL AND MILITARY ASPECTS OF GEORGIA DURING THE ERA OF İRAKLİ II

ÖZYÜCEL, Sinem

Master Thesis, Department of History

Advisor: Doç. Dr. Sebahattin ŞİMŞİR

2013, 154 Pages

Georgia has been a region of interest since ancient times. This interest still continues. While, it was initially a battlefield between The Ottoman Empire and Iran, it later became a part of expansionist policies of The Russian Empire. My thesis deals with the political and military aspects of Georgia experienced during İrakli II The Khan of Tbilisi.

In the first part, to be understood well, before the four periods, main points of my thesis, it is worth mentioning the names of Caucasus and Georgia, their geographical positions, geopolitics and geostrategic importance, people living there and finally the battles between The Ottoman Empire, The Russian Empire and Iran until the 18th century to get the control of Caucasus and Georgia..

In the second part, political and military events from the era of Tsar Petro I to the year 1801 when Russia ruled over Georgia have been mentioned in addition to the relationship between Russia and İrakli II, Russian's oriental policy and their goals related to this policy..

In the third part, Georgia's condition during the era of Nadir Shah and the battles between The Ottoman Empire and Iran, after Nadir Shah reign the battles between The Ottoman Empire and Iran during the era of Kerim Khan

and Muhammed Shah Aga, The Ottoman Empire and Iran's policies related to Georgia have been clarified.

In the fourth part, ensuing of Azerbaijan Khanates gaining their independence after the death of Naidr Shah, their general history, their efforts to ally with The Ottoman Empire against Russia-Georgia block and the relationship between the khanates and Irakli II have been explained.

To sum up, after examining closely the era of Irakli II; that's the political and military aspects of Georgia during the second part of the 18th century have been elucidated. In this way Georgia's condition in this period, the battles between the Ottoman Empire, Iran and the Russian Empire over Georgia and the causes and effects of the policies of Irakli II following to continue his existence have been made clear.

Key words: Irakli II, Georgia, the Ottoman Empire, Russia, Iran.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iii
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	ix
1. GİRİŞ	1
1.1. Problem	1
1.2. Amaç	1
1.3. Önem	2
1.4. Sınırlılıklar	3
1.5. Tanımlar	3
2. İLGİLİ ALANYAZIN	5
2.1. Kuramsal Çerçeve	5
2.2. İlgili Araştırmalar	5
3. YÖNTEM	8
3.1. Araştırmanın Modeli	8
3.2. Bilgi Toplama Kaynakları	8
3.3. Bilgilerin Toplanması ve Değerlendirilmesi	8
4. BULGULAR ve YORUMLAR	10
4.1. Kafkasya	10
4.1.1. Kafkasya Kavramı ve Tanımı	10
4.1.2. Kafkasya'nın Coğrafi Konumu	11
4.1.3. Kafkasya'nın Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi	13
4.1.4. Kafkasya'nın Etnik Yapısı ve Gürcüler	14
4.1.5. Kafkasya'nın XVIII. Yüzyıla Kadar ki Tarihsel Gelişimi	17
4.1.5.1. Rusların Kafkasya'daki Faaliyetleri	22
4.1.5.2. Osmanlı Devleti ve İran'ın Kafkasya'daki Faaliyetleri	24
4.1.5.3. Tiflis ve Tiflis Hanlığı	26
4.2. Tiflis Hanı II. İrakli'nin Ruslar İle Münasebetleri	28
4.2.1. I. Petro Döneminde (1696-1725) Rusların Doğu Siyaseti	28
4.2.1.1. İsveç-Rus Muharebesi	31
4.2.1.2. Prut Seferi	32

4.2.1.3. Petro'nun Kafkasya Siyaseti ve 1724 İstanbul Anlaşması	33
4.2.1.4. Petro'nun Rus Tarihindeki Rolü.....	37
4.2.2. II. Katerina Döneminde (1762-1796) Rusların Doğu Siyaseti ve Tiflis Hanı II. İrakli ile Münasebetler.....	38
4.2.2.1. Lehistan Meselesi ve Lehistan'ın Bölünmesi.....	41
4.2.2.2. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşları ve Küçük Kaynarca Anlaşması	43
4.2.2.3. Kırım Olayları, Kırım'ın Rusya'ya Bağlanması ve Aynalıkavak Tenkihnamesi	49
4.2.2.4. 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı ve Yaş Anlaşması.....	52
4.2.2.5. Rusya'nın Kafkaslar'a Girmesi ve Tiflis Hanı II. İrakli ile Münasebetler.....	55
4.2.2.6. Gürcistan'da Rus İdaresinin Kurulması.....	64
4.3. Tiflis Hanı II.İrakli'nin Osmanlı Devleti ve İran ile Münasebetleri ..	66
4.3.1. Nadir Şah'tan Önce Osmanlı-İran Münasebetleri	66
4.3.2. Nadir'in Doğumu ve İran'da İdareyi Ele Alması	72
4.3.3. 1732-1736 Osmanlı-İran Mücadeleleri ve Nadir Şah	76
4.3.4. Nadir Şah'ın Gürcistan ve Dağıstan'daki Faaliyetleri	79
4.3.5. Kerim Han Zamanında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri.....	79
4.3.6. Ağa Muhammed Şah Döneminde Osmanlı-İran Münasebetleri ve II. İrakli ile İlişkiler	81
4.3.7. Feth Ali Şah Döneminde (1797-1834) Gürcistan Siyaseti.....	86
4.4.Tiflis Hanı II. İrakli'nin Hanlıklar ile Münasebetleri	88
4.4.1. Hanlıkların Ortaya Çıkması ve Umumi Tarihleri.....	88
4.4.2. Cenub Hanlıkları	90
4.4.3. Şimal Hanlıkları	91
4.4.4. Şeki Hanlığı	95
4.4.5. Karabağ Hanlığı.....	101
4.4.6. İrevan Hanlığı	106
4.4.7. Kuba Hanlığı.....	113
4.4.8. Şirvan Hanlığı	118
4.4.9. Osmanlı Devleti ve Azerbaycan Türkleri.....	121

5. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	131
5.1. Sonuçlar	131
5.2. Öneriler	134
KAYNAKÇA	135

1. GİRİŞ

1.1.Problem

Bu araştırmanın problemi Kafkasya ve Gürcistan'da Osmanlı Devleti, Rusya ve İran gibi üç büyük gücün nüfuz mücadelesi, bu mücadele sırasında maruz kaldıkları diplomatik ve askeri hareketlerle birlikte bu sürece nasıl dahil edildikleri ve II. İrakli ile münasebetleri oluşturmaktadır. Bu süreç Rusya'nın Gürcistan'ı himayesine alması ile başlamıştır ve Rusya, Ağa Muhammed Han'ın Gürcistan ve Dağıstan'a seferlerinden sonra bu saldırılara karşılık vermiş ve Kati olarak Gürcistan'ı ilhak etmiştir. Bu noktada bu konu ile ilgili yapılmış olan çeşitli araştırmaların ve arşiv belgelerinin incelenerek doğru bir şekilde yorumlanabilmesi son derece önemlidir. Belirlenen bölgenin askeri ve siyasi tarihinin ortaya konulmasında daha önce yapılmış olan çalışmalardan ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan II. İrakli dönemini kapsayan Gürcistan ile ilgili birçok belgeden de yararlanılarak sınırlandırılan dönem çözülmeye çalışılacaktır.

1.2. Amaç

Araştırmanın temel amacı XVIII. yüzyılda dünya siyasetinin en büyük ilgi odaklarından birisini teşkil eden Kafkaslar'ın ve Gürcistan'ın tarihi geçmişi, etnik yapısı, jeopolitik ve jeostratejik önemi ve sorun alanlarını ortaya çıkarmaktır. Çünkü incelenen bölgenin tarih boyunca Anadolu ve İran gibi bir "geçit" yeri olması; Balkan Yarımadası ve Hindistan gibi göçlerin "hedefi" olan bir ülke konumunda bulunması Gürcistan'da çok zengin bir tarih, kültür ve etnik birikimin oluşmasını sağlamıştır. Bundan dolayı da bölge sürekli elde bulundurulmak istenmiş ve de sık sık çeşitli devletler arasında el değiştirmiştir. Bu sebeplerden dolayı:

- Kafkasya ve Gürcistan'ın Jeopolitik önemi ve bu bölgedeki çatışma alanlarını ortaya koymak,

- Osmanlı Devleti'nin Gürcistan ile olan ilişkilerini karşılıklı olarak ortaya koymak,
- İran ve Rusya'nın Gürcistan üzerindeki menfaatlerini, mücadele alanlarını, hedeflerini, stratejilerini ve uyguladıkları politikaları ve II. İrakli ile olan ilişkilerini karşılıklı olarak ortaya koymak,
- Azerbaycan Hanlıklarının II. İrakli ile olan ilişkilerini ortaya koymak,
- II.İrakli Han'ın varlığını sürdürebilmek amacı ile uygulamış olduğu siyasetleri ortaya koymak ve bu konuların hepsinin bir bütün halinde bir araya getirilerek XVIII. yüzyılda Gürcistan'ın yaşamış olduğu askeri ve siyasi olaylar ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

1.3. Önem

Gürcistan coğrafyasına ilk bakıldığında bölgenin dağlık ve ulaşım elverişli olmayan yapısı dikkat çekse de bölge tarih boyunca ticaret ve göç yolları üzerinde bulunmuş ve kültürlerin kesiştiği önemli bir kavşak noktası olmuştur. Doğu-Batı arasında bir köprü oluşturan Gürcistan'ın siyasi ve ekonomik açılarından tüm dünyanın ilgisini cezbe etmesi ile de Gürcistan birçok devletin mücadele sahasına dönüşmüştür.

Tarih bilimi açısından bu çalışmada Gürcistan ile ilgili yapılmış olan çalışmalara ve de arşiv belgelerine dayanılarak II. İrakli dönemi için ortaya konulan bilgiler ilgili dönemdeki bölge tarihinin aydınlatılması açısından önem arz etmektedir. Kafkaslar ve Gürcistan üzerine yapılmış birçok araştırma mevcut olmasına rağmen II. İrakli dönemi üzerinde yoğunlaşmış herhangi bir çalışmanın bulunmaması sahadaki bu eksikliğin giderilmesi açısından önemlidir. Bu sebepten ulaşılan sonuçlar daha sonra yapılacak olan benzer çalışmalara kolaylık sağlayacak ve katkıda bulunacaktır.

Bu dönemin aydınlatılması önemlidir. Çünkü XVII. asrın sonu XVIII. asrın başlarından başlayarak Avrupa Devletleri Osmanlı ve Safevi Devletleri'nin topraklarını ele geçirmek için işgalci siyaset yürütmeye başlamışlardır. Onlar bu bölgede yaşayan Hristiyanların yardımına umut bağlamışlardır. Çünkü Kafkasya'yı bu şekilde ele geçirebileceklerine

inanyorlardı. Tam da bu aşamada doğal müttefik arayışları gündeme gelmiştir. Dağların güney yamaçlarında Kartvel ırkının yaşadığı Gürcistan, İmeretiya, Mingrelya ve Guria bulunmaktaydı. Halkının büyük bir kısmı Hristiyan olan bu bölge, son zamanlara kadar Osmanlı Devleti ve İran'ın saldırılarına maruz kalmıştır. Küçük Kaynarca Anlaşmasıyla Osmanlı Devleti tebaası olan Hristiyanların hamisi olan Rusya, Gürcistan'ın da doğal olarak hamisi olmayı istemiş ve Kafkasya'da Hristiyan bir müttefik aday bulmuş olmanın getireceği kolaylıkları hesap etmiştir. Nitekim Rusya bu siyasetini adım adım sürdürmüş, Gürcistan'ı ilhak etmiş, Gürcistan'ı Kafkasya'nın diğer bölgelerini ele geçirebilmek için bir üs olarak kullanmaya çalışmış ve bu siyasetin bir parçası olarak da II. İrakli ile münasebetlere girişmiştir.

1.4. Sınırlılıklar

Çalışma zaman olarak XVIII. yüzyılın ikinci yarısı ve yer olarak da Gürcistan ile sınırlıdır. Çalışmada bu süreç esnasında Gürcistan'da meydana gelmiş olan askeri ve siyasi faaliyetler yer almaktadır.

1.5. Tanımlar

II. İrakli: Kartli-Kaheti Kralıdır. Nadir Şah bölgeyi ele geçirdikten sonra, Kartli-Kaheti valiliğine 1735'de Ali Mirza'yı, 1744'de Kartli'ye Tahmuras'ı, Kaheti'ye oğlu İrakli'yi vali tayin etmiştir. Ancak Nadir Şah'ın ölümü ile ortaya çıkan otorite boşluğundan istifade eden Tahmuras, kendini Kartli Kralı ilan etmiş, ancak Ocak 1762'de burada ölünce oğlu II. İrakli, Kartli-Kaheti Kralı olarak tahta çıkmıştır (Berdzenişvili ve Canaşa, 2000:270).

Tiflis: Gürcistan Cumhuriyeti'nin başkenti olan Tiflis, kuzeyindeki Büyük Kafkas sıradağları ile güneyindeki Küçük Kafkas Dağları'nın arasındaki çöküntü sahasında yer alır. Kür Nehri'nin iki yakasında yerleşen şehir, 41° 43' kuzey paraleli ile 44° 48' doğu meridyeninin kesişme sahasıdır. Tiflis, Kartli Krallığı'nın V. yüzyıl başlarında Sasani hakimiyetine girmesinden itibaren önem kazanmıştır. Sasani valisinin Tiflis'te oturması, buranın gelişmesini ve Kartli'nin merkezi olmasını sağlamıştır. Tiflis tarih boyunca

birçok devletin himayesi altında kalmış ve 1801'de Rusya tarafından ilhak edilmiştir.

Gürcistan: Büyük Kafkas sıradağlarının güney tarafında yer alır; kuzeyden Rusya Federasyonu, güneyden Ermenistan ve Türkiye, doğu ve güneydoğudan Azerbaycan, batıdan Karadeniz ile çevrilidir. Federal bir yapıya sahip olan Gürcistan'ın sınırları içinde Abhazya ve Acara özerk cumhuriyetleriyle Güney Osetya özerk bölgesi bulunmaktadır. Başşehri Tiflis'tir(Davut, 1996:310).

Kafkasya: Karadeniz ile Hazar denizi arasında Doğu-Batı paralelinde uzanan ve yüksekliği orta kısımlarında beş bin metreyi bulan sıradağların adıdır. Kafkasya bölgesi, Kuzey Kafkasya ile Transkafasya (Güney Kafkasya)dan oluşur. Kuzey Kafkasya doğuda Hazar Denizi, batıda Karadeniz ve Azak Denizi, kuzeyde Maniç Nehri ve Bataklıkları güney doğuda ise, Samur Nehri'nin Hazar'a döküldüğü yerden, İngur nehrinin Karadeniz'e döküldüğü noktaya kadar olan hat ile çevrili bölgeye, Güney Kafkasya ise Büyük Kafkaslar'ın doruklarından başlayarak, Küçük Kafkaslar'ın güney eteklerine kadar uzanmakta olan bölgeye denir. Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'da bu bölgede yer alan ülkelerdir (Kantarıcı, 2006:24).

2. İLGİLİ ALANYAZIN

2.1. Kuramsal Çerçeve

Çalışmamıza Kafkasya ve Gürcistan'ın coğrafi konumu, jeopolitik ve jeostratejik önemi, XVIII. yüzyıla kadar olan süreçte bu bölgeye gelmiş olan devletler ve bu süreç esnasında bölgenin dünya siyasetinde oynamış olduğu rollerden bahsederek başladık.

XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti, Rusya ve İran gibi dünya siyasetinde önemli rol oynayan üç büyük gücün menfaatlerinin Gürcistan üzerinde çatışmaya başlaması ile bu devletlerin Gürcistan'ı ele geçirmek için birbirleriyle vermiş oldukları mücadeleler ve bu mücadeleler esnasında II. İrakli Han'ın bu devletler ile olan münasebetlerinden bahsederek çalışmamıza devam ettik.

II. İrakli Han'ın varlığını sürdürebilmek için uyguladığı siyasetleri, Azerbaycan Hanlıkları ile olan münasebetleri ve 1801 yılında Gürcistan'ın Rusya tarafından ilhak edilmesi durumlarından da bahsederek araştırmamız sonlandırılmıştır.

2.2. İlgili Araştırmalar

Kafkaslar ve Gürcistan coğrafyası üzerine yapılmış bir çok araştırma mevcuttur. Ancak Tiflis Han'ı II. İrakli Han dönemi ile ilgili yapılmış olan araştırmalar oldukça yetersizdir. Araştırmamız esnasında incelemelerimizi yürütürken, birinci derecede kaynağımızı arşiv vesikaları teşkil etti. Bilhassa hatt-ı hümayunlardan yeteri kadar faydalandık. Bu tasniflerdeki mevcut vesikalarda olaylar yalnız anlatılmakla geçilmemiş zaman zaman Osmanlı Devleti'nin bu bölgedeki siyasetine işaret edildiği gibi geniş surette Çerkesler, Lezgiler, Çeçenler, Gürcüler ve Dağıstan ile Azerbaycan'ın halkı hakkında bilgiler verilmiştir. Hatt-ı hümayunlara nazaran Ahmet Vasıf Efendi'nin Mehâsinü'l Asâr ve Hakâikü-l Ahbar adlı eseri, Cevdet Paşa'nın on iki ciltlik

eseri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi tarafından yayınlanmış olan, Osmanlı Belgelerinde Karabağ, Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri ve yine Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri adlı eserler faydalandığımız başlıca kaynaklardır.

Kafkasya Coğrafyası'nın Genel Değerlendirmesi ve XVIII. Yüzyıla kadar olan tarihi ile ilgili bilgi verirken Fahrettin Kırzioğlu'nun Osmanlılar'ın Kafkas Elleri Fethi (1451-1590), Bekir Kütükoğlu'nun Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri, Cemal Gökçe'nin Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti, İsmail Berkok'un Tarihte Kafkasya Adlı eseri, Mustafa Aydın'ın XIX. yüzyılda Kafkaslarda Nüfus Mücadeleleri (1800-1830) adlı Doktora Tezi, Şerafettin Erel'in Dağıstan ve Dağıstanlılar adlı eseri, Halil Kantarcı'nın Kıskaçtaki Bölge Kafkasya adlı eseri, Nikoloz Berdzenişvili-Simon Canişa'nın Gürcistan Tarihi, M.F. Brosset'in Gürcistan Tarihi, Kadircan Kafli'nin Şimali Kafkasya adlı eseri, Akdes Nimet Kurat'ın Rusya Tarihi, John. F. Baddeley'in Rusların Kafkasya'yı istilas ve Şeyh Şamil adlı eseri, Çeşmizade Reşit Mustafa Efendi'nin Çeşmizade Tarihi, Hammer'in Osmanlı Tarihi, Nizamüddin Şami'nin Zafername adlı eseri, A.Yu. Yakubovskiy'nin Altın Ordu ve Çöküşü, Sebahattin Şimşir'in Dünden Bugüne Türkistan'da Türkler adlı eseri, Türkler Ansiklopedisi, Diyanet ve İslam Ansiklopedilerinde bulunan birçok madde ve çeşitli dergilerden alınmış makalelerden faydalandık.

II. İrakli Han'ın Rusya, Osmanlı Devleti, İran ve Azerbaycan Hanlıkları ile münasebetlerinin anlatılmasında ise yukarıda bahsetmiş olduğum kaynaklara ilaveten İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Osmanlı Tarihi, Ziya Nur Aksun'un Osmanlı Tarihi, Nicolae Jorga'nın Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Güntekin Necefli'nin XVIII. Asırda Azerbaycan topraklarında Ermeni Devleti Kurma Teşebbüsleri, Tofiq Teyyuboğlu Mustafazade'nin 18. yüzyılda Osmanlı-Azerbaycan ilişkilerinin başlıca merhaleleri, XVIII. yüzillik-XIX. yüzilliyin evvelerinde Osmanlı-Azerbaycan Münasebetleri ve Quba Hanlığı adlı çalışmaları, Mahmud İsmayıl-Maya Bağirova'nın Şeki Hanlığı, Naile Bayramova'nın Şamahı Hanlığı, Fuad Aliyev- Mirabdulla Aliyev'in Nahçıvan

Hanlığı, Karabağnameler I, II, III kitap,A.A. Bakıhanov'un Gülistan-i İrem adlı eseri, Mehmet Saray'ın Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetleri adlı eseri, Midhat Sertoğlu'nun Mufassal Osmanlı Tarihi, Yusuf Hikmet Bayur'un Hindistan Tarihi ve çeşitli Yüksek Lisans ve Doktora tezlerinden de önemli ölçüde faydalandık.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

Çalışmamızda XVIII. yüzyılda yaşamış olan II. İrakli döneminde Gürcistan'ın askeri ve siyasi faaliyetleri tanımlama amacı ile araştırma yaklaşımı olan tarama modeli kullanılmıştır. Bu model çerçevesinde konu ile ilgili olaylar dönemin koşulları göz önünde bulundurularak tanımlanmaya çalışılmıştır. Konu hakkındaki bilgiler arşiv belgelerine ve önceden tutulmuş yazılı belgelere başvurarak yorumlanmıştır. Araştırma konusu ile ilgili bulunan eserler taranmış ve tarafsız bir şekilde yorumlanmıştır.

3.2. Bilgi Toplama Kaynakları

Araştırma konumuzu belirledikten sonra şimdiye kadar bu konu ile ilgili yapılmış olan çalışmaları tespit ederek bir bibliyografya oluşturduk. Araştırmamızın konusu itibarıyla öncelikle Başbakanlık Osmanlı Arşivinde konumuzla ilgili olan belgelerden ayrıca konumuz ile ilgili yapılmış olan araştırmalardan ve bazı Azeri Kaynaklarından da yararlandık. II. İrakli dönemi ile ilgili bilgiler kısıtlıdır. Ancak elde edilen kaynaklardaki bilgilerden yeteri kadar faydalanılmaya çalışılmıştır.

3.3. Bilgilerin Toplanması ve Değerlendirilmesi

Belgelerden ve dokümanlardan toplanan veriler, belirlendikten sonra bütün notlar birer birer okunup bahsettikleri konular hakkında bilgi edinilmiştir. Bu işlem tamamlandıktan sonra, taranmış olan kaynaklar arasında konularına göre bir sınıflandırma yapılmıştır. Sınıflandırmada araştırmanın problemi ve amacına uygunluk, her sınıfın birbirinden bağımsız olması, konunun bütün yönlerini kapsaması ilkelerine önem verilmiştir.

Çeşitli kaynakların toplanması aşamasında Balıkesir İlk Halk Kütüphanesi, Balıkesir Üniversitesi Merkez ve Necatibey Eğitim Fakültesi

Kütüphaneleri'nin yanı sıra Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Kütüphanesi, Bayezid Kütüphanesi ve İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphaneleri'nden de büyük ölçüde yararlanılmıştır.

Konuların tasnifi ve mantıki bir düzen içinde sıralanmasıyla çalışmanın ana başlıkları altında yer alacak olan alt başlıklar belirlenmiştir. Daha sonra bilgiler konu başlıklarına göre sırasıyla ele alınmış ve araştırmanın amaçları doğrultusunda veriler anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Daha sonra elde edilen bilgiler yorumlanarak araştırma problemine bir çözüm önerisi getirebilmek için bütünleştirilmiştir.

4. BULGULAR ve YORUMLAR

4.1. Kafkasya

4.1.1. Kafkasya Kavramı ve Tanımı

Kafkasya, Karadeniz ile Hazar Denizi arasında Doğu-Batı paralelinde uzanan ve yüksekliği orta kısımlarında beş bin metreyi aşan sıradağların adıdır (Tavkul, 2002:11).

Eski Yunanlıların "As" diye nitelendirdikleri Kafkasya bölgesi bugünkü Asya Kıtası tabirinin temelini oluşturmaktadır. "Asların Dağı" anlamındaki Kafkas Adı, As toplum bünyesinin bir parçası olan eski Med (Mede) dili sayesinde (Kuh asi, Kogh asi) mevcut şekli ile korunmuştur. Kogh As'ın Fars diline göre ifade şekli ise "Kuh as"dır. Klaproth; Tatarların bu dağa "Jalbuz" (Buz Yelesi), Nogayların "Yıldız Dağları", Türklerin "Kaf Dağı" ve Gürcülerin de Türkler gibi "Yalbuz" dağları dediklerini hatırlattıktan ve Kafkas adının Kafkasyalılar'a yabancı bir kelime olduğunu belirttikten sonra, adın belki Farsça dağ anlamına gelen "Kuh" ile eski Türkçede "beyaz" anlamına gelen "kas" kelimelerinin birleşmesinden türemiş olabileceğini belirtmektedir (Aydın, 2001:5). Kafkasya'ya bu adın kimler tarafından verildiği kesin olarak bilinmemekle beraber, kelimenin Dağıstan'ın eski yerlileri tarafından kullanıldığı ve ilk defa 479 tarihinde bu kelimeye tesadüf edildiği ileri sürülmektedir. Bununla ilgili olarak halen Dağıstan'ın Samur nehri vadisindeki yalçın bir tepe üzerinde mevcut bir köy Kafkas ismiyle anılmaktadır (Erel, 1982:8).

Kafkas adı ayrıca Yunan yazarı Aiskhylos'un M.Ö. 490 yılında yazdığı Zincire Vurulmuş Zevk ve Eğlence adlı romanında "Caucasus Dağı" olarak geçmektedir. Bu ismin Yunanlılarca bilinmesi muhtemelen Karadeniz kıyılarındaki Yunan kolonileri vasıtasıyla olmuştur. Yunanlılardan Romalılara geçen ve Türk-İslam eserlerinde Alburz Dağı diye adlandırılan bu coğrafya terimi, Rönesans'tan sonra da hümanistlerin eserlerinde Caucasus /

Caucasia/Caucasie diye anılmış ve böylece bütün Avrupa dillerine yayılmıştır (Çelebioğlu, 2005:s-İ). Rusya'da ise Çar I. Petro tarafından St. Petersburg'da 1726'da kurulan İlimler Akademisi aracılığıyla bu terim kullanılmaya başlanmıştır. Kafkas teriminin Türk literatüründe ilk defa kullanımı ise 1856'da Paris Konferansı'na gönderilen Ahmet Cevdet Paşa'nın hazırladığı "Dağıstan, Gürcistan, Çerkezistan, Kabartay ülkelerine Ait Bir Layiha" ile olmuştur ve Cevdet Paşa burada ilk defa Memalik-i Kafkasya ve Cebel-i Kafkas deyimlerini kullanmıştır (Kırzioğlu, 1993:5-6).

4.1.2. Kafkasya'nın Coğrafi Konumu

Kafkasya, Hazar Denizi ile Karadeniz arasında 440.000 kilometrekarelik bir alanı kaplayan, Rus federasyonunun Avrupa kesiminin güneybatısı ile Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan topraklarını da içine alan coğrafi bölge ve dağ sistemine verilen isimdir.

Kafkasya bölgesi, Kuzey Kafkasya ile Transkafkasya (Güney Kafkasya)dan oluşur. Kuzey Kafkasya doğuda Hazar Denizi, batıda Karadeniz ve Azak Denizi, kuzeyde Maniç Nehri ve bataklıkları güneydoğuda ise, Samur Nehri'nin Hazar'a döküldüğü yerden, İngur nehrinin Karadeniz'e döküldüğü noktaya kadar uzandığı kabul edilen hat ile çevrili bölgeye, Güney Kafkasya ise Büyük Kafkaslar'ın doruklarından başlayarak, Küçük Kafkasların güney eteklerine kadar uzanmakta olan bölgeye denir. Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'da bu bölgede yer alan ülkelerdir (Kantarıcı, 2006: 23).

Kafkasya; Avrupa Rusya'sı ve Orta Asya ile Anadolu'yu ve Orta Doğu'yu bağlamakla birlikte Doğu-Batı yönünde de Orta Asya'nın denizlere ulaşması mümkün en kısa ve uygun istikametteki yol üzerinde bulunmaktadır. Kafkasya, Büyük Kafkas Sıradağlarının güneyinde yer alan, tarihi bir bölgedir (Kantarıcı, 2006:25).Uzunluğu 1200 km olan Kafkas sıradağları üç kısma ayrılır:

1) Batı Kafkaslar: Anapa'dan Kuban Kaynağına kadar, Karadeniz sahil boyunca uzanan kısmın batısıdır. Burası 430 km uzunlukta olup, güneybatı etekleri denize kadar uzanarak Abaza ülkesini teşkil eder. Kuzeydoğu etekleri Kuban Nehri ve Azak Denizi vasıtası ile Rusya'ya doğru uzanır. Bu kısım güney-doğuya doğru uzadıkça yükseklik artmaktadır. Bunun karşısında silsilenin kuzeyinde de bir ikinci sırt uzanmaya başlar ve Elburz'a ulaşır(Hızal, 1961:15).

2) Orta Kafkaslar: Kuban menbağından Barbulu dağına kadar uzanan kısmı olup, uzunluğu 300 km'dir. Burası dağların en yüksek ve en geniş kısmıdır. Elburz (5630 m.) ve Kazbek (5045 m.) buradadır. Hatta birkaç geçit de buradadır ki, en sağlamı Daryal boğazıdır ve bunun en yüksek yeri de 2427 m.'dir(Hızal, 1961:15).

3) Doğu Kafkaslar: Barbulu dağından Hazar denizi sahiline dek uzanan kısmın doğusu olup, uzunluğu 430 km'dir ve buradan da doğu yönüne doğru iki dağ silsilesi uzanmaktadır (Hızal, 1961:15).

Kafkasya Dağıstan, Çerkesistan, Abaza, Kabartay, Gürcistan ve Azerbaycan bölgelerine ayrılır. Birbirinden ayrı şartları ihtiva eden bu bölgelerin sınırlanışı ise şöyledir:

1-Dağıstan bölgesi; doğudan Hazar denizi, güneyden Kür ırmağı, kuzeyden Kuma ırmağı, batıdan ise Daryal geçidi, Çerkesistan ve Gürcistan ile çevrilmiştir.

2- Çerkesistan; batıda Karadeniz, güneyde Gürcistan, kuzeyde kısmen Kuban nehri, doğuda ise Elburus'la sınırlanmıştır.

3- Abaza bölgesi, Kafkasya'nın kuzey toprakları içerisinde olup Çerkesistan'ın kuzeybatısındadır.

4- Kabartaylar; Karadeniz'e dökülen Kuban nehri, Hazar denizine dökülen Terek nehirlerinin havzaları ve Dağıstan ile Çerkesistan arasındaki mevcut dörtgen şeklindeki bir sahayı kaplar.

5- Azerbaycan; Güney Kafkasya'nın doğu bölgesi içerisinde yer alır.

6- Gürcistan ise Kuzeyde Çerkesistan ve Kabartay, kuzeydoğuda Dağıstan, güneyde Erivan ve Kars batıda ise Karadeniz ile çevrilmiştir (Gökçe,1979:3-5).

Cevdet Paşa Gürcistan'ı iki kısma ayırmaktadır; biri asıl Gürcistan denilen Tiflis Hanlığıdır ve merkezi Tiflis'tir. Diğeri Açıkbaş, Migreli ve Guril dadyanlıkları olup, sınırları Karadeniz sahiline kadar uzanmaktadır (Cevdet, 1976:275).

Gürcistan yüzey şekilleri bakımından üç bölgeye ayrılır. 1) Kuzeyde Büyük Kafkas sıradağlarının bulunduğu bölge, 2) Güneydeki Acara-İmereti, Trialeti, Borcomi, Bakuriani ve Ahalstihe dağlarının bulunduğu bölge ve 3) Bu iki kütle arasında ova ve yaylaların yer aldığı engebeli çöküntü bölgesidir. Kuzey ve güneydeki dağlık kütleler arasında kalan çöküntü alanının batı tarafında ise Kolhit ovası, doğusunda da Kartli ve Kaheti yaylaları bulunmaktadır (Dursun, 1996:310).

4.1.3. Kafkasya'nın Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi

Kafkasya birbirinden farklı çıkarları olan önemli bölgesel ve global aktörlerin etki ve ilgi menzili içerisinde. Bu bölgeye hakim olmak Asya, Avrupa ve Orta Doğu ekseninde önemli bir üs edinmek demektir. Kuzey-Güney yönünün boğum noktasında olup Petrol-Doğalgaz yataklarının Batı'ya gidiş yolu üzerinde bulunmaktadır (Taşdemir, 2005:22).

Kafkaslar, kıtaları kapsayan coğrafya bütünü, kuzey-güney bağlantılarından biridir. Orta Asya'ya giriş kapısıdır. Batı pazarlarına açılan bir geçittir. Tarihi coğrafyası ve jeopolitik önemi, bölgenin stratejik önemini de arttırmaktadır. Ayrıca bölgenin önemi, tarihte icra ettiği önemle de paralellik arz eder (Kantarıcı, 2006:60-61).

Kafkasya'da mevcut olan ekonomik zenginlikler bölgenin önemini arttıran ikinci unsurdur. Yer altı ve Yer üstü kaynakları bölgeyi emperyalist devletler için cazip kılmıştır. Petrol, Magnezyum, Bakır gibi

madenler, ormanlar ve zirai ürünlerden özellikle pamuk ve buğday savaş zamanının en fazla ihtiyaç duyulan maddeleriydi. Ulaşım ağları, demiryolu ve limanlarda bölgenin önemini arttıran diğer unsurlardır. Kafkaslar bu ve buna benzer sebeplerden dolayı Osmanlı Devleti, Rusya ve İran gibi büyük devletlerin vazgeçemeyecekleri bir bölge olmuş ve bu yüzden de tarih boyunca elde bulundurulmak istenmiştir (Çolak, 2006:17-20).

4.1.4. Kafkasya'nın Etnik Yapısı ve Gürcüler

Kırım'ın doğusundaki Taman yarımadasından, Bakü'nün de üzerinde bulunduğu Hazar Denizi'nin batısındaki Apşeron yarımadasına kadar uzanan dağlık bölgeye Kafkasya denmektedir (BOA, 1992:2).

Kafkasya, dil, din ve etnik gruplar açısından dünyanın en zengin, çok kültürlü bölgelerinden birisidir. Dolayısıyla, Kafkasya bir kültürler mozaiki coğrafyaya sahip, heterojen yapıda bir bölgedir. Asya ve Avrupa arasında geçiş güzergâhı işlevine sahip olan Kafkaslar, dağlık ve engebeli yapısı dolayısıyla pek çok etnik unsurun dil ve kültür varlığını koruyarak devam ettirdiği karmaşık bir bölgedir. Bölge, coğrafi konumu nedeniyle çeşitli millet ve toplulukların bir, "geçiş noktası" olmuş ve bunun sonucunda da çok karışık bir demografik yapı ve tarihi süreç kazanmış bulunmaktadır (Ayan, 2010:22). Kafkasya'da yaşayan grupları genel anlamda üçlü bir tasnifle değerlendirmek mümkündür. Bunlar:

- Türk Kökenliler
- Hristiyan milletler,
- Müslüman olan Kafkas Kavimleridir (Kantarıcı, 2006:38).

Kafkasya'da Azeriler, Karaçaylar, Malkarlar, Kumuklar, Nogaylar gibi Türk toplumlarından başka Çerkesler, Kabartaylar, Abazalar, Lezgiler, çeçenler gibi Müslüman; Gürcüler, Ermeniler, Svanlar ve Osetler gibi hristiyan bir çok kavim yaşamaktadır(BOA, 1992:2).

İncelediğimiz zaman dilimi içerisinde, Çerkesler Kuban nehri ile Karadeniz arasında yoğunlaşmışlardı. Bu bölgede aynı zamanda Karaçay-

Malkar Türkleri de bulunmaktaydı. Çerkeslerin hemen güneyinde Abazalar, onların da güneyinde Osmanlı sınırına kadar olan bölgede Gürcüler ve Ermeniler yer almaktaydı. Kuban nehri'nden Hazar Denizi'ne kadar olan sahada Kabartaylar, daha kuzeyde Nogay ve Moğol kökenli Kalmuklar bulunmaktaydı. Kabartay bölgesinin güneyi Dağıstan topraklarıydı. Burada Kumuklar, Lezgiler, Çeçenler, Osetler ve Svanlar yer almaktaydı. Dağıstan'ın güneyi ise Azerbaycan idi ve bu etnik yapı fazla bir değişiklik göstermeden günümüze kadar gelmiştir (BOA, 1992:2). Bu milletler içerisinde tez konumuz ile ilgili olan Gürcülerin etnik yapıları ise şöyledir:

Gürcüler, kendi isimleriyle anılan bölgede ve dağınık olarak Kafkasya'nın sair bölgelerinde yaşarlar. Yapılan bir incelemeye nazaran, gürcülerin efsanevi cedleri Yafes'in oğlu Targoman'ın ikinci oğlu Kartlos, doğuda Tiflis'in altındaki Borçalı çayının ağzından, batıda Suran dağlarına kadar olan bölgede yerleşmiş ve Kartvel Kavmi bundan türemiştir. Kartvel adının Gürcülerin ilk anayurtları olarak anılan Chaldea "Kalde" ile ilgili sanılan Korku'dan ileri geldiği iddia edilmektedir. Kafkasya'nın yerli halkından olan Gürcülerin ataları, bu coğrafya içinde M.Ö. II. Binlerden itibaren doğulu halklarla ilişkiler içinde olmuşlardır. Bunlar arasında sırasıyla Hititler, Mitanniler, Asurlular ve Urartular yer alır (Kınal 1962: 91-93). Bu konudaki ilk bilgilere Asur çivi yazılı yazıtlarda rastlanmaktadır. Daha sonraki yüzyıllarda Antik Çağı yaşayan Gürcülerin ataları bu bölgede tarım ve hayvancılıkla uğraşırken ilk kez demir işçiliğinin öncüleri olmuşlardır. Dolayısı ile metal teknolojisini tarıma ve diğer alanlara uygulayan ilk topluluklardandır (Mansel,1971:18-19). Yunanlıların Tao dedikleri Gürcüler, Transkafkasya'da yer almakla beraber, Önasya'nın siyasal, sosyal ve kültürel yaşamında önemli ölçüde rol oynamışlardır (Kınal,1962:19-20).

Gürcü toplumu değişik kardeş topluluk elementlerinin katılımıyla meydana gelmiştir. Kartvelien gruplar: Kartlar, Megreller-Ç'anlar ve Svanlardır. Bu gruplar kendi aralarında da bir takım boylara ayrılırlar: Kartlılar, Kahlılar, Pşav-Hevsurlular, Mitiul-Mohovliler, İmeretliler, Guryalılar, Raçvelliler, Leçhumlular, Acarlar, Meshler, Cavahlar, Şavşlar, Klarclar, Kartvel boyunu oluştururlar (Berdzenişvili ve Canişa, 2000:31).

Gürcistan adı "Kur" veya "Gur" nehrinden dolayı Türkler ve Farslılar tarafından türetilmiş olup, "Kur ülkesi" anlamına gelmektedir. Diğer bir teze göre ise Altın post yurdu Kolhid'de prehistorik çağlarda "Kuruz" veya "Hruz" adlı bir milletin varlığı bu isimle anılmaya sebep olmuştur (Aydın, 2001:9).

Gürcüler, genellikle düz ve güzel bir yüze sahiptirler. Dilleri yumuşak seslidir. Cesur sayılırlar. Tarihi bakımdan Büyük İskender'den itibaren isimlerine tesadüf edilmektedir. Kendileri milli tarihlerini daha eski zamanlara kadar uzatırlar. Etnik bakımdan kendilerinden evvel Kafkasya'ya yerleşen kavimlerinde bunlara tesiri olmuştur (Gökçe, 1979:9).

Kafkasya'nın İslamiyet'le tanışması sırasında Kafkasya'da hakim olan din içinde Hristiyanlığa ait bazı unsurları da barındıran pagan dinlerdi. İslamiyet öncesinde bu bölgede Yahudilik ve Hristiyanlık teşkilatlanmaya çalışmışsa da halk arasında yoğun bir şekilde yayılamamıştır. Museviliğe nazaran Hristiyanlık daha etkili olmuştur. Bizans'ın Kafkasya'da sürdürdüğü Hristiyanlaştırma politikalarından etkilenmişler ve Gürcü Kralı I. David ve Kraliçe Tamara dönemlerinde bunlar arasında Hristiyanlık nisbi bir yaygınlık kazanmıştır. Gürcü kilisesi kurulmuş ve İncil Gürcüce'ye tercüme edilmiştir. İslamiyet ise özellikle ülkenin güney bölgelerinde yayılmıştır. Ülkenin XIX. yüzyıl başlarından itibaren Rusya'nın hakimiyetine girmesi, İslamiyet'in yayılmasını engellediği gibi mevcut Müslümanların çoğunun Türkiye ve İran'a göç etmelerine sebep olmuştur (Dursun, 1996:311).

Gürcistan'ın resmi dili Gürcüce olmakla beraber Rusça, hemen herkes tarafından bilinen ikinci dildir. Gürcüce'nin çeşitli lehçeleri bulunmaktadır. Kafkas dil grubunun güney kolunu meydana getiren Gürcüce beşi ünlü, yirmi sekizi ünsüz toplam otuz üç harften oluşan özel bir alfabe ile yazılır (Dursun, 1996:310).

4.1.5. Kafkasya'nın XVIII. Yüzyıla Kadar ki Tarihsel Gelişimi

Kafkasya, ilk çağlardan itibaren iskân mahalli olarak kullanıla gelmiştir. Buzul çağının sona ermesinden hemen sonra insanlar Kafkasya'ya iki yol kullanarak gelmişlerdir. Güney ve Kuzey.Güneyden gelenler Karadeniz kıyılarını kuzeyden gelenler ise Azak denizi kıyılarını takip ederek Kafkasya'da Kuban ve Terek nehirlerinin oluşturdukları ovalara ve Hazar denizinin doğu kıyılarına yerleşmişlerdir. Bu sırada birbirleriyle karışmışlar ve sonuçta Kafkas halkını vücuda getirmişlerdir. Bu olayların vuku bulması ise M.Ö. XV-XX bin yıl öncesine tesadüf etmektedir(Berkok, 1958:120).

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan çok evvel başlayan ve Kafkasya'yı uzun müddet tesiri altında tutan akınlar kuzeydoğudan yapılmıştır. Bilhassa Hazar Denizi'nin doğusundan gelen milletlerin tesiri daha büyük sayılmaktadır. Arilerle, Turan Kavimlerinin yaptığı bu akınlar iki grup halinde olmuştur. IV. asra kadar devam eden birinci grubu Sarmatlar, Alanlar, Gotlar ve İskitler teşkil eder. IV. asırda son bulan bu Hint-Avrupa grubu akınlarından sonra, aynı asırda başlayan Türk ve Moğol akınları asırlarca aralıklı olarak devam etmiştir. Birbirini takip eden bu akınlar neticesinde de Kafkasya'nın siyasi yapısında büyük değişiklikler meydana gelmiştir(Berkok, 1958:120).

Asıl Kafkas kavimlerinden sayılan Kas, Kassi ve Kas kavimlerinin siyasi bir güç olarak ortaya çıkışı M.Ö. II. Binyılın ortalarına rastlamaktadır. Kasların Orta Asya'dan gelmiş olduklarına dair olan görüş yaygındır. Kasların Azerbaycan'a gelerek, Urmiye çevresinde yurt tuttıkları buradan da Mezopotamya'ya yönelik saldırılar düzenledikleri bilinmektedir. Kasların Mezopotamya'yı nihai olarak M.Ö. 1595 yılında ele geçirdikleri ve M.Ö. 1155 yılına kadar burada egemen oldukları kaynaklarca teyit edilmektedir. Daha sonra Sümer-Akad kültür çevresine giren Kas'lar kimlik ve kültürel özelliklerini kaybetmişlerdir. Kasların Mezopotamya'dan atılmasından sonra onların arta kalanları da Urmiye, Kuzey Irak ve Güney Anadolu çevresine sığınmışlardır (Balkan, 1948:48). Daha sonraları ise Manna/ Maday/Med'ler tarih sahnesine çıkmışlardır.

Tarihi olarak, en eski çağlardan itibaren çeşitli kavimlerin mücadelelerine sahne olan Kuzey Kafkasya bölgesine ilk olarak gelenler Kimmerlerdir. M.Ö. 1000 yıllarına doğru Kimmerler Güney Rusya'ya hakim idiler (Üstüner, 2001:191). M.Ö. II. bin yıl başlarından itibaren M.Ö. VIII. Yüzyıla kadar da merkezi Kırım olmak üzere Karadeniz'in kuzeyinde yaşamışlardır (Tarhan, 2002:578).

İskitler, M.Ö. VIII. Yüzyıldan III. Yüzyıla kadar bu bölgede yaşamışlardır. Yunanistan'la ticareti geliştirmişler, büyük sanat eserleri ve orijinal bir kültür meydana getirmişlerdir (Gumilev, 2003:44).

Kafkaslara, M.Ö. VII. Yüzyıldan itibaren Orta Asya'dan gelen Sakalar ev sahipliği yapmıştır (Kantarıcı, 2006:48). Şüphesiz sakaların ortaya çıkışlarında, doğudan batıya doğru kavimlerin birbirlerini sıkıştırmaları önemli rol oynamıştır. Bunun neticesinde M.Ö. VIII. Yüzyılda Kimmerlerin ülkesine geldikleri kabul edilmektedir ve Kimmerleri sürüp izleyerek şimdiki Kuzey Azerbaycan'a geçmişlerdir. M.S. II. Yüzyıla kadar varlıklarını koruyan Sakalar, Gotlar tarafından da ortadan kaldırılmışlardır (Şimşir, 2009:32-38).

Kafkasya'da etkisi görülen başka bir topluluk da Yunanlardır. Ancak Yunanların Kuzey Kafkasya'ya gelişlerinin tek amacı ticarettir ve önemli pazarlar elde etmişlerdir (Kafli, 1942:53).

Kafkasya'nın Abhazya bölgesinde kurulan krallıklardan biri ise Sind Krallığı, diğeri ise Albanya Krallığı'dır. Bölgede bu yüzyıllardan sonra çeşitli krallık ve medeniyetler kurulmuştur: Sarmatlar, Ermeniler, Alanlar, Romalılar, Gotlar, Hunlar, Bizanslılar, İran-Sasaniler, V. Yüzyılda ise Kuzey Kafkasya'da Moğol kökenli Avarlar ve VI. yüzyılda Hazarlar görülmeye başlamıştır(Kafli, 1942:54).

Kuzey Kafkasya'daki Türk kültürünü oluşturan asıl önemli devir ise Hunlar ve onları takip ederek Orta Asya'dan gelen Hazarlar ile başlamaktadır(Kafli, 1942:54).

Orta Asya'nın içlerinden gelerek Volga ve Dinyester nehirleri arasında 620 yılında devlet kuran Hazarlar, 1055 yılına kadar bölgede hakimiyetlerini sürdürmüşlerdir (Kafli, 1942:54).

Bu sırada, Kama ve İdil boyundaki birçok kavim, İdil Bulgarları ve türlü Fin Kavimleri, Burtaslar, Hazar Kağanlığına tabii oldukları gibi, Desna ve orta Dnepr boyundaki çeşitli slav toplulukları da Hazar hâkimiyetini tanımışlardır. Kuzey Kafkasya'daki muhtelif dağlı kavimler ve Kuban boyundaki Macarlar da Hazar Kağanlığına bağlı idiler. Ancak iç yapının bozulması, dış tehlikelerin artması, ekonomik düzenin bozulması ve Peçenek hücumları Kağanlığın sonunu hazırlamış ve XI. Yüzyıl başlarında bir devlet olarak varlığı sona ermiştir. Son darbeyi indirenin ise Kıpçaklar olduğu anlaşılmaktadır (Şimşir, 2009:130-132).

Araplar VIII. Yüzyıldan itibaren Kafkasya'da İslamiyet'i yaymaya çalışmışlardır. Emeviler döneminde güney Kafkasya'yı ele geçiren Araplar El-Cezire valiliğini ihdas etmişlerdir. Abbasiler döneminde ise Azerbaycan, Ermenistan, Şirvan eyaletleri ile Gürcistan'da Gürcistan Eمارeti kurulmuştur. Böylece Kafkasya dört idari bölgeye ayrılmıştır. Araplar da Gürcistan ve Ermenistan topraklarını fethetmelerine rağmen IX. Yüzyıl sonlarına doğru Hazarların saldırılarına karşı koyamayarak bölgeyi terk etmişlerdir (Bala, 1945:838).

Selçuklular 1062 yılından itibaren Kafkasya'ya akınlar düzenlemeye başlamışlardır. Alparslan, Derbent ve havalisine değin bütün Kafkasya'yı fethetmiştir(Eğilmez, 2002:705-712). Oğlu Melikşah Gürcistan'ın Kartli bölgesini istila edip, 1076 başında Erran ve Şirvan eyaletlerini büyük kumandan Sav-Tekin'e ikta etmiş ve buralarda sultandan sonra onun adı da hutbelerde okunmuştur.

Selçuklu Hâkimiyeti döneminde Gürcistan'a çeşitli Türk toplulukları gelerek yerleşmişlerdir. Bu durum özellikle Melikşah döneminde bir iskân politikası olarak yürütülmüştür. Melikşah'tan sonra ise Gürcistan'daki Selçuklu hâkimiyeti, devletin gücü ile doğru orantılı olarak giderek zayıfladı.

Selçuklular, ülkenin hanedan üyelerinin ortak malı olduğu şeklindeki geleneksel anlayış sebebiyle dahili mücadelelere sürüklendiler ve parçalanma sürecine girdiler. Ve bir süre sonra pek çok küçük devlete bölünerek tarih sahnesinden çekildiler. Bu anlayışın bir sonucu olarak ortaya çıkan Selçukî devletlerin bağımsız hareket etmeleri ve aralarındaki ihtilafların yanı sıra Haçlı Seferleri de Gürcülerin Selçuklu hâkimiyetinden çıkmaları sürecini hızlandırmıştır (Gümüş, 2002:713-721).

Özellikle Kral David zamanında büyük Kıpçak kavminin ittifaka alınması ile Gürcü istilası mümkün olmuştur. Kıpçakların bir kısmı Kafkasya'da Gürcüler ile komşu idiler. Kral David bu Kıpçakların hükümdarı Karahan'ın oğlu Atrak'ın kızı ile evlendi ve Kral Kıpçakları memleketine davet etti. Kafkaslar'dan inen Kıpçaklar aileleri ile birlikte Gürcistan ve civar bölgelerde yerleştirildi. Kral David bunlardan teşkil ettiği 40.000 kişilik bir ordu ile kuvvetlendi ve Gürcü sarayında yetiştirilen 5.000 Kıpçak çocuğu da merkez kuvvetinde hizmete başladı. İşte Selçukluların bu buhran devresinde Gürcü-Kıpçak kuvvetleri de istilaya girişti ve Kafkasya'da yaşayan göçebe Türkmenler, kitleler halinde Anadolu'ya göçmeye mecbur kaldılar (Turan, 2005:87). Gürcüler Selçuklu hâkimiyetindeki şehirleri ele geçirdiler. Ve nihayet tarihi ve stratejik önemi büyük olan Tiflis'i de alıp burayı başkent yaparak Moğol istilasına kadar sürecek olan Gürcistan tarihinin en parlak dönemini de başlatmış oldular.

Selçuklu egemenliği bölgede 200 seneye yakın bir zaman devam etmiştir. Moğol istilasına kadar ise Selçuklular'ın bir kolu olan Şirvanşahlar Kafkasya'da hâkimiyet kurmuşlardır (Erel, 1982: 81-82). Bu devlet güney Dağıstan'a bitişik olan Ermenistan'ı dahi hükmü altına almıştır. Moğol ve Tatarların güneye ve kuzeye hücumlarında ve Türklerin Azerbaycan ve Ermenistan'da yerleşmeleri sırasında Şirvanşahlar ve Gürcistan Hükümdarları buraya yeni gelen kabilelerle, bazen muharebe, bazen de Konya Sultanlarına bazı hediyeler takdimle, musalaha ve mütareke şekilleriyle geçinirlerdi. Şirvanşahlar, Timur'un Kafkasya seferine kadar bu şekilde idare edilegelmiştir. Devlet, Şah Tahmasb'ın Şirvan tahtının genç bir

çocuğun elinde olmasını fırsat bilerek Şirvan'a asker sevk etmesi sonucu yapılan muharebelerden sonra yıkılmıştır (Cevdet, 1976: 278-280).

Türk-Moğol İmparatorluğu XII. Yüzyılın sonları ile XIII. Yüzyılın başlarında kurulmuştur. Kurucuna atfen Cengiz İmparatorluğu da denilmiştir. Bu imparatorluğun hakim unsuru Moğollar olmakla birlikte ahalisinin, askerinin büyük bir çoğunluğunu Türkler teşkil ettiği gibi devlet teşkilatının esasları ve birçok müesseseler de eski Türk geleneklerinin devamıdır(Şimşir, 2009:157).

İmparatorluk, Hindistan ve Çin Hindistan'ı hariç, bütün Asya'yı kapladığı gibi, Doğu Avrupa'nın hemen hemen bütün sınırlarını içine almıştır. Cengiz Han'ın dehası sayesinde, 1206 yılında Moğolistan'daki bütün Moğol ve Türk boyları hâkimiyet altına alınmıştır. Çin'i, Türkistan'ı ve İran'ı zapt etmiştir. 1222'den itibaren Derbent'den Kafkasya'ya girmiş, pek çok yeri ele geçirerek, Kumanları ve Rusları bozguna uğratarak Rusların kuvvetlenmesini bir süre etkilemiştir. Böylece Kafkasya'yı kuzeyden kuşatarak Rusya ile Kafkasya arasındaki irtibatı kesmiştir. Cengiz Han'ın 1227'de ölümünden sonra ise oğulları fütuhata devam ederek Rusya ve bütün doğu Avrupa'yı istila etmişlerdir (Şimşir, 2009:157-159).

Moğollardan sonra Timur, bizzat Kafkasya seferine çıkmış ve 1396-1397 tarihlerinde Demir Kapıya kadar olan yerleri zapt etmiştir. Amaç Toktamış Hanın geçit yollarını kapatmaktı. Emir Timur, daima Gürc Kâfirleri'nin İslam ehline karşı zararlarına mani olmak gayesini takip ederdi. Bu sebepten Gürcistan tarafına hareket edip Kars'a geldi. Gürcüler kaçtılar. Mukavemete edemediler. Daha sonra Berts Kalesi ve civarını ele geçirip Tiflis'i kuşattı. (1403) ve de Gürcistan'ı yerle bir etti (Şami, 1987: 334-339).

Akkoyunlular ise 1461-1462-1480 ve 1489 yıllarında Gürcistan'a başarılı akınlar ve seferler yapmışlar Ahıska ve Hatun Kalesini almışlardır (Sümer, 1989: 270-274).

Görüldüğü üzere İlkçağ'lardan itibaren Kafkasya, kendi sınırları içerisinde ve çevresinde bir çok kavime oldukça elverişli bir yerleşme ve barınma yeri olmuş ve tarih boyunca da önemini korumuştur. Şimdi ise Kafkaslar üzerinde önemli etkileri olmuş olan Rusya, Osmanlı Devleti ve İran'ın Kafkasya'ya gelişleri ve XVIII. yüzyıla kadar ki Kafkasya politikaları hakkında bilgi vermek istiyorum.

4.1.5.1. Rusların Kafkasya'daki Faaliyetleri

862 yılında Novgorod şehri merkez olmak üzere Rus Devleti'nin siyasi tarihi başlamıştır. Rus Devleti'nin teşekkülünden kısa bir süre sonra Rusya, Kuzey Kafkasya ile temas etmiştir. X. Asır başlarında Hazar Devleti'nin zayıflaması sonucu Ruslar Volga yolu ile Hazar Denizi'ne inip Bakü'yü yağmalamışlar, Çerkes ve Abhaz kuvvetlerini yenilgiye uğratıp Taman Yarımadası'nda bir prenslik kurmuşlardır(Berkok, 1958:310).

X. Yüzyıl sonlarında Peçeneklerin engellemeleri sonucu güneye inemeyen Ruslar Peçenek baskıları sonucunda zayıflayarak XII. Yüzyıl sonlarında çok sayıda Knezliklere bölündü. XII. Yüzyılda Kumman akınları sonucu Kiev'de emniyetin kalmaması Moskova Knezliği'ni güçlü bir şekilde ortaya çıkardı. 1147 tarihinde kurulan Moskova şehri Knezliğin de merkezi oldu (Berkok, 1958:310).

XIII. yüzyılda kurulan Moğol İmparatorluğu bütün Rus Knezlikleri ile Derbent'e kadar Kafkasya, Kırım ve Kıpçak bozkırlarını hakimiyeti altına aldı. (1237-1240) Moğol İmparatorluğu'nun parçalanması ile bağımsız hale gelen Altınordu Devleti Rus Knezlikleri'nin hakimiyetini devraldı. İslamiyet'i kabul etmiş olan hükümdarları Özbek Han döneminde Moskova Knezi "Büyük Knez" ünvanını aldı. (1322)(Yakubovskiy, 2000:229).

Timur 1337 seferinde Altınordu Devleti'ni ardı ardına yenilgiye uğrattı (Yakubovskiy 1976: 229) ve iç mücadeleler neticesinde Altınordu bünyesinde Kırım (1420-1783), Kazan (1438-1552), Astrahan (1441-1556) hanlıkları

teşekkül etti. Bu hanlıklar arasındaki siyasi mücadele de ileride Rusya'nın güçlenmesine yol açacaktır(Bala, 1973:72).

Ruslar, 1480'de Altın Ordu (1237-1480) hâkimiyetinden kurtulmalarının ardından, 1487'de ilk kez Kazan şehrini işgal ettiler. III. İvan'ın ölümünden bir yıl sonra Kazan Hanlığı Rus işgalinden kurtulmuş, ancak Rusların buraya yönelik istila hedefleri değişmemiştir. 1547 ve 1550'de yaptıkları seferlerde başarı sağlayamamışlardır. Nitekim 2 Ekim 1552'de Kazan'ı istila edebilmişlerdir (Kurat, 1948: 152-157). Böylece Orta İdil'de VI. yüzyıldan beri devam eden Türk hakimiyeti sona ermiş ve Ruslar da müstakil bir devlet olmaktan çıkıp diğer milletlere hakim olmaya ve giderek imparatorluk halini almaya başlamışlardır. IV. İvan Kazan Hanlığı'ndan sonra İdil'in aşağı kısmındaki Hacı Tarhan'ı (Astrahan) da 1557'de ele geçirmiştir (Arat,1950:680-681) ve böylece Ruslar Kafkaslar'da etkili olmaya başlamışlardır.

Rusya'nın Kafkaslar'da etkili olmasının ikinci kanalı Hristiyan Ortodoks olan ve Müslüman devletlerce çevrelenmiş olan Gürcüler vasıtası ile olmuştur. Kakheti Kralı II. Aleksandr Çar Feodor'dan iki defa yardım talep etmiştir (Cabağı, 1967: 17-18). Daha sonra Çar Feodor 1593'de "Gürcistan'ın Koruyucusu" ve "Çerkeslerin Prensi" ünvanını almıştır (Erel, 1982: 99). Ardından Çar, ülkesini hamisi olduğu Gürcistan'la birleştirmek istemişti. Bunun için fırsat Gürcü Kralı Aleksandr'ın Moskova'ya elçi göndererek Tarku Şamhal'na karşı yardım istemesiyle ortaya çıktı. Bunun üzerine Çar'ın Gürcistan'a Dağıstan üzerinden bir yol açmak için Kont Hvorastin komutasında gönderdiği birlik Tarku'yu almaya, Koysu ve Sulak üzerinde kale yapmaya muvaffak oldu ise de daha sonra Şamhal'ın oğlu tarafından 1594'te ağır bir yenilgiye uğratıldı. Bu yenilgiye rağmen Ruslar'ın Kafkaslar'a yönelik planlarında bir değişiklik olmadı. Nitekim Rus Çarı Boris Gudonov (1598-1605) Kafkaslar'ı ele geçirmek ve daha önceki yenilginin öcünü almak için Dağıstan'a Butirlin ve Pleşçev komutasında iki birlik daha gönderdi. Fakat 1604'te yapılan savaşta Rus ordusu yine hezimeteye uğradı. Bunun sonucu olarak Sunca, Terek ve Sulak'da bulunan bütün Rus kaleleri yıkıldı

(Baddeley, 1995:41). Ruslar bu iki mağlubiyetten sonra Kafkasya'da I. Petro (1682-1725) zamanına kadar gözükmemişlerdir.

4.1.5.2. Osmanlı Devleti ve İran'ın Kafkasya'daki Faaliyetleri

Osmanlılar 1453'te İstanbul'u alınca Gürcistan'ın Karadeniz üzerinden Avrupa ile olan bağları sona ermiştir. Dolayısı ile Gürcistan bu kez de Türk ve İslam güçlerinin tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır. Artık Hristiyan kültürünün temsilciliğini olduğu kadar bağımsızlığını korumada da yalnız kalmıştır (Gül,2009:3).

Osmanlılar'ın Anadolu'nun kuzeydoğusundaki Gürcü prenslikleriyle ilgilenmeye başlaması XV. yüzyılın ortalarına rastlar ve ilk ciddi bağ Fatih Sultan Mehmed'in Megrel ile Abaza kıyılarını 1461'de itaat altına alması ile kurulmuştur. 1464'te Sokum Kal'ası, 1461'de Trabzon, 1475'te Kefe ile Azak Osmanlıların eline geçmiş ve Kırım Hanlığı Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır (Kırzioğlu, 1993:1-10).

Yavuz Sultan Selim Trabzon valisi iken 1508'de Güryel ve İmeret (Açıkbaş) Krallığı'nı Osmanlılar'a itaat ettirip haraca bağlamıştı. Böylece Osmanlı hakimiyeti, Karadeniz kıyılarının ötesine Batı Gürcistan içlerine kadar ulaşmış oldu. Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran zaferi (1514) sonucunda ise Kartli ve Kahet krallıklarının yer aldığı Doğu Gürcistan'da Osmanlı idaresine girdi. Ancak Yavuz'un vefatından sonra ise yeniden Safevi Devleti hakimiyetine geçmiştir (Karamanlı, 1996:314).

Kanuni zamanında Gürcistan, Osmanlı hakimiyetini tanımak zorunda kalmıştır. Ancak İran ile yapılan anlaşma gereğince Gürcistan üç kısma ayrılmış ve doğu kısmı İran'a bırakılmıştır. Diğer iki kısmı, batı ve dağlık bölgeler Osmanlı hakimiyetine kalmıştır. İran bu yüzden Gürcü prenslerini baskı altında tutmak istiyordu. Gürcü beyleri de bu iki imparatorluk arasındaki mücadeleden istifade ederek yarı bağımsız olarak yaşıyorlardı (Gökçe, 1979:24).

III. Murad zamanında; çok defa Kanuni Sultan Süleyman devrinde yapıldığı gibi Gürcü beylerine hediyeler gönderilerek, bunların devlete bağlılıklarının sağlanması yerine bizzat bu bölgede devletin üstün hakimiyetini kabul ettirmek ve İran'ın müdahalesini önlemek için hedef olarak alınan mezkûr devlete karşı harp açıldı (Hammer, 1992:123-145). Vale Kalesi alındı, Yeni Kale muhasara edildi. Mücadeleden Osmanlı kuvvetleri galip geldi. İran ordusu ile kaçmak zorunda kaldı.

Çıldır Muharebesi, Osmanlı ordusuna Gürcistan kapılarını açmıştır. Altinkale ve sair otuz iki kale Osmanlı ülkesine katılmıştır. Kars ve Faş ağzında ahşap bir kale yapılmıştır. Ani, Magazberd, Kağızman ve Geçivan Kalelerinin inşa ve tamiri suretiyle serhadde ki güvenlik önlemleri büyük ölçüde artırılmış ve ileri harekâtlar için birer askeri üs tesis edilmiştir. Özellikle Faş kalesinin inşası ile Güril, Dadyan ve Başaçuk gibi Gürcü vilayetleri daha iyi bir şekilde kontrol edilmiş ve ileriki yıllarda gerçekleştirilecek olan Rus saldırılarının durdurulmasında önemli savunma merkezi olmuştur (Kütükoğlu, 1993:92).

Osmanlı Devleti İran'la yaptığı on iki yıllık savaşın ardından 1590 senesinde yapılan antlaşma ile Kafkasya bölgesinin güneyinden İran'ı çıkarmayı başarmış, Şirvan, Gence, Revan gibi Kafkas coğrafyasına ait toprakları Osmanlı hakimiyeti altına almıştır. Gürcistan taraflarında da kesin hakimiyet kurulmuştur (Kırzioğlu, 1993:102). Fakat Şah Abbas, 1603'te açtığı savaş ile Osmanlıların idaresindeki yerleri tekrar ele geçirmekte gecikmedi. Mücadele Gürcistan üzerinde yoğunlaştı. Uzun süren mücadele 1639'da Osmanlılar'ın Azerbaycan üzerindeki iddialarından vazgeçmesiyle sonuçlandı. Ancak Osmanlılar için son derece önemli olan Gürcistan'daki nüfus alanları korundu. Ahıska Osmanlılar'ın elinde kaldı. Böylece Osmanlılar Kafkaslar'daki stratejik noktalara ve çıkış kapılarına sahip bulunuyordu (Kütükoğlu, 1993:95).

Görüldüğü üzere Osmanlılar ile Safeviler arasındaki münasebetlerde Kafkas siyaseti, diğer ana gerginlik unsurları yanında önemli bir yere sahip olmuştur. Stratejik olarak Kafkaslar yönünden Azerbaycan'a hakim olma gibi

bir düşünce, daha Yavuz Sultan Selim'in Trabzon'daki Şehzadelik yıllarında Safevilerle yaptığı mücadelelerde ilk belirtilerini göstermiştir (Kırzioğlu, 1993:112).

Daha sonra özellikle ikinci İran seferi sırasında Osmanlılar Gürcistan'a doğru nüfuzlarını yaydılar ve böylece Safevilerle Osmanlılar arasındaki çekişmede Gürcistan anahtar bir konuma geldi (Togan,1949:91-118).

4.1.5.3. Tiflis ve Tiflis Hanlığı

Tiflis Coğrafyası: Günümüzde Gürcistan (Georgia) Cumhuriyeti'nin başkenti olan Tiflis, kuzeyindeki Büyük Kafkas sıradağları ile güneyindeki Küçük Kafkas Dağları'nın çöküntü sahasında yer alır. Bu saha tektonik hareketler ve Kür Nehri'nin getirdiği alüvyonların birikmesi sonucunda oluşmuştur. Kür Nehri'nin iki yakasında yerleşen şehir, 41⁰ 43' kuzey paraleli ile 44⁰ 48' doğu meridyeninin kesişme sahasındadır. Tiflis'te yağışlı ve ılıman bir iklim hakim olmasına rağmen şehrin doğusuna gidildikçe karasal iklim özellikleri de görülmektedir(Bilgili, 2009:23).

Tiflis şehrinin adı Gürcüce; "İsnis Tsihe", "Tphili", "Tphilisi", "Tphilis-Kalaki veya "Thbilisi", Ermenice; "Tphhis", Arapça; "Teflis" veya "Tafilis", Türkçe, "Tiflis" veya Evliya Çelebi'ye göre "Bitlis" şeklindedir. Bu isim şehrin yakınında bulunan sıcak su kaynaklarına istinaden verilmiştir (Minorsky, 1974:264).

Tiflis Tarihi: Tiflis, Kartli Krallığı'nın V. yüzyıl başlarında Sasani hâkimiyetine girmesinden itibaren önem kazanmıştır. Sasani valisinin Kartli'nin merkezi olan Mtsheta yerine, Tiflis'te oturması, buranın gelişmesini ve VI. yüzyılda Mtsheta'yı geride bırakarak Kartli'nin merkezi olmasını sağlamıştır (Brosset, 2003:112). Sasani, Hazar ve Bizans hâkimiyetinde kalan Tiflis, VII. yüzyılda Mtsheta'yı geride bırakarak Kartli'nin merkezi olmasını sağlamıştır (Brosset, 2003:112). Sasani, Hazar ve Bizans hâkimiyetinde kalan Tiflis, VII. yüzyılda Müslüman Arapların eline geçmiştir.

Ardından Abbasi, Saci, Salari, Şeddadi ve Bagrat hâkimiyetinde kalan Tiflis ve çevresi, 1048'den itibaren Selçuklu akınlarına sahne olmuş ve 1069'da Sultan Alparslan tarafından fethedilmiştir (Karamanlı, 1996:312-316). Ancak Gürcü Kralı II. David, Kıpçakların yardımıyla 1122'de Selçuklu hâkimiyetine son vermiş ve başkentini Kutaisi'den Tiflis'e taşımıştır. Kraliçe Tamara döneminde parlak günler yaşayan Tiflis, 1221'de Moğol saldırısına uğramış daha sonra İlhanlılar'ın elinde kalmış ve V. Giorgi tarafından Gürcü hakimiyetine sokulmuştur (Berdzenişvili ve Canaşia, 2000:169-172). V. Bagrat'ın (1360-1395) saltanatı sırasında Timur'un eline geçmiştir. I. Aleksandre, Tiflis'teki Timurlu hâkimiyetine son vermiştir. Ancak şehir daha sonra Karakoyunlu Cihan Şah tarafından zapt edilmiştir.

Safeviler devletin kuruluşundan itibaren Tiflis'i hakimiyet sahasına almaya çalışmışlardır. Nitekim Şah I. İsmail, (1522-1523)'da şehri zapt etmiş ve Kür'ün sağ kıyısında köprübaşında bir cami yaptırmıştır. Şah I. Tahmasb'ta dört serfer düzenlemiştir. Şirvan Dağıstan ve Tiflis hanları ise Safevi tahakkümüne karşı Osmanlılardan yardım talebinde bulunmuşlardır. Bunun üzerine harekete geçen Lala Mustafa Paşa, 24 Ağustos 1578'de Tiflis'i zapt etmiştir. Osmanlılar karşısında başarı elde edilemeyeceğini anlayan Safeviler, 1590'da sulh anlaşması imzalamış ve Tiflis'i Osmanlılara bırakmışlardır. Tiflis'te Osmanlı hakimiyeti ise Şah I. Abbas'ın şehri ele geçirdiği 1603'e kadar devam etmiştir (Kırzioğlu, 1993:123). Tiflis'te Osmanlı hakimiyeti uzun ömürlü olmamıştır. Beylerbeyi İshak Paşa'nın 1734'te boşalttığı şehir, 1735'te Nadir Şah'ın eline geçmiştir. Nadir 1744'te Kartli'ye Tahmuras'ı, Kaheti'ye oğlu İrakli'yi vali tayin etmiştir. Tahmuras, 1762'de ölünce oğlu II. İrakli Kartli-Kaheti Kralı olarak tahta çıkmıştır. II. İrakli Rusya'nın desteği ile Gence ve Revan Hanlıklarına saldırmış ve 24 Temmuz 1783'de Rusya ile himaye anlaşması imzalamıştır (Çeşmizade, 1993: 2-6) ve 1798'de vefat etmiştir.

XII. Giorgi zamanında Rusya 1801'de Kartli-Kaheti krallığını ilhak etti. 1829 Edirne antlaşması ile de Osmanlı Devleti Rusya'nın bölgedeki hakimiyetini tanımıştır (Bilgili, 2009:34-35).

4.2. Tiflis Hanı II.İrakli'nin Ruslar İle Münasebetleri

4.2.1. I. Petro Döneminde (1696-1725) Rusların Doğu Siyaseti

Asıl vatanları olan yukarı Dinyeper, Divina ve Nolhaf havzalarında müteaddid Rus prensleri bulunmakta olup bunların dini ve siyasi merkezleri Kiyev idi. Moğollar buralarını işgal edince (1238-1240) prensliklere ilişmeyerek senevi bir vergi almakla iktifa etmişler ve prenslerin azil ve tayinlerini yeni kurulan Altınordu hanlığına bırakmışlardı. Bu suretle Ruslar üç asır Altınordu hanlığının idaresi altında kalmışlar ve bu hanlığın parçalanması üzerine genişlemeye başlamışlardır. Moğol idaresinde iken Moskova Knezliği, Altınordu hanlığınca daha ehemmiyetli sayıldığından Moğollar, Rus prensliklerinin vergilerinin tahsilini bu knezlik vasıtasıyla yapmışlardı; bundan başka tatarlara isyan eden Rus prenslerinin yola getirilmesinde yine bu Moskova prensliği, hanlara yardım etmek suretiyle Ruslar üzerinde hakim ve nafiz bir mevki almıştı(Uzunçarşılı, 1998:47).

1362'den 1389'a kadar Moskova prensliğinde bulunan Dimitri İvanoviç bir muharebede Altınordu hanı kuvvetlerine galebe çaldıysa da yine vergi vermekten kurtulamadı. III. İvan (1462-1505) ise Rusya'daki prens ve derebeylerini etrafına toplamış, Rus devletinin temelini atmış, topraklarını genişletmiş ve zayıflamış olan Altınordu hanlığına vergi vermekten kurtulmuştur.

Ruslar, Tatar hanları arasındaki mücadeleden de istifade ederek Altınordu devleti parçalarından Kırım, Kazan ve Astrahan hanlıklarını birleştirmemek için kendi hesaplarına çok isabetli bir siyaset takip ettikleri gibi bazen Kırım hanlarıyla beraber Litvanya-Polonya'ya karşıda muharebe etmişlerdir(Uzunçarşılı, 1998:47).

İvan iyi görüşlü bir devlet şefi olduğu için Cenevizlilerin yerine Kırım sahillerine ve Azak Denizine yerleşen Osmanlılarla iyi dostluk tesisiyle ticaretini geliştirmek istiyordu. Buna binaen 1492'de elçi yollamıştır. Çar'ın istediği şeyler kabul olunup elçi geri gönderilmiş fakat İvan'ın namesine

cevap verilmeyip elçinin kabalığı Kırım hanına bildirilmiştir. Bundan sonra Yavuz Sultan Selim'in cülusuna kadar Rusya'dan İstanbul'a sefir gelmemiştir.

IV. Vasili, Aleksiyе adında birini elçi olarak 1514'te İstanbul'a yolladı. Vasili, Kırım Hanı'nın Litvanyalılara yardım etmesinden dolayı şikayet ediyor, Osmanlılarla Ruslar arasında tedafü ve tecavüzi ittifak yapılmasını istiyordu. Vasili'nin birinci dileği yapıldı ise de ikincisi nazikâne geri bırakıldı (Uzunçarşılı; 1998:47).

Kanuni Sultan Süleyman'ın cülusuna müteakip hem cülüs tebriki yapmak hem de bazı hususlar hakkında anlaşmak için yeniden elçi gönderildi. Kanuni takriben 1557 senesinde Rus hükümdarına gönderdiği namede ona çar ünvanıyla hitap etmiş ve aradaki ticari münasebetlerden bahsederek kürk mubayaası için o tarafa gönderilen Türk tüccarlarının müsaadeye mazhar olmasını istemiştir. Bundan sonra 1570'e kadar Rusya'dan elçi gelmemiştir.

Korkunç İvan ise kudretli ve teşkilatçı bir hükümdar olduğundan devlet işlerini bilfiil ele almış, yeni teşkilat yapmış, Çar Kanunnamesi denilen bir anayasa tertip ettirmiş, bir ordu vücuda getirmiştir. Bunun zamanında 1552'de Kazan Hanlığı ve 1556'da Astrahan Hanlığı elde edilerek Türk illerine ve Kafkasya'ya doğru yayılmaya başlamışlardır(Uzunçarşılı, 1998:47).

Petro, 1689 ağustosunda hakimiyete geçti. Ancak askerlik oyunları ve gemicilikle meşgul oluyordu. Devlet işleri annesi ve patriğın elinde idi. Bu durum, Petro'nun annesi ölünceye kadar devam etti. (1694) Bundan sonra devlet işleriyle ve ciddi meselelerle meşgul olmaya başladı. Askerlik konusunda kendisine İskoçyalı Godon ve İsviçreli Lefort akıl hocalığı yapıyorlar ve Petro'nun hareketlerine ön ayak oluyorlardı. Petro bunların teşvikiyle büyük bir teşebbüse karar verdi: Rusya'yı sıcak denizlere çıkarmak için harekete geçmek (Kurat, 1987:82) ve Osmanlı Devleti aleyhinde emperyalist bir siyaset izlemek. Rusya'yı bu konuda cesaretlendiren en önemli gelişme, 1683'te Osmanlıların II. Viyana Kuşatmasında yaşadığı bozgunundan sonra Osmanlı Devleti'ne karşı Avrupa'da Habsburglar

önderliğinde Papalığında takdisiyle 1684'te gerçekleşen kutsal ittifak idi. Çok geçmeden, 1686'da, Polonya ve Venedik'le birlikte Rusya'da bu kutsal ittifaka katıldı. Bundan cesaretlenen Rusya, 1696'da Azak Kalesi için hazırlıklara başladı (Budak, 2002:487).

Deli Petro'nun kumandanlık ettiği bu ordu kaleyi kuşatmış ve bütün askeri kabiliyetlerini göstermiştir. Osmanlı kuvvetlerinin yaptığı huruc hareketleriyle düşman ordusu feci şekilde kemirilmiştir. Osmanlı kaynaklarına göre 30 bin telefata veren Rus ordusu, böylece ric'ate mecbur edilmiştir. Osmanlı ricali Rusların tekrar böyle bir harekette bulunamayacaklarını düşündükleri için Azak'ı yeniden tahkime pek ehemmiyet vermemişlerdi. Bundan istifade eden Çar Deli Petro, 100 bin kişilik bir kuvvetle ansızın ilerlemiş ve kaleyi muhasara etmişti. Bu defa Ruslar, 30 gemilik bir nehir donanması da hazırlamışlar ve Don'dan Azak önüne getirmişlerdir. Türk neferleri, Rus ordusuna 2 ay karşı koymuşlar ve döğüşmüşlerdir. Ancak yardım kuvvetleri vaktinden önce yetişemedikleri için kaleyi teslim etmek zorunda kalmışlardır. Bunun üzerine Divan-ı Hümayun Kuban nehri ağzında bir kale yaptırmış ve Karadeniz emniyeti için de Kerç Boğazındaki istihkamları tamir ettirmiştir. Azak kalesi 15 sene sonra yeniden alınacaksa da Ruslar'ın Karadeniz'e inme siyaseti devam edecektir (Aksun, 1994:292).

Petro, Kerç boğazını da ele geçirip Karadeniz'e çıkmak istiyordu. Bu sebepten Taygan mahallinde, müstahkem bir deniz üssü ve limanı inşasına başlandı. Bir taraftan gemi inşaatına başlamışken, aynı zamanda gemi yapmayı ve idare etmeği öğrenmek için, asilzadelerden bazı gençler Avrupa'ya tahsile gönderildiler. Petro Avrupa tekniği yardımıyla, Karadeniz'i Türklerden almak istiyordu (Kurat, 1987:93). Bu ise ancak harb yolu ile mümkündü.

Mukaddes İttifak devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu ile barış akdi için müzakereye başlamaları, Petro'nun planlarını bozdu. Çar, uzlaşmaya mani olmak istediye de muvaffak olamadı; 1699'da Karlofça barışı aktedildi. Karlofça sulhünden sonra vaziyetini çok tehlikeli gören ve Osmanlı kudretine karşı yalnız başına kaldığını anlayan Petro, bunun akıbetlerini kavrayarak

İstanbul'a sefirler koşturmuş ve sulhün imzalanması için acele etmiştir. Bu sebeple 14 Temmuz 1700'de Azak Kalesinin mülhakatıyla Rusya'ya kalması buna mukabil özü boyunca işgal ettikleri bazı kalelerin yıkılarak Türkiye'ye iadesi, Tatarlar'ın çar ülkesine akın etmeleri ve haraçtan feragat edilmesi şartları ile anlaşmaya varılmıştır (Aksun, 1994: 296).

4.2.1.1. İsveç-Rus Muharebesi

İsveç kralı XII. Şarl 1700 tarihinde henüz on sekiz yaşında genç bir kral iken memleketin parçalanmak tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Danimarka, Saksonya, Lehistan ve Petro arasında İsveç aleyhine bir ittifak yapılmış ve Ogüst'ün tecavüzü ile harp başlamıştır (Uzunçarşılı, 1995:58).

1700 Temmuz'da Osmanlı devletiyle otuz senelik bir muahede akteden Rus Çarı serbest kaldığından dedesi ve babası zamanlarından beri emelleri olan denize inmek suretiyle Avrupa'ya bir pencere açmak hedefini takip ederek İsveç'e karşı harbe girişti ve Fin Körfezi'nin güney istikametinde ilerlemeğe başladı. En mühim müstahkem mevki Narva Kalesi idi.

Narva'da Ruslara karşı büyük bir muzafferiyet elde etmiş olan XII Şarl, Çar'ı takip etmeyerek II. Ogüst üzerine yürüyüp hem asker ve hem harp malzemesince büyük kayba uğrayan Petro'ya geniş zaman kazandırmıştı. XII. Şarl, Lehistan'ı Ogüst'ten kurtarıp ona ağır bir muahede imzalattıktan ve kışı da Saksonya'da geçirdikten sonra Ruslar'ın Lehistan'daki başarıları dolayısı ile o tarafa gitti. Artık gerisinde ve yakınında tehlike yoktu. İsveç kralı hazırladığı kırk bin kişilik ordusunu Lehistan'a gönderdi ve Ruslar Lehistan'dan tamamen çıkarıldılar (Uzunçarşılı, 1995, 58-64).

1708 yaz başında, XII. Şarl Poltava şehrini muhasara etti. Rus kuvvetleri de buraya toplanmışlardı. Poltava meydan muharebesini İsveçliler kaybettiler. Bu zafer Rusya'nın durumunu birden bire değiştirdi. Ruslar, müdafaadan taarruza geçtiler. Kısa bir zaman içinde, Lehistan yeniden Rus kuvvetlerinin eline geçti. Poltava zaferi, Ruslara Avrupa yolunu açmış ve Rusya'nın Doğu Avrupa'da yeniden hegemonya kurmasını mümkün kılmıştır.

4.2.1.2. Prut Seferi

III. Ahmet barışçı siyasetini sürdürmek niyetinde iken Rusya'nın İsveç Kralı konusundaki baskıları, üstelik Çar Petro'nun Balkanlar'da Ortodoks reayaya yönelik propagandası, Osmanlı devletini neredeyse zoraki savaşa itti. Padişah Rusya ile savaşa karar verdikten sonra Petro önce barışı yenilemeyi önerdi, bunu başaramayınca atik davranarak Osmanlı ordusu Ukrayna'ya varmadan kendi Osmanlı ülkesine saldırmaya karar verdi. Petro Buğdan Voyvodasını da kendi tarafına çektikten sonra, 1711 baharında Buğdan'a girdi. Petro, Buğdan'ın başşehri Yaş'tan Prut nehrini izleyerek güneye inerken vezir-i azam Baltacı Mehmet Paşa'nın başşehri Yaş'tan Prut nehrini izleyerek güneye inerken vezir-i azam Baltacı Mehmet Paşa'nın komutasındaki Osmanlı ordusunun beklediğinden çok güçlü olduğunu anlayınca geri çekilmek istedi. Bu sırada yanı ve gerisi de Kırım, Polonya ve İsveç birlikleri tarafından çevrilmiş olduğundan Çar Petro ve ordusu Prut kıyısında sıkışıp kaldı. Osmanlı ordusunun hücumu karşısında Petro, Osmanlı lehine bir barışa razı olduğunu bildirdi. Baltacı Mehmet Paşa, Osmanlılar için bu kadar uygun bir durumda şaşılacak kadar hafif şartları olan bu barışı kabul etti. Böylece Petro askerini geri çekmeyi başardı(Kunt, 2005:55).

Osmanlı ordusunun bu üstün durumuna karşın Prut barışının, Azak Kalesinin geri alınması, Ukrayna'da Dinyeper boyunun güvenliğinin sağlanması, İsveç Kralının serbestçe ülkesine dönmesinden başka bir kazanç getirmemesi, seferde bulunan ve büyük bir fırsat kaçırıldığına inanan Kırım Hanı'nın ve İsveç Kralının tepkisine yol açtığı gibi, padişah III. Ahmet'in vezir-i azamını azline de neden oldu. Prut seferinin ve barışının asıl anlamı, bu çağda Osmanlı devlet adamlarının siyasal askeri çekingenliğini ortaya koymasındır (Kunt, 2005: 55).

Ancak 1711'deki Prut yenilgisinden sonra Çar I. Petro, sıcak denizlere en azından şimdilik Karadeniz ve Boğazlar üzerinden inemeyeceğini anladı. Bundan dolayı Kafkasya'ya yöneldi (Budak, 2002:490).

4.2.1.3. Petro'nun Kafkasya Siyaseti ve 1724 İstanbul Anlaşması

XVIII. asrın ilk yarısı Rusya tarihinde mühim bir merhaledir. Baltık Denizi'ne çıktuktan sonra Rusya Devleti'nin doğuda olan siyasi ilgileri daha da artmaya başlamıştır. Güney Kafkasya'nın Rusya'nın güney sınırlarında bulunması bu bölgenin siyasi önemini arttırmıştır. Bundan dolayı da, bu bölge Rusya İmparatorluğuna karşı Avrupa'nın elinde bir çeşit kalkana çevrilmiş Osmanlı Devleti ile Rusya arasında askeri tampon bölge rolünü oynamıştır. Rusya bu devirden itibaren güneyde kendi stratejik bölgelerini güçlendirmeye Orta Asya'ya ve Yakın Doğu'ya giden transit ticaret yollarına sahip olmaya çalışmış, İran, Hive, Buhara ve Hindistan ile geniş ticari münasebetler oluşturmak için güney denizlere inmeyi hedeflemiştir(Necefli, 2012:86-87).

I.Petro'ya kadar Safevi-Rusya münasebetleri yalnız ticari olmuştur. Bu siyaset I. Petro'nun devrinde yönünü değiştirmiştir. Güney Kafkasya bölgesinde Rusya hem siyasi, hem de iktisadi maksadını gerçekleştirmeye çaba göstermeye başlamıştır. Siyasi maksadın başında da, Osmanlı Devleti ile sınırda bulunan Güney Kafkasya bölgesinden Osmanlı Devleti'ne karşı askeri üs olarak istifade etmek istemesi gelmektedir(Necefli, 2012:88).

İktisadi maksada gelince, 1. Petro yeni oluşan Rusya manifatura sanayi için bir taraftan ucuz hammadde kaynağı, diğer taraftan kârlı satış pazarları elde etmek istemiştir. Ayrıca Hazar Denizini Rusya'nın bir iç denizine çevirmeyi, Batı Avrupa ile yapılan bütün ipek ticareti yolunu Volga-Hazar yolu istikametine yöneltmeyi ve Osmanlı Devleti'nin ipek ticaretinden kazandığı geliri ele geçirmeyi istemiştir(Necefli, 2012:88).

Petro hiçbir dayanağı olmadan güney bölgesine harekete başlayamazdı. Safevi Devletine karşı tek başına askeri müdahaleye geçemeyeceğini biliyordu. Bu yüzden ülkede ortaya çıkan hadiselerin gidişini yakından izlemek ve nabzını tutmak için ticaret antlaşması imzalamak bahanesi ile İsfahan'a resmi elçi göndermeyi kararlaştırmıştır(Necefli, 2012:89).

Petro Askeri faaliyetlere başlamak için uygun bir bahane aramış ve bulmuştur. Bu, 1721 yılında Şamahı şehri Hacı Davut tarafından alınırken bazı Rus tacirlerin katledilmesi olmuştur. Diğer bir sebepte, I. Petro'nun Mart 1722'de Şah kuvvetlerinin İsfahan yakınlarında Mir Mahmut'un yönetimi altında Afgan isyancıları tarafından mağlup edildiği bilgisini alması olmuştur. I. Petro, bunu haber alan Osmanlı Devleti'nin Safevi mirasını ele geçirmek için askerî faaliyetlere başlayıp, Rusya'yı engelleyebileceğinden endişe etmiş (Mustafazade, 2002:43) ve hazırlıklara başlamıştır.

Donanma, 27 Haziran 1722'de karaya çıkılacak yere ulaştı. Bu arada Derbend'e, Şemhal'e ve Bakü'ye bir takım bildiriler gönderildi. Bu bildirilerde Petro, esas amaçlarını gizleyerek burada bulunmasını İran Şahı ile İran halkını Afganlıların zulmünden kurtararak onları Ruslara karşı işledikleri suçlardan dolayı cezalandırmak amacıyla açıklıyordu.

Derbend'in önemi Asya ile Avrupa arasındaki yüksek ulaşım yollarının tek geçit yerinde bulunmasından kaynaklanmaktadır. Bu yüzden Petro, Derbend'e bir garnizon bırakarak Terek'e çekildi. Oradan Astrahan'a yelken açarak 13 Aralık'da Moskova'ya muzaffer bir şekilde girdi. Ertesi yıl General Matiouskin, Bâku'yu aldı. Buranın alınması Petro'ya büyük bir mutluluk verdi. Ardından İran hanlıkları, Gilan, Mazanderan, Astrabad, hızla işgal edildi. Rusya bu bölgelerin kendisine kalması için Afganlılara karşı Şah Tahmasb ile antlaşma imzaladı. Bu antlaşma, Rusya'nın Osmanlıların Kafkasya'daki ilerleyişinden duyduğu bir endişenin sonucuydu. Ancak, Osmanlı Devleti İran karşısında Rusya'nın bu üstünlüğünü kabul etmedi ve derhal Kafkaslar'dan çekilmesini istedi. Sonunda, Osmanlı Devleti ile Rusya, 1724'te İran topraklarının Osmanlı Devleti ile Rusya arasında paylaşılmasını öngören İstanbul Antlaşması'nı imzaladılar (Baddeley,1995:57) Anlaşmaya göre:

Birinci madde: Şirvan Eyaleti'nde olan Lezgi taifesi Osmanlı Devletine kendi istekleri ile itaat etmiş ve Osmanlı Devleti de bu isteklerini kabul etmiştir. Başlarına Davud Han tayin edilmiş ve Şamah'ı şehri hükümet merkezi olmak üzere tahsis edilmiştir. Adı geçen hanlığın sınırları şu şekilde

olacaktır: Şamahı şehrinden Hazar Denizi tarafına doğru istikamet ile Hazar denizi kenarına yürüyüp oraya vardıklarında deryadan başlanıp gelen yerlerin üçte ikisi belirlenip Şamahı şehri tarafında olan yerlerin üçte biri Osmanlı Devleti sınırlarında olup han'ın tasarrufunda kalacaktır. Hazar Denizi tarafının üçte ikisi ise Moskov Çar'ının tarafında kalacaktır. Çar'ın idaresi altında olan Derbend Kalasının deniz kenarından kara tarafına doğru yürüyüp yirmi iki saat tamam olduğu yerler sınır olacak. Şamahı ile Hazar Denizi arasında sınır koyulan yerden Şirvan Eyaletinin son bulunduğu noktaya gelinceye kadar sınır çizilen yerlerin Kara tarafı Osmanlı Devletinde ve Şirvan'dan Hazar Denizi tarafı Çar'ın tasarrufunda kalacak. Şamahı ile Hazar Denizi arasında sınır olunan Kür nehri ile Aras nehri'nin arasında sınır olunan yerlere varınca doğru gidilip o doğru çizginin kara tarafı Osmanlı Devletinde, Hazar denizi tarafı ise Çar'ın elinde kalacak. Aras Nehri'nin Kür nehrine kavuştuğu yerlerin bir tarafı Osmanlı Devleti'nde bir tarafı çar'a ve bir tarafı Acem memleketi olmak üzere kabul olunacak ve bu üç sınırın kavuştuğu yerde Osmanlı Devleti tarafından kale bina olunacak. Moskov Çarı ise kendi sınırları dahilinde kale yapılabilecek ve her ne vakit bina yapmak isterse taraflar birbirleriyle haberleşip uygun görülen yerlere sınırlara üçer saat mesafede kaleler yapılabilecek.

İkinci madde: Şamahı şehri Şirvan Eyaleti'nde Osmanlı Devleti'nin hükümetinde olan yerlerin hanlarına hükümet merkezi olacak ve Osmanlı Devleti tarafından muhafazasına asker ve başka hakim tayin olunmayacak. Lakin Osmanlı Devleti tarafından tayin olunan han itaatsizlik edip fesatlık çıkarır ise ve yahud o memleket havalisinde Osmanlı Devleti'nin rızasına uymayan karışıklık ve anlaşmazlık meydana çıkar ise ya da Moskov Çarı'nın zabtında olan yerlere tecavüz ve taarruz niyetinde olur ise bu karışıklığı ortadan kaldırmak, han'a haddini bildirmek ve onu azletmek için Osmanlı Devleti tarafından gerektiği kadar asker tayin edilecek. Askerler Kür suyunu geçmeden önce Moskov subaylarını haberdar edip bu karışıklık def edilecek ve düzen verildikten sonra askerler geri dönecekler. Osmanlı askeri her nereden olursa olsun Moskov Çarı'nın Hazar denizi tarafında olan subaylarının şüphelerini gidermek için yapılacak eylemlerden onları haberdar

eyleyecekler ve ordular Moskov yakınlarına varmak gerekirse askerleri zarar ve ziyan eylemeleri için çok sıkı tenbih olunacak.

Üçüncü madde: İran'dan, Osmanlı Devleti tarafına tahsis kılınan memleketlerin sınırları üzerinedir. İran'da kalan Erdebil şehrinin kenarından Tebriz tarafına ortalama bir saat yürünüp tamam olduğu yere bir işaret koyulacak ve bu hattan sonra Ordubad, Tebriz, Rumiye, Hoy, Çars, Selmas, Azerbaycan, Gence, Berdaa, Karabağ, Nahçıvan, Revan Kalesi, Üçkilise, İrevan memleketine tâbi birçok kasaba ve şehirler, Kura ahalisi, Hemedan havalisi ve Kirmanşahan'a varılıp sınır son bulacak. Bu sınırın dahilinde olup hala Osmanlı Devleti'nin tasarrufunda olan Erdelan ve Kürdistan mahalleri yine Osmanlı Devleti'nin tasarrufunda kalacak. Kısacası belirlenen bu sınırlar dahilinde kalan ülkeler ilelebet Osmanlı Devleti'nin himayesinde kalacak. Moskov Çarı'nın Hazar Denizi tarafından kendisi için tahsis ettiği mahalleleri ile Kirmanşahan'a çekilen hattın arasında kalan yerler İran'da kalmak üzere iki devlet arasında sınır kabul edilecek.

Dördüncü madde: Osmanlı Devletine tahsis olunan yerler güzellik ile ve yahud zorla alınacaktır. Ancak güzellikle sözleşme yapılabilir. Tahmasb bu anlaşmaya karşı gelirse Moskov Çarı'nın Tahmasb ile olan ahdinde Hazar denizi tarafında Çar'a tahsis edilen yerleri ilelebet Çar tarafında kalacak. Osmanlı Devleti ile Çar ittifak üzere hareket eyleyecekler ve bu iki devlete tahsis ve tayin olunan memleketlere İran tarafından taarruz olunur ise bu yerlerin müdafaasında iki devlet birlikte hareket edecekler.

Beşinci madde: Osmanlı Devleti'ne tahsis olunan memleketler Çar'ın aracılığıyla ve güzellikle Osmanlı Devleti'ne teslim olunduğu vakit Osmanlı Devleti Tahmasb'a İran şahlığını teslim edecek ve istikrarı hususunda kendisine bütün emirler verilecek. Osmanlı Devleti'nden münasip yardım ve mektuplar gönderilip sözleşme yapıldıktan sonra Tahmasb ile olan sözleşme gereğince Tahmasb'a miras kalmış olan İsfahan'ı ve İran'ı Mir Mahmud'un saldırısından kurtarmak için lazım gelen kanunlar üzere yardım getirilip uygulanacak. Bu esnada Mir Mahmud tarafından Osmanlı Devletine karşı taşkınlık olup asker göndermek lazım gelirse o vakit Osmanlı Devleti

şeraite uygun hareket edecek ve taşkınlığı büsbütün söndürmek ve kendisini İran'dan uzaklaştırmak girişimi için Çar ile haberleşip tarafların hareketiyle İsfehan zapt edilecek ve Osmanlı Devleti Tahmasb ile istikrarı hususunda çar ile uzlaşma sağlayacak.

Altıncı madde: Eğer Tahmasb Çar'ın aracılığı ile Osmanlı Devleti'ne teslim olunacak. Memleketlerin teslimine ve yahud Çar'a ayırdığı memleketlerin Çar'da kalmasına karşı çıkar ise bu iki devlet kendilerine tahsis eyledikleri hisseleri önce zapt edip İran'da olan ihtilal bir yana bırakılacak ve İran'daki bütün hükümetlere müdahale olunamayacak. İran şahlarına olan davranış evvelki gibi rahat olacak, birlik ve düzen verilecek (BOA, 2009:29-37).

Yukarıda verilen İstanbul Antlaşması ya da "İran Mukaseme-nâmesi"ne göre Kür ve Aras nehirlerinin birleştikleri yerden kuzeye doğru Hazar Denizi'ne kadar Kuzey Şirvan, Dağıstan, Geylan, Mazanderan, Esterabad'ı içine alan bir bölge Rusya'ya bırakıldı. Buna karşılık Erdebil sınır olmak üzere, Ordubad, Tebriz, Urumiye ve Hoy'un içinde yer aldığı Batı İran toprakları ile Azerbaycan'a bağlı Gence, Karabağ, Nahçıvan, Revan ve Üçkilise Osmanlılarda kaldı. Böylece, Rusya, Güney Kafkasya'ya inmiş oldu.

4.2.1.4. Petro'nun Rus Tarihindeki Rolü

Petro Rus hükümdarlarının en ehemmiyetlisi sayılır. Petro Rusya'yı, eski Moskova zihniyetinden tamamiyle kurtarıp yeni bir Rusya yarattı. Rusya tarihi Büyük Petro'nun çizdiği yoldan yürüyerek, büsbütün emperyalist bir çehre aldı. Bundan dolayı Petro'nun vasiyetnamesinden bahsetmek âdet olmuştur (Kurat, 1987:270).

Denizlerden uzak düşmüş Rusya'nın hem yeni oluşmakta olan sanayisi için ucuz hammaddeye hem de üretilen malların satışı için satış pazarlarına ihtiyacı vardı. Ayrıca Rusya Avrupa ile zengin Hindistan arasında çok gelirlili ticaret yollarını ele geçirmeye çalışırdı. Bu sebeple İsveç ile Baltık denizi uğruna savaşmıştır. Lakin bununla beraber Rus çarı Hazar yanı

bölgeleri de ele geçirmek için tedbirler almıştır. Çünkü bu devirde ağır bir buhran geçiren Safeviler devleti Rusya gibi güçlü bir devlete karşı çıkamayacaktı. Ama bunun için de tutarlı bir sebep lazım idi. Böyle bir sebep ise “bölgede yaşayan Hristiyanlara, Ermenilere ve Gürcülere zalim Müslümanlara karşı yardım göstermek” düşüncesi oldu ve Ermenilerin bu siyasetleri de Rusya'nın işgalcilik siyaseti ile üst üste düşmüştür(Abbasova, 2009:12).

Petro'nun asıl maksadı Hazar sahili arazileri daima nezaretinde saklamak ve bu arazilerde meraklarının çakıştığı Osmanlı Devletine araziyi bırakmamak, harbi münakaşa olacağı takdirde bu zorbalara karşı canlı siper rolünü oynayabilecek bir kurum Rusya'nın himayesi altında Gürcü-Ermeni çarlığı yaratmak idi. Bu amaçla Ermenileri ve Gürcüleri esasen Derbend ve Bakı bölgelerinde yerleştirmeyi planlamıştır. Lakin 1725 yılında Petro'nun vefat etmesi ile “Ermeni problemi” II. Yekaterinanın hakimiyetine gelmesine kadar ortadan kalktı (Abbasova, 2009:14).

Büyük Petro, az zamanda çok büyük işler yapan, Rusya gibi geri, geniş ve kalabalık bir memlekete yeni hayat aşılamağa muvaffak olan, tarihte nadir yetişen büyük şahsiyetlerden biridir. Rusya'yı büyütme, ilerletme, yolundaki faaliyeti, ona Rus tarihinde mümtaz bir mevki kazandırmıştır. Büyük Petro'nun muvaffakiyeti sayesinde Rusya Avrupalı büyük devletler arasına girmiş ve beynelminel siyasete faal bir şekilde karışmaya başlamıştır.

4.2.2. II. Katerina Döneminde (1762-1796) Rusların Doğu Siyaseti ve Tiflis Hanı II. İrakli ile Münasebetler

Petro bir vasiyetname ile halefini tayin etmeden ölmüştü. Menşikov'un ve hassa alayı zabıtlarını istekleri üzerine tahta Petro'nun karısı çıkarıldı ve I. Katerina adıyla, 1725'den 1727'ye kadar hakimiyet sürdü. Katerina'nın bıraktığı vasiyetnâme mucibince ise ölümünden sonra, Petro'nun torunu, Petr Alekseyeviç tahta geçti ve II. Petro (1727-1730) adıyla hakimiyet sürmeye başladı. II. Petro 1730'da çiçek hastalığından ölünce tahta Büyük Petro'nun Kızı Anna geçirildi. (1730-1740)(Kurat, 1987:275).

Anna'nın saltanatı yıllarında, dış politikada da Büyük Petro'nun çizdiği yoldan gidildi. Lehistan'daki Rus nüfuzu büsbütün kuvvetlendirildi. Karadeniz'e ulaşmak politikası yeniden ele alındı: bu maksatla İran'dan, 1722-1723'te alınan Hazar Denizi'nin güneyindeki eyaletler geri verildi ve İran'ın dostluğu temin edildi. Diğer taraftan Avusturya ile de bir anlaşma yapıldı ve 1736'da iki devlet Türkiye'ye karşı sefer açtılar. Alman menşeli general Minch, Rus ordularına kumandan tayin edildi; Ruslar Türk kuvvetlerinin Balkanlarda meşgul olmasından faydalanarak, Özü (oçakov) Kalesini zaptettiler (Kurat, 1987:276). Özü Karadeniz'in kuzeyinde Özü (Dinyepri) Nehrinin döküldüğü kıyı gölünün kuzey kenarında Kılburun karşısında önemli bir yarımada üzerinde bulunur. Özü nehri boyundaki Kazaklar'ın Karadeniz'e çıkış noktasında bulunması sebebiyle kalenin önemi giderek artmıştır. Özü'nün askeri önemi XVIII. yüzyılda daha da arttı. Özellikle Rus baskısı karşısında buraya asker takviyesi yapıldı. Rusların özü yönündeki en önemli faaliyetleri ise 1736-1739 savaşında kendini göstermiş ve Özü Ruslar'ın eline geçmiştir (Öztürk, 2007:133-134). Ruslar daha sonra Kırım'a girmişler, Hotin yanındaki Osmanlı kuvvetlerini mağlup ederek Azak kalesini almışlar ve 1739'da Belgrad'da barış imzalanmışlardır. Buna göre:

On beş maddeden oluşan muahedenin üçüncü maddesi mucibince Azak Kalesi yıkılacak ve arazisi her iki devletin tasarrufundan çıkarılıp hâli arazi olarak bırakılacaktı; Osmanlı hükümeti Don Nehri'nin üzerinde Çerkaski adası ve Azak denizi yanında yeni bir kale yaptıracaktı. Ruslar gerek Azak Denizi'nde gerek Karadeniz'de cenk ve ticaret gemileri yapamayacaklardı.

Beşinci madde mucibince Kırım tatarları ve sairleri ile Moskov devletine tâbi Kazak ve Kalmukların birbirleriyle mücadeleleri men edilecekti; bundan başka Kırım Tatarlarının Rus şehir ve kasabalarına akın yapıp esir almaları da men oluyordu.

Muahedenin altıncı maddesi gereğince Kuzey Kafkasya'daki büyük ve küçük Kabartaylar iki devlet arasında hatt-ı fasıl olarak serbest yani müstakil kalacaklar, Osmanlılar, Ruslar ve Tatarlar taraflarından hiçbir işlerine müdahale edilmeyecekti.

Dokuzuncu madde her iki devlet ticaretinin diğer devletlerle olan ticaret ahkâmına göre olması kabul edilip Karadeniz'de vaki Rus ticareti Osmanlı devleti reayası gemileriyle yapılacaktı; bu suretle Osmanlı hükümeti Rusların Azak Denizi'yle Karadeniz'de yalnız donanma inşasına değil ticaret gemileriyle ticaret yapmalarına dahi müsaade etmiyordu.

Onikinci maddeye göre Rus hükümdarlarına imparator elkabı üzere name yazılması hususunda iki devletin dostane anlaşması temenni edilmekte idi. Ruslar Hotin Kalesi ile Boğdan kırtasından işgal ettikleri yerleri geri veriyorlardı.

Onbeşinci madde müsahelenin yapılmasından sonra üç ay zarfında her iki tarafın muahede tasdiknameleri Fransa elçisi vasıtasıyla mübadele olunacaktı.(18 Eylül 1739)(Uzunçarşılı,1995:293).Böylece Rusya Karadeniz'e çıkmak için ilk esaslı şartları ve imkânları elde etmiş oldu.

Anna, devlet işlerinde, Baltık eyaletinden getirdiği Almanları istihdam eder, en büyük mevkileri bunlara verirdi. Böylelikle Rusya'nın idaresinde Baltık Almanlarının ehemmiyetleri çoğaldı. Almanların hâkimiyeti, Anna'nın ve Anna'dan sonra tahta çıkarılan VI. İvan zamanında da devam etti(Kurat, 1987:276).

Anna, ölmeden önce, teyzesinin henüz yeni doğan oğlu İvan Antonoviç'i kendine halef tayin etmişti. İvan (VI.) 1740 ve 1741 de tahtı işgal etti. Ancak Almanların nüfuzunu çekemeyen yüksek Rus subaylarından bir kısmı, 1741 Kasımında, bir hükümet darbesiyle, Büyük Petro'nun kızı Elizaveta'yı tahta geçirdiler (1741-1761)(Kurat, 1987:277).

Elizaveta zamanının vakalarından en ehemmiyetlileri: Biri İsveç'le harb, diğeri Rusya'nın "Yedi sene harbleri"ne karışmasıdır. İsveçliler, I. Petro zamanında ellerinden giden yerleri geri almak maksadıyla, 1741'de Rusya'ya karşı harb açmışlardı. Fakat İsveç'in içinde vuku bulan ayaklanmalar, harbin yenilgi ile bitmesine sebep oldu. 1743'de Abo'da imzalanan muahede mucibince, İsveç, Finlandiya'dan bir parça araziyi Rusya'ya bırakmak

zorunda kaldı. Rusya ile Avusturya arasındaki ittifak icabı, Ruslar, Büyük Friedrich'e karşı harbe karıştılar. "Yedi sene harpleri" adıyla bilinen bu harpte, Rus kıtaları Doğu Prusya'ya girdiler. 1760 yılında Oder Nehri üzerinde, Prusya kralının kuvvetleri yenilgiye uğratıldı ve 1760'da Ruslar kısa bir zaman için Berlin şehrini işgal ettiler. Elizaveta'nın ani olarak ölmesi ve tahta III. Petro'nun geçmesi, Rusya'nın harpten büsbütün çekilmesine mucib oldu (Kurat, 1987:278).

Anna'nın yerine III. Petro tahta geçirildi. (1761-1762) Ancak Rus yüksek saray erkânı ve hassa alayı zabitlerinden bir kısmı III. Petro'nun karısı II. Katerina'yı İmparatoriçe ilan ettiler. III. Petro tahttan vazgeçmek zorunda kaldı. Boğularak öldürüldü ve Rusya tahtına da II. Katerina geçti. (1762-1796) (Kurat, 1987:279).

Katerina, 1762'de tahta çıkınca, Rusya'yı en iyi kanunlara göre idare etmeği tasarlıyor ve böylelikle Rusya'da mükemmel bir rejim kurulabileceğini umuyordu.

4.2.2.1. Lehistan Meselesi ve Lehistan'ın Bölünmesi

III. Petro zamanında Rus hükümeti Prusya Kralı Büyük Friedrich'e karşı tam bir dostluk siyaseti takip etmiş ve böylelikle Prusya'nın "Yedi sene harbi"nden muzaffer olarak çıkmasını sağlamıştı. Katerina tahta çıkınca, Friedrich'e karşı dostluğa nihayet verildi ise de, Prusya'ya karşı düşmanca bir durum da alınmadı. Rusya, Avrupa'daki harb karşısında tam bir bitaraflik siyasetini takibe başladı. Katerina'yı Rusya'dan ziyade Lehistan'daki durum ilgilendiriyordu. Nitekim 1763'de Kral III. August öldü. Katerina'nın arzusu üzerine de leh tahtına, Stanislav Poniatowski seçildi ve IV. August adıyla tahta çıktı(Kurat, 1987:287).

Katerina Lehistan'ı tamamiyle Rusya'ya katmağı düşündüğünden, Prusyalıların işe karışmasını arzu etmiyordu. Bu defa üç devlet Lehistan'da yaptıkları askeri hareketlerin masraf karşılığı olarak, bazı mıntıkları kendilerine almağa karar verdiler. Buna göre, Rusya-Belarusya'yı; Prusya-

Büyük Lehistan'ın bir kısmını; Avusturya'da Galiçya'yı aldı. Bu suretle 1772'de Lehistan'ın ilk bölümü vuku buldu(Kurat, 1987:288).

Buna karşı leh muhafazakâr çevreleri ayaklandılar ve müdahale ricası ile Katerina'ya müracaat ettiler. Katerina hemen büyük bir ordu göndererek Varşova'yı işgal ettirdi. (1792) Prusya kralı da, Lehistan'ın batı mintikalarına asker sevk etti. Yapılan müzakereler neticesinde Rusya ile Prusya Lehis'tandan yeniden birçok yer aldılar. Bu suretle, 1793'te Lehistan'ın ikinci bölümü yapıldı.

Bu olaylar üzerine Lehliler ayaklandılar. Prusya, Rusya ve Avusturya hükümetleri bu defa Lehistan devletini büsbütün ortadan kaldırmaya ve leh arazisini aralarında paylaşmaya karar verdiler. Uzlaşma gereğince: Rusya, Litvanya ve Kurlandiya sahasını; Varşova dahil olmak üzere Lehistan'ın merkez kısmını, Prusya; Krakovya ve Lublin şehirleri ve bölgelerinde Avusturya aldı. Bununla Lehistan'ın üçüncü taksimi yapıldı. (1795). Katerina'nın Lehistan işlerine karışma siyaseti, nihayet Lehistan'ın büsbütün ortadan kalkmasına mucib oldu. Rusya bu suretle daha korkunç İvan zamanından beri siyasi bir program olarak takibine başlanan siyasi amacına ulaşmış oldu (Kurat, 1987:289).

Osmanlı Devleti takip etitği sulhperver siyasete rağmen, Rusya ile daima bir ihtilafı mevcut idi. Babıali bu siyaseti ile, hadiselerin büyümesine imkân vermiyordu. Rusya'nın Türk toprakları üzerinde beslediği emellerden dolayı her an fırsat kollayan bir hali vardı. Nitekim Gürcistan'ın içişlerine müdahale ederek, yerli ahaliyi isyana teşvik ediyordu(Vasıf, 1994:70). Bundan başka Rusya, Yunanistan, Karadağ, Arnavutluk, Eflak ve Boğdan Hristiyanları arasında taraftar kazanmağa da çalışmakta idi. Diğer taraftan, muahedeler hilafına sınır boyunda yeni yeni kaleler inşa ediliyor, askeri hazırlıklar yapılıyordu.

“Confederation de Bar” adı altında teşkilatlanmış bulunan bu vatanperverler, Osmanlı Devleti'nden himaye bekliyordular. Bâbıali, bütün sulhperverliği ve soğukkanlılığına rağmen ister istemez kendisini hadiselerin

cereyanına kaptırdı. Böylece, 8 Ekim 1768'de Lehistan'ı himaye maksadıyla Rusya'ya sefer açıldı. Bu sırada bir Rus müfrezesinin tenkilinden kaçan bazı Bar milliyetçilerinin, Türk topraklarına sığındıkları, Rus askerlerinin sınırı geçerek Balta kasabasına saldırıp Türkler'i de kılıçtan geçirdikleri haberi İstanbul'a geldi. Sefer, 31 Ocak 1769'da Kırım hanı Devlet Giray'ın Rusya'ya akını ile başladı fakat hanın ömrü vefa etmedi. Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem Mehmed Emin Paşa ise Mart sonlarında Davud Paşa sahrasından hareket etti. Ordu henüz yolda iken Ruslar'ın Hotin'e hücumu, Moldovancı Ali Paşa ve Kırım'ın yeni hanı Devlet Giray'ın yardımı ile perişan edildi (İlgürel,1974: 311).

Ancak Ruslar Hatın'i işgal ile Boğdan ve Eflak'a yayılmağa başladılar. Burada kazanılan mevziî muvaffakiyetler ise neticesiz kaldı. Osmanlılar yeniden saldırdılar ancak Osmanlı ordusu yeniden bozguna uğratıldı. (1 Ağustos 1770). Kartal mağlubiyetiyle askerinin üçte biri şehit olurken, önemli miktarda top ve mühimmat ile arabalar dolusu zahire düşmana terk edildi. Böylece Bender, İsmail, İbrail, Akkerman ve Kili gibi kaleler Ruslar'ın eline geçti (Uzunçarşılı, 1995:386-390).

4.2.2.2. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşları ve Küçük Kaynarca Anlaşması

1768'de başlayan ve neticeleri itibari ile yalnızca Osmanlı Devleti değil Doğu siyaseti açısından Rusya içinde bir dönüm noktası teşkil eden Osmanlı-Rus savaşı, Osmanlı Devleti'nin zafiyetini bütün açıklığıyla gözler önüne sermekte ve Rusya'nın büyük bir güç olarak ortaya çıktığını kaydetmek açısından da büyük öneme sahiptir. Ruslar'ın Lehistan'ın iç işlerine yaptıkları müdahale ve burasını kendi nüfuzları altına almaları, Kırım Hanlığı ve Osmanlı topraklarına tecavüzleri sebebiyle başlayan savaş, haklı sebeplere dayandırılmış olsa da gerekli hiçbir hazırlık yapılmadan ilan edilmişti. (Eylül 1768). Ruslar kısa zamanda Kırım'ı istila ve memleketeyn'i işgal ederek Tuna nehrine kadar ilerlemiş ve nehri aşmış, Osmanlı toprakları ağır tahribata uğramıştı. Ordunun ehliyetsiz ellerde kötü yönetimi, askeri hedeflerin belirlenmemiş olması, askerinin disiplinsizliği, sebatsızlığı, yer yer sergilediği isyan ve yağmalama hareketleri, menzil sisteminin tamamen iflas

etmesi, dolayısıyla ağır iaşe ve nakliyat sorunlarının yaşanması, Müslim ve gayrimüslim ahalinin hoşnutsuzluğu ve gereken desteği sağlamaması genel bir çözümlenin ipuçlarını vermekteydi. Askeri açıdan Ruslar da pek üstün bir durumda değildi(Beydilli, 2002:524).

Küçük Kaynarca Barış Antlaşması'na temel teşkil edecek hususlar, savaş esnasında yapılan müzakereler sonrasında sürdürülen barış görüşmelerinde belirdi ve barış, akamete uğrayan bu görüşmelerde söz konusu edilen Rus talepleri doğrultusunda tahakkuk etti. İlk mütareke Abdülkerim Efendi ve İvan Simolin arasında yergöğü'de yapıldı. Dokuz maddelik bir belge hazırlanarak taraflarca 30 Mayıs 1772'de kabul edildi. 22 Haziran'da Akdeniz cihetinde de Rus Amiralisi Spiritov ve Mustafa Bey arasında yine dokuz maddelik ayrı bir mütareke belgesi düzenlendi. Ardından Fokşan'da barış görüşmelerine girişildi(Vasıf, 1994:207-209).

Ruslar, tazminat talebinde bulunarak Kırım'a istiklal verilmesini, Yenikale ve Kerç kalelerinin kendilerine bırakılmasını, Kılunun istihkâmlarının yıkılmasını, Rusya'ya sığınmış olan eski Boğdan voyvodası Ligor Gika'nın veraset hakkıyla tekrar tayin edilmesini, Akdeniz ve Karadeniz'de savaş ve ticaret gemilerinin serbestçe dolaşabilmesini istediler. Görüşmeler, Kırım ve Kalelerin terki konularında yoğunluk kazandı; Osmanlı Devleti'nin bu noktada tavize yanaşmaması sebebiyle de başarısızlıkla sonuçlandı. Ancak sadrazam Muhsinzade Mehmet Paşa'nın ve Rus Mareşali Kont Mihail Petroviç Rummyantsov'un müdahaleleri ile görüşmelere devam arzusu ağır bastı. Yapılan otuz sekiz oturumun neticesinde memleketeyn ahali için genel af ilanı, Gürcistan Kalelerinin Osmanlı Devleti'ne iadesi, Kabartay kabilelerinin Rusya'ya terk edilmesi hususunun Kırım Han'ı ve Tatarların rey ve iradesine bırakılması, esirlerin tahliyesi, 1739 tarihli Belgrad anlaşmasının artık geçersiz sayılarak yapılacak yeni antlaşmanın bundan sonraki ilişkilerde esas tutulması gibi on madde üzerinde uzlaşmaya varıldı ve bunlar bir senede bağlanarak teati edildi. Daha sonra Kırım meselesine geçildi. Abdürrezzak Efendi, Kırım'da hanların ahali tarafından seçilmesi, hutbenin padişah adına okunması, kadı ve ulemanın tayinlerinde ruhsatı hâvi mürâsele istenmesini taklit ederek esneklik gösterdi ve bu hususlar Rusya

tarafından da kabul gördü. Fakat tazminat ödenmesiyle Yenikale ve Kerç'in Rusya'ya bırakılması meselesi çözülemedi. Tekrar bir araya gelindiğinde Obreşkv yedi maddelik yeni bir teklif sundu ve bunların kabulü halinde savaş tazminatından vazgeçileceğini beyan etti. Ancak istekleri kabul edilmedi. Böylece görüşmeler kesildi ve savaş yeniden başladı (Mart 1773)(Beydilli, 2002:524).

1774 baharında savaşın seyri daha da kötüleşti. Ruslar Rusçuk, Silistre ve Hacıoğlu Pazarı'na hücum ederek, Kozluca'da Osmanlı Kuvvetlerini ağır bir yenilgiye uğrattı. Ruslar, Şumnu'da bulunan Osmanlı karargâhına saldırmak üzere harekete geçtiler ve başarılı bir şekilde ilerleyerek, burayı da muhasara altına aldılar. Ancak Rusya'daki iç gelişmelerden ötürü Rusya bir an önce barış yapılması taraftarıydı.

Osmanlı delegeleri, 200 kişilik bir heyet halinde küçük bir kuvvetle Silistre'nin 24 km. güneydoğusunda Dobruca sınırında yer alan Küçük Kaynarca'ya gelmiş olan Mareşal Rumyantsov'la buluşmak üzere 15 Temmuz'da Büyük Kaynarca'ya ulaşıp buraya yerleşti. Mareşal kalelerin terk edilmesi, denizlerde serbest dolaşım ve tazminat meselesine işaret ettikten sonra iki gün içinde neticeye varılmasını istedi. Ancak yapılan itirazlara rağmen Osmanlı Devleti antlaşmayı imzalamak zorunda kaldı (Beydilli, 2002: 526).

Küçük Kaynarca muahedesinin esaslarını şu suretle hülasa etmek mümkündür:

Kırım Meselesi ve Hudutlar: 1. Muahedenin 3. maddesi ile Kırım, Kuban, Bucak, Yedisan vb. kabileler tamamen müstakil ve hür olarak tanınmış oluyor ve onlara hanlarını Cengiz sülalesinden seçmek hakkı veriliyordu. Kırımlılar yalnız mezhep işlerinde hilafet makamına bağlı kalacaklar, fakat bu suretle onların siyasi vatandaşlık haklarına herhangi bir şekilde zarar gelmeyecek idi. Osmanlı Devleti ile Rusya onların iç işlerine müdahale bulunamayacaklar ve bu iki devletten hiç biri bu ülkelerde ne me'mûr ve ne de asker bulundurmuyacaktı. 2. Osmanlı Devleti (18. madde

ile) Özi munasibinde bulunan Kıl-Burun Kalesi ile (19. madde mucibince) Kırım'ın Kerç ve Yeni-Kale'lerini (20 ve 22. maddeler ile) 1700 yılında tâyin edilen sınırlara göre, Azak kalesini ve hanın muvâfakatı ile (21. madde ile) Özi ile Aksu nehirleri arasındaki küçük ve büyük Kabartay ülkelerini Rusya'ya terk ediyordu. 3. Rusya'da (23. madde mucibince) askeri kuvvetlerini Gürcistan ve Migrel'deki kalelerden geri çekecek ve bu iki memleketin işlerine müdahalede bulunmayacak idi. Osmanlı Devleti öteden beri kendisine ait kaleler haric, diğerlerini gürcü ve migrellere iade etmekle beraber, burada ahaliyi hal ve hareketlerinden dolayı mes'ûl tutmayıp, onlara iyi muamelede bulunacak idi. 4. Rusya (16. madde ile) Beserabya'yı, Akkirman, Kili, İsmail, Bender vb. kaleler ile birlikte, Eflak ve Boğdan'ı geri veriyordu; buna karşılık Osmanlı Devleti de şu şartların tahakkukuna çalışacak idi: Her iki beylik halkının umumi affa mazhar olması, onlara din bakımından tam bir serbesti bahşedilmesi, kiliseler ve şahıslara ait olup haksız olarak müsâdere olunan arazinin iâdesi, rahiplerin mezhebi imtiyazlarına riayet olunması, memleketlerinden başka yere gitmek isteyenlerin mallarını götürürebilmelerine, bir sene müddetle, müsaâde edilmesi ve eski hesaplardan dolayı bu gibilerden vergi alınmaması, iki yılın hitâmından sonra cizyeden başka bir şey alınmaması, Rus elçilerinin Eflak ve Boğdan voyvodalarının icâbında siyânetleri ile alâkalı hususları müzâkereye mezun olmaları, iki devlet arasındaki münâseâta uygun şekilde ileri sürecekleri mütâlealara Bâbîâlî'nin riayet etmesi; 5. Rusya'nın (17. madde ile) Akdeniz'de zapt ettiği adaları bir evvelki maddede belirten taahhütler mukabilinde Osmanlı Devleti'ne iade etmesi; 6. Osmanlı Devleti ile Rusya'nın (4. madde mucibince) kendi topraklarında muvafık görecekleri nizâmı icra, kale ve şehir inşâ yahut mevcut olanları tâmir etmek hususlarında tamamiyle serbest kalmaları, hudut ihtilaflarının kurulacak komisyonlar tarafından hall ve tesviye edilmesi(Tukin, 1952:1069).

Mezhep ile ilgili meseleler: 1. Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin Hristiyan Ortodoks tebaası için bir nevi himâye hakkını tazammun eden 7. maddesi mucibince, Osmanlı Devleti Hristiyan diyânetinin an'anesini ve kiliselerini koruyacak ve Rusya devletinin elçilerine, gerek bu kiliseler ve gerek onların hademesi hakkında bazı mütâlealarda bulunmak müsâadeksi

veriyordu ve Rus elçisinin mütemed adamı vasıtası ile yapacağı tebligâtı Osmanlı Devleti kabul edecek idi. 2. Osmanlı Devleti (8. madde ile) Rus rahipleri ile diğer tebasının Kudüs ve civarındaki mukaddes makamları cizye, harac ve vergi vermeğe mecbur tutulmadan, serbetçe ziyaretine müsâade ediliyordu; 3. Rusya, elçisinin nezâreti altında olmak şartı ile, Beyoğlu'nda bir kilise inşa ettirebilecek idi(Tukin, 1952:1069).

Ticaret ve Boğazlar ile ilgili meseleler: II. Maddedeki iki devlet topraklarını ihâta eden denizlerde bütün gemilerin serbestçe dolaşabilecekleri ve Osmanlı Devleti tarafından Karadeniz'de Akdeniz'de ve boğazlarda ticaret yapmak hususunda diğer devlet gemilerine verilmiş müsâadenin Rus ticaret gemilerin ede bahş edileceği ve aynı zamanda iki taraf tüccarının lüzûmu kadar bu memleketlerde oturmaları, Rusya tarafından Osmanlı ülkesinin lüzum görülecek mevkilerinde Konsolos veya konsolos vekili buldurması ve bunların maiyetine berât-ı şâhâne ile tercümanlar tâyinine müsâade edilmesi ve İngiltere, Fransa vb. milletlerin hizmetinde bulunanların nâil oldukları imtiyaz ve muâfiyetlerin bunlara da teşmil edilmesi tasrih edilmiştir(Tukin, 1952:1070).

Osmanlı Devleti (12. madde) Rusya, Trablusgarp, Tunus ve Cezayir garp ocakları ile ticâret muâhedeleri akdetmek istediği takdirde, bu teşebbüsü iyi karşılayacak idi.

Diplomatik münasebetler ile ilgili hükümler: Muâhedenin 13. maddesi mucibince Osmanlı Devleti tarafından bütün yazılarda Rusya İmparatoriçesi için Türk dili ile "Rusyalıların Padişahı" tâbiri kullanılacak idi; 5. madde ile musâlehanın akdini müteâkıp, Rusya İstanbul'da bir elçi bulduracak ve ona müteber devletlerin elçileri gibi itibâr ve riâyet gösterilecek idi; 9. madde ise, Rus elçilerinin hizmetinde bulunan tercümanlar, her ne milletten olursa olsun, devlet işlerine hizmet eylediklerine göre, hizmetleri iki devlete râci olduğundan, onlara da iyi muamele edilecek idi; 27. maddede bu muahedenin tasdiknamelerinin fevkalâde elçiler ile gönderilmesi ve onların vesâteli ile devletlerin şânına lâyük hediyelerin irsâl olunması hususları tasrih edilmiştir(Tukin, 1952:1070).

Harp tazminatı: Bu madde münferit hükümde yer almış bulunuyor. Buna göre, Osmanlı Devleti tarafından üç taksit ile ve her yıl için 5.000 kese akçe verilmek üzere, 3 yılda 15.000 kese akçe, yani 4.500.000 ruble harp tazminatı ödenecek idi. Taksitlerin ödenme zamanı olarak, 1775 yılından itibaren, müteakip yıllar dahi kanun II. ayının ilk günü tespit edilmiş idi(Tukin, 1952:1070).

Geçici Hükümler: 1. Muâhedenin münferit hükmü ile 24. maddeye tevfikan, harp esnasında Ruslar tarafından işgal edilip, şimdi de tahliyesi icâp eden yerler hakkında hükümleri ihtiva ediyordu. Buna göre Rusya muâhedenin imzalanmasından sonra bir ay içinde askerini Tuna sol kıyısına geri çekecek, bunu takip eden 2 ay zarfında da Eflak ve Boğdan ile, Beserabya'yı ve mütebâki kısımları da 5 ay içinde tahliye edecekti.

Aynı şekilde, 17. maddenin 5. bendi gereğince, Rusya Adalar denizinden donanmasını da üç ay içinde geri çekecek, fakat münferit maddede tasrih olunduğu üzere, Osmanlı Devleti de imkân nisbetinde müzâherette bulunacaktı (Tukin, 1952:1070).

Görüldüğü üzere Küçük Kaynarca Andlaşması, her şeyden önce, Osmanlı İmparatorluğu'nun, 1768-1774 Savaşın'da Rusya karşısında karada ve denizde tarihinde o ana kadar uğradığı en büyük yenilgiler sonucunda imzalamak zorunda kaldığı, çok ağır şartları taşıyan bir andlaşmadır. Tamamı yirmisekiz esas ve iki ayrı maddeden oluşan bu andlaşma, sadece toprak kayıpları ile sınırları belirlemekle kalmamış, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeki Hristiyan toplumların önemli bir bölümünü meydana getiren Ortodokslar, ayrıca Ticaret ve Boğazlar, iki devlet arasındaki diplomatik ilişkiler ve savaş tazminatı ile ilgili hükümler getirmiş, bunların uygulanma alanına sokulmasıyla da yeni birçok problem ortaya çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu ise, XVII. yüzyılın sonlarından itibaren sürekli olarak mücadele etmek zorunda kaldığı Rusya'nın kendi aleyhine geliştiğini, siyasi ve ekonomik üstünlük kurduğunu, dolayısıyla gittikçe daha tehlikeli bir rakip haline geldiğini görmüştür.

4.2.2.3. Kırım Olayları, Kırım'ın Rusya'ya Bağlanması ve Aynalıkavak Tenkihnamesi

Kırım Hanlığı, siyasi bir kuruluş olarak on üçüncü yüzyılın ikinci yarısında Altın Orda Devleti'nin yaşanan taht kavgaları sonucunda parçalanması ile ortaya çıktı. Altın Orda Devleti'nde yaşanan karışıklılar sırasında Kırım Yarımadası, birbirine rakip olan beylerin ve hanların sığındığı bölge idi. Buraya gelen hanedan mensupları, güç toplayıp merkeze hakim olmak için harekete geçiyorlardı. Bu tür hareketler, 1380 yılından 1441 yılında Hacı Giray, kendi adına para bastıracak ve hutbe okutarak Kırım Hanlığı'nı kurdu(Çetinoğlu, 2005:26).

Osmanlı Devleti, tarih boyunca en iyi komşuluk ilişkilerini Kırım Hanlığı ile kurup devam ettirdi. Bu ilişkiler 1475 yılında başladı. Osmanlıların kendi problemleri ile meşgul olmaları yüzünden bir durgunluk dönemi geçirmesinden sonra 1783 yılında Kırım'ın Ruslar tarafından işgal ve ilhak edilmesine kadar da devam etti (Çetinoğlu, 2005:27).

Rusya kuvvetleri de ilk defa 1736'da Münnich kumandasında Kırım yarımadasını istila etti. 1737 ve 1738 yıllarında da gelerek tahribatı sürdürdüler. Osmanlı-Rus savaşı (1768-1774) Kırım için felaketle neticelenmiştir. 1769 yılı başında Kırım Giray'ın Besarabya'dan Rus topraklarına başarılı bir akınından sonra Rus orduları 1770'te Bucak'ı, 1771'de Prens Dolgorukiy idaresinde Kırım yarımadasını istila ettiler (İnalçık, 2002, 453).

Küçük Kaynarca Andlaşması'nın 3. maddesine göre ise Kırım Hanlığı'na bağımsızlık verilmişti. Böylece Kırım, 1475 yılından beri bağlı bulunduğu Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmıştı. Rusya'nın andlaşmaya bu şekilde bir madde koydurarak Kırım Hanlığı'nın bağımsızlığını sağlaması, gerçekte, buranın Rusya'ya bağlanması yolunda yapılan bir geçiş hareketinden başka bir şey değildi. Nitekim Rusya, Küçük Kaynarca Andlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra, Kırım'ı topraklarına katmak üzere çalışmalara başlamıştır. Bunu gerçekleştirmek için de, özellikle Kırım

Hanlığı'nın iç bünyesinde meydana gelen gelişme ve olaylardan yararlanma yolunu tutmuştur (Uzunçarşılı, 1995:443).

Kırımlılar, ülkelerinin yeni statüsünden memnun değillerdi. Kırım'ın bağımsızlığını değil Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı kalmasını istiyorlardı. Bu sebepten, Ruslar lehine hareket eden Kırım hanı Sahip Giray'ı hanlıktan indirerek eski Kırım hanlarından Devlet Giray'ı Nisan 1775'te han seçtiler. Yeni Kırım hanının Kalgay'ı Şehbaz Giray başkanlığında bir heyet Kırım'dan İstanbul'a geldi. Kırım'ın bağımsızlığını kesinlikle kabul etmeyeceklerini, Kerç, Yenikale ve Kılburun kalesinin Ruslar'dan geri alınmasını istediklerini, bunların sağlanamaması halinde de Kırım'ı toptan terk etmeye karar verdiklerini bildirerek, böyle bir durumda kendilerine Osmanlı ülkesinde oturacak yer gösterilmesi dileğinde bulundular. Ne var ki, Kırım heyetinin bu isteğini yerine getirmek küçük Kaynarca Anlaşması hükümlerine göre mümkün olmadı (Jorga,2005:329-335).

1777'de Kırım Hanlığı'na, Petersburg'da İmparatoriçe II. Katerina'ya yaverlik yapmış olan Şahin Giray getirildi. Böylece Ruslar Şahin Giray'ın şahsında kendileri için Kırım'da bundan sonra yapacakları faaliyetlerde ve amaçlarını gerçekleştirmede kolaylık sağlayacak bir ortam meydana getirdiler.

Osmanlı Devleti, bu gelişmeler üzerine, Kırım'ı kurtarmak amacıyla bir miktar kuvveti Ağustos 1778'de Sivastopol önlerine gönderdi. Ancak Rusya ile bir savaş göze alınamadığından, hemen askeri bir harekâtla bulunulamadı. Ne var ki, gelişmeler yeni bir Osmanlı-Rus savaşını kaçınılmaz hale getiriyordu. Bu noktada da İngiltere ve Fransa kendi menfaatlerine göre harekete geçtiler. Nitekim, Fransa'nın İstanbul'daki elçisinin çalışmaları sonucunda, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Haliç tersanesi yakınlarındaki Aynalıkavak köşkünde görüşmelere başlandı. Görüşmeler birkaç ay sürdükten sonra, 21 Mart 1779'da Aynalıkavak Anlaşması'nın imzalanması ile sonuçlandı (Danişmend,1972:60). Buna göre:

1. Kırım'ın iç işlerine iki taraf kesinlikle karışmayacaktı.
2. Kırım hanı seçilen kişiye Osmanlı hükümdarları Halife sıfatıyla menşur göndereceklerdi.
3. Hanlık gerçek şekilde boş olunca, yeni seçilecek hana menşur gönderilmesine hiçbir surette engel olunmayacaktı.
4. Osmanlı Devleti, Küçük Kaynarca Anlaşmasıyla Tatarlar üzerindeki bütün hak ve egemenlik yetkilerinden vazgeçtiği için, bu konularda bundan böyle herhangi bir iddiada bulunmayacaktı.
5. Tatarlarla ilgili yeni bir anlaşmazlık konusu çıkarsa, iki devlet bunu aralarında dostça görüşüp bir karara bağlayacaklardı.
6. Rusya üç ay yirmi gün içinde Kırım'ı boşaltacaktı.
7. Şahin Giray'ın Kırım Hanı olduğu kabul edilecek ve menşur gönderilecekti.
8. Küçük Kaynarca Anlaşması ile Kırım'a terk edilen Özakın, Osmanlı Devleti'ne geri verilecekti.

Bu anlaşma ile Rusya'nın Kırım'ı işgali önlenmiş oluyordu. Ancak bu görünüşte ve geçici bir durumdu (Uçarol, 1989, 186).

Anlaşmanın ardından Osmanlı Devleti, Kuban ve Karadeniz kıyılarındaki Nogaylar'la Çerkezler'i kendi tebaası olduğu iddiasıyla Kırım Hanlığı'ndan ayırmaya çalıştı. Bu suretle Osmanlılar, Kırım kendi kontrollerinden çıktığı için hiç olmazsa onun Karadeniz'in kuzeyindeki tâbi bölgelerini muhafazaya çalışıyordu. Kuban Türkleri Şahin Giray'a karşı ayaklandılar ve gönderdiği kuvvetleri yendiler. Kırım halkı da ayaklandığından han tekrar Yenikale'ye, Ruslar'a sığındı. Bunun üzerine Ruslar Kırım'ı çarlığın bir vilâyeti haline getirdiler. (8 Nisan 1783). O sırada yeni bir savaş açamayacak durumda olan Osmanlı Devleti, 8 Ocak 1784'te İstanbul'da imzaladığı bir anlaşma ile Kırım, Taman, Kuban'ın Rusya'ya ilhakını tanıdı. Kuban nehri iki taraf arasında hudut sayıldı (İnalçık, 2002:454).

4.2.2.4. 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı ve Yaş Anlaşması

Osmanlı Devleti öteden beri Rusya ile birçok meselelerden dolayı anlaşma imkânları bulamamıştır. Bu meselelerin halli esasen güçtü. 1787 tarihinde Rus elçisinin hallini istediği meseleler şunlardı:

1. Eflak ve Boğdan münazaası
2. Gürcistan meselesi
3. Kafkasya'daki bazı kabilelerin Kuban nehrini geçerek Rus arazisine akın etmeleri
4. Tuna sahillerinde Osmanlılara bağlı Kazakların huduttan uzaklaştırılarak yağmalarının önlenmesi
5. Kaynarca Muahedesi gereğince Varna'ya konsolos tayinine kat'i surette müsaade edilmesi
6. Kılburun memleahalarından çıkan tuzun yarısı Ruslara, diğer yarısının özü halkına dağıtılması, muahede ahkâmından olduğundan Ruslara ait bu yarı hissenin verilmesi idi (Gökçe, 1979:137).

Binaenaleyh, bütün ihtilafların bir kısmının esasen mevcut olmadığı, mevcut olanlarda da Osmanlı Devleti'nin haklı bulunduğu reisü'l-küttab Süleyman Efendi tarafından böylece Rus elçisi Bulgakof'a izah edilmişti.

Mesele, tam bu şekilde hallolunmak üzere iken Mısır'da, İskenderiye şehrinde bulunun Rus konsolosunun bazı Çerkes beylerini Osmanlı Devleti aleyhine kışkırttığıнын meydana çıkması durumu değiştirdi.

İskenderiye'deki Rus konsolosu Baron Konus'un yaptığı tahrikler meydana çıkınca büyük İsmail Bey kendisini tevkif ve Mısır valisine teslim etmişti. II. Katerina, Osmanlılarla bir savaşı mevsimsiz görmekle beraber, prens Potemkin buna taraftardı. Onun adamı olan Rusya'nın İstanbul elçisi Bulgakof esasen bu yüzden daima hadiseler çıkarıyor, yeni yeni isteklerle Bab-ı âli'yi tazyik ediyordu. Bunlardan usanan Feyzi Efendi, Bulgakof'u 27

Temmuz 1787'de davet ederek yedi maddelik bir ultimatomu kendisine resmen tevdi etti. Bu ultimatomun ihtiva ettiği maddeler şunlardı:

1. Eflak voyvodası firarı Aleksandr Mavrokordato Osmanlı Devletine teslim edilecektir.
2. Osmanlı Devleti aleyhinde faaliyette bulunan Eflak ve Boğdan'daki Rus Konsolos vekili azledilecektir.
3. Kılburun tuzlasından Özi halkının ihtiyacına yetecek kadar tuz verilecektir.
4. İki taraf tüccarlarına müsavi muamele yapılacaktır.
5. Rusya'daki Osmanlı tüccarlarının haklarının korunması için uygun yerlerde şebkenderler bulundurulmasına ve ilk olarak Kırım'a böyle bir memur gönderilmesine müsaade edilecektir.
6. Yasak eşya naklettikleri anlaşıldığından Rus gemileri Boğazlardan geçerlerken muayene edileceklerdir.
7. Gürcistan'da iki yıldır süren karışıklıklara, Rusların II. Irakli Hanı himaye etmeleri sebep olduğundan bundan vazgeçilerek Rus kuvvetleri Tiflis'ten çekilecektir(Sertoğlu, 2011:2633).

Bulgakof, Feyzi Efendi ile tartışmağa başladı. Arada antlaşmalar mevcut iken böyle yeni isteklerin varid olamayacağını ileri sürdü. İki diplomat arasında dört gün sonra Levend çiftliğinde ikinci bir mülâkat tertip edildi ve Feyzi Efendi Bulgakof'a ilk tekliflerin kat'i ve değişmez olduğunu söyledi. İstekler reddedildi ve Rusya'ya savaş ilanı kararlaştırıldı(Sertoğlu, 2011:2634).

Böylece her iki devletin hükümdarları yani II. Katerina ile I. Abdülhamid savaşa taraftar olmadıkları halde, her ikisinin mesul devlet adamları, yani prens Potemkin ile sadrazam Koca Yusuf Paşa'nın arzuları üstün gelerek bu savaş ilan edilmiş oldu (Sertoğlu, 2011:2634).

Savaş esnasında birçok defalar sulh görüşmeleri yapılmışsa da netice alınamadı. Müzakereler, Kasım 1791 iptidalarından başlayarak günlerce süresiz devam etti ve Nihayet 10 Ocak 1792'de son buldu. Bunların

hal edilmesinden sonra ise anlaşma 13 madde ve bir sonuç üzerinde imzalanmıştır (Gökçe, 1979:137). Yaş anlaşmasına göre:

Muahede'nin ikinci maddesi mucibince, Osmanlı hükümeti, 1774 Küçük Kaynarca muahedesi ve daha sonra akdedilen 1779 Aynalıkavak Tenkihnamesi ve 1783'deki ticaret muahedenamesi ve 1784'de Kırım ile Taman'ın ilhakı ile Kuban Nehri'nin hudut tayini hakkındaki maddeler eskisi gibi kalıyordu.

Üçüncü madde ile Turla nehri hudut kesilerek bunun sol tarafındaki arazi yani Aksu ile Turla arasındaki Özi-kırı ile Özi kalesi Ruslara terk ediliyor ve sağ taraf memleketleri yani Bender ve Akkerman, Kili, İsmail ve diğer o tarafta Rusların işgal ettikleri Kale ve Şehirler Osmanlılara iade olunuyordu.

Dördüncü madde gereğince harekât sahası olan Boğdan voyvodalığı hakkında Kaynarca Muahedesi ile bu muahededen sonraki anlaşmalar muhafaza edilecek ve bu voyvodalığın borçlarına ve kalan vergilerine bir sünger çekilecek ve Yaş Muahedesi'nden sonra iki sene müddetle Boğdan her türlü vergilerden muaf olacak ve af ilan edilip arzu edenler yine memleketlerine dönebileceklerdi.

Beşinci madde, iki devletin adimi surette sulh içinde yaşamalarını temin için Tiflis Hanı'nın yani Gürcü prensinin yerlerine Çıldır valileri veya beyleri tarafından taarruz olunmayacak ve altıncı madde üzerine Kuban iki devlet arasında Kafkasya'da hudut olacaktı.

Yedinci madde garb ocakları korsanların karşı Rus ticaret gemilerinin muhafazası ve vukua gelen zararların ocaklara tazmin ettirilmesi ve eğer bu zararı yapan ocaklardan herhangi birisi bunu tazmin etmediği takdirde husule gelen zarar ve ziyanın Osmanlı Devleti hazinesinden tazmini.

Yaş muahedesinin başlıca maddeleri bunlar olup karşısındaki düşmanın kuvvetini anlamadan Kırım'ı kurtarmak için harp ilan etmiş olan

Yusuf Paşa, bu kadar hazine ve asker telefinden sonra Özi eyaletini de terk etmek suretiyle açtığı harbi mağlup olarak kapatmak zorunda kalmıştır.

4.2.2.5. Rusya'nın Kafkaslar'a Girmesi ve Tiflis Hanı II. İrakli İle Münasebetler

Ruslar'ın Kafkaslar'a girmesi, 1556 yılında Korkunç İvan'ın Astrahan Hanlığı'nı ortadan kaldırmasıyla başlamıştır. Bu olaydan kısa bir süre sonra öncü Rus Kazakları Terek nehrine kadar gelmişler, fakat 1559 Ejderhan seferinden sonra Osmanlı Devleti'nin baskını üzerine Ruslar bu bölgeden çekilmek zorunda kalmışlardır. Ancak Ruslar ile Kafkaslar'daki Hristiyanlar arasında ilişkiler sürmüştür. Nitekim 1658 yılında, Gürcü beylerinden bazıları, Osmanlı ve İran baskılarına karşı koymak maksadıyla Moskova'ya başvurarak himaye altına alınmalarını istemişlerdir. Ancak Osmanlı Devleti'nden çekinen Rusya bu istekleri kabul etmemiştir. Bundan sonra bir süre Kafkaslar'daki hareketlerine ara veren Ruslar, I.Petro'nun 1722'deki İran seferi sırasında Derbend'i almışlar, ancak I. Petro'nun ölümünden sonra ise Kafkaslar'dan çekilmişlerdir. Bu durum da II. Katerina dönemine kadar sürmüştür (Uçarol, 1989:190).

Ruslar'ın Kafkaslar'a yaklaşmalarını Kazaklar'ın yasa tanımaz akınlarına ve Petro ile haleflerinin hırsına bağlarız. Ancak dağların güneyine geçmelerini çok daha farklı sebeplere bağlayabiliriz. Çariçe Katerina XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Büyük Petro'nun sıcak denizlere inme politikasını uygulamaya koymuş ve büyük mesafeler almıştır. Kırım'ın ele geçirilmesinden sonra sıra Kafkasya'ya gelmiştir. Kafkasya'yı tamamen ele geçirme niyetinde olan Ruslar, bölgede ilk olarak Kuzey Kafkasyalılarla karşılaşmışlardır. Üstelik Kuzey Kafkasya halklarının çoğunluğunun Müslüman olması, Rusya'nın Kafkasya'da tutunmasının önüne kültürel ve dini bir cephe daha açmaktadır. Rusya Kafkasya'da tutunabilmek için bu bölgede bir müttefike ihtiyaç hissetmiştir. Zira son derece sarp olan bu bölgenin mizaçlı, savaşçı halklarına hâkimiyetini savaşmadan kabul ettirmesi zor gözük müştür. Tabii bir kale durumundaki Kafkasya'yı bile bir kaleyi alır

gibi abluka altına almaktan başka bir çarenin olmadığı da çok geçmeden anlaşılmıştır (Kafli, 1942:60).

Dağların güneyinde ise Kartvel ırkının yaşadığı Gürcistan (Kahetya ve Kartalina) İmeretya, Mingrelya ve Guria bulunmaktaydı. Halkının büyük bir çoğunluğu Hristiyan olan bu bölge, uzun yıllar Osmanlı ve İran saldırılarına maruz kalmış ve bölünmüştü. Bölgedeki tek büyük Hristiyan güç olması dolayısıyla Rusya, politik ve coğrafi zorlamalar sonucu onların güvenliklerini yüklenmeyi en doğal hakkı olarak görmüştür.

Kura ve Rion nehirlerinin suladığı verimli vadilerde Hristiyanlık, iyi ve kötü birçok devrelerden geçerek 4. asırdan beri varlığını devam ettirmişti. Gürcü Krallığı, XII. yüzyılda ünlü, Kraliçe Tamara zamanında gücünün doruğuna erişti ve kraliçenin otoritesi, rakipsiz olarak Kafkaslar'ın büyük bölümünü içine aldı. XIII. ve XIV. yüzyıllarda birbiri ardına tekrarlanan ve her biri korkunç birer zulüm getiren Moğol ve Tatar akınları, Gürcüler'in bu güzellik ülkesine ölüm ve yıkım getirdi. Tamara'nın ülkesi prensliklere bölündü. Daha dağlık bölgelerde yaşayan insanlar da barbarlığa tekrar gömüldüler (Baddeley, 1995:48).

Cengiz Han ve Timur'dan sonra Osmanlı Sultanları ve İran Şahları, bölgede birer güç olarak ortaya çıktılar. Bu tarihlerde gücünün doruğunda olan Osmanlılarla karşı karşıya gelmeye cesaret edemeyen Rusya'nın herhangi bir müdahalesini görmüyoruz. Ruslar Gürcüleri dindaş olmaları nedeniyle doğal müttefik olarak görürken, Osmanlı Devleti de sık sık İran'la aralarında el değiştiren Tiflis Krallığı'nı İran, Mingrel ve Gurya topraklarını Osmanlı mülkü olarak kabul ediyorlardı. Bu nedenle Rusya'nın bu bölgeye fiili bir tecavüzü savaş sebebi sayılacaktı (Cevdet, 1976:97).

Gürcüler Rusya ile itilaf peyda etmiş olmaları dolayısıyla eskiden beri Osmanlı Devleti'ne verdikleri vergiden kaçınmaktaydılar. Bu durum Serhatlerden gelen tahriratlardan anlaşılıyordu. Bunun üzerine daha 1763 tarihlerinde Trabzon valisi Abdurrahman Paşa bir miktar asker sevk ederek Gürcistan tarafları da bir keşif yaptırmıştı. Bir takım Gürcü kabileleri direnerek

vergi vermeyeceklerini açıkça belli ettiler ve Gürcü kabilelerine kışın yaklaşmasından ötürü tesirli bir hareket yapılamamıştır. Ancak Gürcistan'ın itaat altına alınması gerekti düşünülüyordu ve bu sebeple 1765 senesinde Hasan Paşa'nın başında bulunduğu ordu ile Gürcistan'a asker sevki kesinleşti. Kısa sürede Gürcistan sınırına varıldı. Guril ülkesinde durularak burada bulunan bir iki kalenin ahalişi inzibat altına alındı. Daha sonra Gürcülerin dayanak noktalarından biri olan Sayançu kalesi alındı ve muhafazasına Açıkbaş Meliki Tahmuras tayin edildi. Yine o civarda bulunan Karanın ahalişi de Tahmuras'a tabi kılındı (Vasıf, 1994:266).

Bu harekâttan sonra Suvir kalesinin fethine karar verildi. Yapılan mücadele sonucunda yapılan müzakerelerde Gürcüler, muhalefet etmeyi terk ettiklerini, ayaklanmalarının sebebinin kendilerine yapılan zulümlerin olduğunu buna rağmen emrinde çalıştıkları Salomon'u def ederek itaat etmeğe hazır olduklarını bildirmişlerdir. "Cümlemiz Devlet-i Aliyye'nin sadığıyız, suçumuz af edildiği taktirde, itaatten başka bir şey aklımızdan geçmeyecektir ve bizi isyana teşvik eden Salomon'ı bundan sonra semtimize uğratmamız imkânsızdır. Ancak memleketin nizamının korunması için feth olunan Suvir Kalesi yeni mülk addedildiğinden ayrıca İslamlar da bu mahallerden orduyla birlikte çekileceklerinden mezkûr Salomon'un bir mahalden tekrar ortaya çıkması muhtemeldir. Şayet böyle bir şey olursa, kendisinin üzerine Devlet-i Aliyye'nin sadık bekçileri olarak hücum edebilmemiz için bu havalinin muhassılı elhac Ali Bey'in Kutates'de kalarak duruma göre harekete hazır olması bizim için faydalı olur." Ayrıca teminat için bir kişiyi meclise gönderip ifadelerin tekrarını sağlamışlardır. Meclis, Gürcüler'in samimi olduğuna kani olur ve isteklerinin yerine getirilmesinde mahzur olmadığını Hasan Paşa'ya arz eder. Hasan Paşa da Gürcülere fenalık yapılmasını men ettiği gibi, Kaleyi de bizzat Çıldır'a bağlamıştır. Ayrıca Gürcülere dokunulmayacağına ve bundan sonra tâbi olacaklarına dair şartları içerisine alan bir senet de ellerine verilir. Ayrıca Salomon'un ele geçirilmesi emredilip senetlerde Paşa'nın Gürcülere verdiği hakların kabul edildiği gibi bu bölgede aldığı tedbirlerin de yerinde olduğu fermanlarla bildirilmiştir (Gökçe, 1979:74).

1773 yılında Todtleben, dört yüz asker ve dört topa Daryal boğazından geçerek Gürcü Askeri Yolu üzerinden Tiflis'e girdi. Ertesi yıl yüz yirmi yıldır Osmanlı hakimiyetinde bulunan Kutayis'i ele geçirdi. 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşmasıyla Osmanlılar Gürcistan üzerindeki egemenliklerinden vazgeçti. Kuzeybatı Kafkasya'da Kuban Nehri Osmanlı-Rus sınırı kabul edildi (Baddeley, 1995:49).

General Todtleben'in bu hareketi Rusların Kafkas-ötesi'nde başarılı operasyonlar yapabileceğini ortaya koydu. Rusların daha bu tarihlerde Gürcistan'ı ilhak etmeyi düşündükleri, ancak Gürcü prensliklerinin böyle bir duruma henüz hazır olmadıkları için ertelediklerini düşündürecek bazı olaylar cereyan etmiştir. Gürcüler Aspindoza yakınlarında yirmi bin kişilik bir Osmanlı ordusunu mağlub ederken Todtleben savaşı sadece seyrederek kendi askerlerini yedekte tutturmuştu. Tiflis Kralı II. İrakli Todtleben'in Kafkas-ötesi'ndeki faaliyetlerden işkillenmiş ve Poti hareketinin başarısız kalmasını fırsat bilerek, Todtleben'in geri çağrılmasını istemiştir. Zaten 1773 yılında Aşağı Volga'da patlak veren Pugaçev isyanı nedeniyle Kafkas-ötesindeki bütün kuvvetler geri çağırılmıştır (Temizkan, 2006:449).

Görüldüğü üzere İrakli'nin uluslararası dış politikası Kafkasya'daki gelişmelere bağlı kaldı. İran, Osmanlı Devleti ve Ruslar Güney Kafkasya'da rekabete girdiler. Bunlardan hiçbiri Gürcistan'ı rahat bırakmıyor onun bağımsızlığını tanımak istemiyorlardı. İrakli'nin önünde İran, Osmanlı Devleti ve Rus seçenekleri vardı. Bunlardan birine yaranmak zorundaydı (Berdzenişvili ve Canaşia,2000:292).

Gürcülere göre Güney Kafkasya'da Gürcü ve Rus çıkarları birbirine yakın bulunuyordu. Bu açıdan bakıldığında Gürcistan'ın Rus himayesini seçmesi onun çıkarlarına daha uygun görünüyordu. Gürcistan'ın yazgısının Rusların eline teslim edilmesi onu İran ve Osmanlı tehlikesinden sonsuza dek koruyacaktı. Ülkenin gelişme yolunu açacaktı (Berdzenişvili ve Canaşia, 2000: 292).

İrakli Gürcü halkının yüzyıllardır İran ve Osmanlılara karşı verdiği mücadelenin sembolü haline gelmişti. Önünde aşılması güç bariyerler bulunmasına rağmen Gürcü halkı batılı dindaşlarıyla iyi kötü ilişkiler sürdürmeyi başarmıştı. XVIII. Yüzyıl sonlarında Rusya Avrupa kültür evreniyle daha rahat ilişkiler yürütmek için Gürcistan'a köprü olacaktı. Bu açıdan Ruslar İran ve Osmanlı Devletine nazaran dahai iyi konumdaydılar (Berzenişvili ve Canaşia,2000:292).

Ancak cereyan eden mücadeleler esnasında Rusya'nın Gürcistan'a hiçbir yardımı dokunmamıştı. Hatta bir aralık Gürcistan kralı II. İrakli, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki düşmanları olan Avusturya ve Venedik'le anlaşmayı düşündü. Ancak Avrupa devletlerinden yardım temin edemeyince de Tahmuras'ın oğlu olan İrakli 1783 (1198) tarihinde Rusya'nın himayesini kabul etmiştir (Bala,1945:843). Tiflis Hanı ile II. Katerina arasında yapılan bu anlaşmanın iki devlet arasındaki münasebeti belirtmesi bakımından açıklanması icab etmektedir.

Rusya ile Gürcistan arasındaki imzalanan anlaşmanın tam metni:

Georgiyevsk Anlaşması

1-Kartel ve Kaketi memleketlerine hakim olan Tahmuras oğlu Herakliyüs (II. İrakli 1774-1789) kendi ahvadı tarafından İran'a ve gerekse diğer devletlere tabiiyetten feragat ederek Rusya'nın himayesinde olarak Rusya'ya muavenet edecektir.

2- Rusya'da Herakliyüs'ün (II.İrakli) taahhüdünü kabul ederek yukarıdaki hüküm gereğince bundan sonra malik olacağı emlâkın muhafazasına gerekli zamanı ayıracaktır.

3- Bundan sonra verasetle Gürcistan kralı olacak şahıs ewel emirde Rusya'ya durumu bildirir. Ve krallıkta devamlı kalacağına dair ondan lüzumlu istek ve emri alır. Rusya'da bunu kabul ettiğine dair kendisine senet, sancak, kılıç, asa kakma ve kablı elbise göndererek krallıkta müstakâr olduğunu ve bundan sonra kendisine Rusya tarafından telkin olunacak surette tahtını

himaye edeceğine ve Rusya'nın hükmüne göre hareket edeceğine dair yemin etmesini ister.

4- Gerek hudutta bulunan Rusya kumandanı ve gerek elçinin haberi olmadıkça Gürcistan kralı etrafta bulunan devletler ile muharebe etmemeği taahhüd eder. Muharebe yapmak gerektiğinde, hudut kumandanı ve Rus elçisinin yardımı olmadan hareket etmeyip ancak onun yardımıyla hareket edecek.

5- İki taraf elçileri karşılıklı olarak birbirinin memleketlerinde ikâmet edebilirler. Rusya Çar'ı bunlara kıdemlerine göre rütbe verecektir.

6-Gürcistan kralının hükmü altındaki halkını, Rusya kendisiyle müttefik addeder. Bunun için bu halka düşman olan devlet veya milleti Rusya'da düşman bilecektir. Osmanlı Devleti veya başka büyük bir devlet ile yapılacak bir anlaşmada olan mülki idare yetkisini salyane ve sair işlerini Rusya kralının reyine terk edecektir.

7- Gürcistan kralı şunu taahhüd eder ki, askerleriyle bundan sonra devamlı olarak Rusya'nın hizmetine amade olup, Rusya emektarlarını, yani; Rusya'lı olup Gürcistan'da vazife görenleri uygun bir şekilde kıdem sırası ile memur ve rütbelerinden üstün tutacaktır.

8- Rusya'nın muvafakıyla Kartaliya ve Kaketi memleketlerinin başpiskoposu Rusya kralının 8. derecede olan metropolisleriyle aynı kıdemde olup bunların yaptıklarını yapmakta gerekli yetkiye sahiptir.

9- Memleketin devamlılığının sembolü olan asilzadeler Rusya'lı asilzadelerin sahip oldukları imtiyazlardan aynen istifade ederler.

10- Tarafların ahalieleri karşılıklı olarak ve arzu ettikleri taktirde birbirinin memleketlerinde vatan edinebileceklerdir. Yani Gürcistan'lı bir topluluk Rusya'yı vatan olarak seçebileceği gibi, Rusya'lı bir kimse de Gürcistan'ı vatan olarak seçebilir. Ayrıca Rusya'nın yardımıyla harple veya

anlaşmalarla serbest bırakılan elçilerin takdir olunan paraları ve yol masrafları verilerek vatanlarına avdetlerinin temini uygundur. Aynı şekilde Rusya'nın yakınında ve etrafında esir düşenlere Rus Çar'ı da aynı şekilde muamele eder.

11- Tarafların memleketlerinde karşılıklı olarak ticaret yapmaları serbesttir. Tüccarlar gerekli imtiyaza sahiptirler.

12- Bu anlaşma devamlı olarak meriyette kalacaktır.

13- İşbu muahedenin tasdiknameleri altı ay zarfında veya daha evvel mübadele edilecektir. Bu şartların hilâfına hareket etmemek ve Rusya ile dost kalmak hususunda kendi dinlerinin gerektirdiği şekilde bir senedi Gürcistan Kralı Rusya Kralına verdiği gibi aynı tarzda diğer bir senedi Rusya kralından almıştır (Gökçe, 1979:76-77, Vasıf, 1994:76-77).

Anlaşmadan sonra Gürcistan halkı her tehlikede Rusya'ya sığınmaktan çekinmemiştir. Diğer taraftan Rusya ise elde ettiği bu imtiyaza dayanarak, Gürcistan'ı kendi memleketi sayarak ona göre hareket etmiştir.

Gürcüler Ruslarla yaptıkları dostluk anlaşmasıyla büyük projeler gerçekleştireceklerini umuyorlardı. Koruyucu dost yardımıyla Leklerin baskınlarına gem vurulacak, Osmanlı-Rus savaşında Osmanlı işgali altında bulunan Samtshe-Saatabago toprakları kurtarılıp Gürcistan'a bağlanacak, Güneydoğu Kafkasya'da Gürcistan'dan koparılmış olan Kak-Eniseli bölgeleri kurtarılacak, komşu Şeki ve Şamahı da elde edilip Gürcistan'a verilecek, Gürcistan kalkındırılıp çiçeklendirilecekti. Gürcü kralının bu istek ve arzuları Ruslar tarafından da destekleniyordu. Bunların dışında Gence ve Erivan topraklarının Gürcülere ait olduğu Ruslar tarafından kabul ediliyordu. Ruslar bu durumdan oldukça memnundular ki böyle bir anlaşmayı İmereti kralı Salomon'la da imzalamak arzusu içine girdiler(Berdzenişvili ve Canaşıa, 2000 : 294).

Rusya, Gürcistan'ı bir üs haline sokarak, buradan Osmanlı Devleti'nin Güney Kafkasya'daki hareketlerini kontrol ediyordu. Osmanlı Devleti ise, Gürcistan Kralının Rusya'ya bağlandığını haber alır almaz endişelenmiş ve derhal Azerbaycan ve Dağıstan Hanlarına mektuplar yazarak onların Gürcistan'a ve Rusya'ya akınlar yapmalarını istemiştir. Bunun üzerine önce Öşem Bey'i Emir Hamza 1783 (1198) de Osmanlı Devleti'ne gönderdiği bir mektubunda İrakli Han'a karşı harbe hazır olduğunu belirtiyordu. Bundan başka Dağıstan Akuşa Kadısı, Dağıstan Kumuk Valisi Mehmet Han, Dağıstan Umum cemaati, Karabağ hakimi İbrahim Halil Han ile Gürcü Bey'i İrakli Han'a hem hudut olan ehli İslâmdan, Çıldır Valisi Süleyman Paşa'ya 1783 (1198) tarihinde gelen mektuplarında seve seve harbe hazır olduklarını belirtmişlerdir (BOA, H.H. Nu.79).

Rusya taahhüt ettiği himaye ve korumayı ifa edebilmek için Gürcistan'da bir askeri güç bulundurma sözünü yerine getirmek istiyordu. 3 Kasım 1783'te iki nişancı taburu, Gürcülerin alkışları arasında Gürcistan'ın kalbi sayılan Tiflis'e girdi. Daha sonra General Potyemkin kumandasında otuz beş bin asker daha gönderilmiştir. Ruslar bu askeri yığınağın Osmanlı Devleti'nin tepkisini çekeceğini bildikleri için, İran ve Dağıstan arasında sağlamayı planladıkları ateşkesi bahane olarak ileri sürdüler. Ancak Osmanlı casusları bu askeri yığınağın amacının Azerbaycan hanlıklarını Rusya'ya bağlamak olduğunu ve bu askerlerin on iki bininin Açıkbaş hâkimi Salomon'un emrine gireceğini İstanbul'a bildirmişlerdir. Bu nedenle Osmanlılar bu bahanelere inanmadılar(BOA, H.H.Nu.324C, Gökçe, 1979:80). Görüşmeler tamamlandıktan sonra II. Katerina tarafından gönderilen özel bir heyet II. İrakli'nin Gürcü Krallığını onaylayan ve Gürcistan'ın Rus himayesine girdiğini ilan eden bir bildiri sunmuştur. Bu bildiri özel bir törenle 25 Ocak 1784'te halka açıklanmıştır (Baddeley, 1995: 50). Ancak bu anlaşmanın uygulanmasına XIX. asrın başına kadar geçilememiştir.

Kırım, Taman, Kabardey ve son olarak Gürcistan'ın himaye altına alınması yayılmacı kolonist Rus politikasının yeni bir merhalesiydi. Rusya Kırım'ı işgal ederek aynı zamanda Kafkasya'nın batı sahillerini de tehdit ediyordu. Taman yarımadasının ilhakıyla da doğrudan Kafkasya topraklarına

sokulmuş. Gürcistan'ın himayesi ve Daryal geçidinin Rusların kontrolüne geçmesi ile Kafkas sıradağları tam ortadan ayrılmış ve güneyden kuşatılmış oluyordu. Tehlikenin farkında olan Kafkasyalılar ise Tiflis'e saldırmaya başlamışlardır. Nitekim 1783-1784 tarihlerinde Gürcistan halkının aşırı hareketlerine tahammül edemeyen Çıldır eyaletindeki Acara halkı Gürcistan'a akın yapmışlardır (Temizkan, 2006:452). Ayrıca Dağıstan ve Azerbaycan Hanlıkları da II. İrakli Han'a karşı birleşip akınlar yapmışlardır.

1785 yılında Ruslar Kuzey Kafkasya'da baş gösteren ve "gazavat" adı altında yürütülen İmam Mansur'un başını çektiği direniş hareketini bastırmak ve dindirmek amacıyla çok sıkı bir faaliyet içerisindeydi. İşte bu nedenle Rusya Gürcistan'ın savunmasını hakkıyla yapamıyordu. 1792 yılında Osmanlı-Rus savaşı bitip, Yaş anlaşmasının imzalanması ile de Ruslar Gürcistan'dan çekilmişlerdir (Berkok, 1958, 400).

Rusya'nın Gürcistan'dan çekilmesi İran'a fırsat verdi. İran'ın saldırıları karşısında II. İrakli çok zor bir durumda kalmıştır. Bunun üzerine Ruslar bölgeye büyük kuvvetler gönderdiler ve 10 Mayıs 1795'te Derbent'i işgal ettiler. Sonra Bakü, Şamahı ve Şuşa mıntıklarını işgal ettiler. Diğer kol da Gürcistan'a girdi. Tam bu sırada Katerina'nın ölmesi üzerine Rus kuvvetleri girdikleri yerlerden çekilmek zorunda kaldılar (Aydın, 2001:49; Berkok, 1958:400).

Ardarda gelişen bu olaylar kısa bir süre sonra Rusların Kafkasya'ya dönmelerine zemin hazırladı. 1799 yılında Çar Pavel, Gürcistan'a yeniden kuvvet gönderdi. Kral II. İrakli'nin ölümünden sonra tahta geçen Georgi, İran tarafından desteklenen Aleksandr'ın faaliyetlerinden huzursuz olunca Petrograd'a gönderdiği elçisi aracılığı ile çardan ülkesinin Rusya'ya ilhakını istedi. Bunu memnuniyetle kabul eden Rusya hükümeti XIX. yüzyılın hemen başında Gürcistan'ı Rusya'ya ilhak ettiğini duyurdu ve General Knorring'i buraya hakim tayin etti (BOA, H.H.Nu. 6679). Knorring'de bölgedeki hanları davet ve tehditle Rusya hakimiyetine çağırdı (Bala,1945: 843).

Daha sonra Kafkasya'daki Rus Kuvvetleri Komutanlığına getirilen Tsitsianov ise Güney Kafkasya'daki bütün hanlıklara son vererek buraları istila etti. Böylece Rusya Hazar Denizi'nin batı sahillerinden Karadeniz'in doğu kıyısına kadar neredeyse bütün Kafkasya'yı kontrolü altına almış oluyordu. Azerbaycan'da işlerini tamamladıktan sonra da batıdaki Osmanlı topraklarına tecavüz etmeye başlamıştır.

Sonuç olarak II. Katerina hükümeti Güney Kafkasya'da Azerbaycan'ın batı topraklarında vassal Ermeni Devleti kurmak fikrini gerçekleştirmeye çalışmış ve gelecekte Osmanlı Türkiye'sinin topraklarına doğru bir genişletmeyi nazarda tutmuştur. Hazar Denizi kıyılarını ve Güney Kafkasya'yı ele geçirmek vazifesi, yalnız Azerbaycan Hanlıklarını tabi etmeği değil Gürcistan ile birlikte, Kafkasya'da Rusya'nın dayanağı olabilecek yeni bir Hristiyan Devleti kurma ihtiyacını da doğurmuştur (Necefli, 2012: 219-220). O zaman siyasi manada bütünlük arz eden bir Ermeni siyasi teşekkül olmadığı için Gürcistan Krallığı Rusya'nın önündeki tek seçenektir. Rusların Kafkas-ötesi ile coğrafi bütünlüğünün önündeki engel ise Kuzey Kafkasya toplulukları idi. Rusya uzun süre hazırlandı ve Gürcistan'ın Rusların eline geçmesi ile de Ruslar sadece Kafkasya'da değil Orta Asya siyasetinde de önemli bir avantaj kazanmış oldular.

4.2.2.6. Gürcistan'da Rus İdaresinin Kurulması

1801 yılında Gürcistan'ın imparatorluğa katıldığı ilan edilmesinden hemen sonra, Ruslar idari reformlara başlamışlardır. Yeni idari yapının uygulamaya konulması için Knorring tayin edilmiştir. Knorring Kafkasya'nın güneyindeki ve kuzeyindeki tüm bölgelerin askeri ve idari en yüksek yetkili kişisi olmuştur.

Rus Çar'ı I. Aleksandr 12 Eylül 1801 tarihinde Knorring'e yazdığı talimatnamede, yeni bölgede kurulmak istenen idari yapıda öncelikle dikkat edeceği hususların altını çiziyordu:

a) Sivil idarenin kurulmasından sonra ilk ruhban okulunun açılarak, dinsizlerin Hristiyanlaştırılması,

- b) Gürcistan bölgesinde yaşayanların eski hak ve imtiyazlarının korunması,
- c) Daha önce, Gürcü Krallık sarayına ait olan Devlet bütçesi gelirlerinin ordunun ihtiyacı olan buğday, zahire veya para şeklinde alınması,
- d) Ülkenin tüm tarım imkânlarının araştırılıp incelenerek, üretim dolayısıyla gelir imkânlarının artırılması,
- e) Gürcistan'ın dağlık kısmı halklarına özel bir ilgi gösterilmesi,
- f) Gürcistan'da bulunan Rus askerlerinin ihtiyaçlarının bütçeye ve yerel halka zarar vermeyecek hale getirilmesi,
- g) Komşu bölgedeki grupların Rusya tarafına çekilmesi,
- h) Her türlü iltifatlarla Ermenilerin ilgisinin çekilmesi ve Ermeni manastırın Eçmiyazın'ın koruyuculuğunun üstlenilmesi,
- i) Bölgede yapılan reformlardan halkın fazla etkilenmemesini ve toplumda bir huzursuzluğa yol açmamasını istenmektedir(Çapraz, 2006:69).

Talimatnameden anlaşılan, ekonomik yönden kendi kendine yetebilen ve Rus askerlerinin ihtiyaçlarını karşılayabilecek seviyede bir ekonomik yapının bölgede kurulması Rus Çarı tarafından arzulanmaktadır. Bölgede Rus idaresine karşı sempati uyandırılması için tedbirler alınması da emredilmiştir.

1801 yılında, Gürcistan'ın idaresi için, Tiflis'te "Gürcistan Yüksek Meclis Hükümeti" kurulmuştur. Meclis başkanı, Rusya'nın Kafkasya Orduları Başkomutanıydı. Yürütme organının başkanı ise Rusya'nın Kafkas Orduları Başkomutanı'ndan sonra Gürcistan'da ikinci yetkili kişi idi.

Mahkemeler, idari ve adli olmak üzere ikiye ayrılmıştır. İdari mahkemelerde Gürcü örf-adetleri ve Gürcü Kralı VI. Vahtang'ın (1703-1724) kanunnameleri uygulamaya konulmuştur. Bu kanunlarda bir yetersizlik olduğu takdirde, Rusya İmparatorluğunda uygulanan kanunlara başvurulacaktır.

Gürcistan bölgesi idari olarak 5 bölgeye, bölgelerde bir nevi ilçeleri andıran, Uezd'lere ayrılıyordu ve her şehirde Polis ve Adliye teşkilatı yeniden düzenleniyordu.

Gürcistan'da yapılan idari reformlara göre sivil ve askeri yönetim Kafkasya'daki Rus ordusunun idaresi altına geçmiştir. Açık olarak görülüyor ki, Rus hükümeti, hem askeri kontrolü sağlamak, hem de gerekli idari reformları hızla gerçekleştirmek amacıyla, üst makamlara Rus subaylarından atamalar yapmıştır.

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde, Rusya'nın Gürcü bölgelerinde uyguladığı idari reformlara bakıldığında, Gürcistan bölgesinin özel bir öneme sahip olduğu da açıkça görülmektedir (Çapraz, 2006:70).

4.3. Tiflis Hanı II.İrakli'nin Osmanlı Devleti ve İran İle Münasebetleri

4.3.1. Nadir Şah'tan Önce Osmanlı-İran Münasebetleri

Osmanlı Devleti ile İran arasındaki rekabet Kafkasya'dan öte bir rekabet idi. Zira Şah İsmail ile birlikte Safeviler, şii akideler doğrultusunda İran'da bir devlet kurduktan sonra Anadolu'daki Türkmenleri kendi etki alanına alabilmek için yoğun bir propaganda süreci başlattılar. Bu süreç Yavuz Sultan Selim'in 1514 yılında düzenlediği Çaldıran seferiyle yeni bir boyut kazandı. Şimdiye kadar Anadolu'daki Türkmenleri kışkırtarak devlete karşı harekete geçirmeyi başaran Safevi iktidarı, ilk sert karşılığı bu seferle görmüştü. Ancak, takip ettiği pasif savunma taktiği ile Şah İsmail, büyük kayıplara maruz kalmadığı gibi, Osmanlı kuvvetlerinin bölgeden çekilmesinin ardından kısa bir süre sonra yeniden harekete geçerek Azerbaycan ve Doğu Anadolu'da faaliyetlerine devam etti (Zeyneloğlu, 1924:115-116).

Kanuni zamanında (1520-1566) İran üzerine üç defa sefer düzenlendi. İlki 1534 yılında başladı ve 1536 yılında tamamlandı. Bu seferle Güney Kafkasya'nın kontrolü tamamen Osmanlıların eline geçti. Bölgeden Osmanlı

kuvvetleri çekildikten bir süre sonra Safevi kuvvetleri yeniden saldırgan bir tutum sergilediler. Gelişmeleri yakından takip eden Osmanlı hükümeti 1547-1548 yıllarında bölgede yürüttüğü askeri faaliyetlerle yeniden kontrolü elde ederek Tebriz, Azerbaycan ve Gürcistan'ı tamamen elde etti ise de İran kuvvetleri yine Türk kuvvetlerinin karşısına çıkmadı. Osmanlı ordularının bölgeden ayrılmasından sonra İran kuvvetleri bir kere daha iki devlet arasında el değiştiren topraklara girdi. İran'a karşı hassasiyetini sürdüren İstanbul, gelişmeleri serhatteki görevlileri vasıtasıyla yakından takip ederken, İran tasallutundan şikayetçi olan bölgenin Sünni yerel hakimleri de durumdan şikayetçi olarak, padişahı yardım istiyorlardı. Kanuni Sultan Süleyman zamanında İran üzerine 1553-1555 yılları arasında vuku bulan bir sefer daha düzenlenerek, savaş 1555 yılında imzalanan Amasya Anlaşmasıyla sonuçlandı (Kırzioğlu, 1993:245-249).

Anlaşma, doğudaki Safevi Devleti'nin varlığının kabul edilmesi ve ona son vermek amacından vazgeçildiğini göstermesi açısından önemlidir. Anlaşma ile Irak-ı Arab, Van gölü çevresi, Şehrizar eyaleti, Batı Gürcistan'da ki prensliklerin Osmanlı tâbiyetinde bulunduğu, Azerbaycan ve Güney Kafkasya'nın orta ve doğu kısımlarının Safevi toprakları olduğu tespit edilmekteydi. Ayrıca dini konular üzerinde de önemle duruluyordu (Muhammedoğlu, 2000:406).

Sükunet uzun sürmedi. 1578'de başlayan savaş hali 1590 yılına kadar devam etti. Bu savaşlar sonunda bu tarihe kadar Osmanlıların elinde bulunan bölgeler yani Tebriz, Karacadağ, Gence, Karabağ, Şirvan, Gürcistan, Nihavend, Luristan ve Şehrizar Osmanlı idaresinde kaldı (Kütükoğlu, 1993:145). İlerleyen yıllarda iki ülke kuvvetleri arasında küçük çaplı bir iki hadise daha yaşandı. Bu savaşların sebebi bu bölgeleri ellerine geçirmek istemeleriydi. Yani bu dönemde savaşların daha çok Irak-ı Arab'da meydana gelmesi, Bağdat, Basra ve civarının ticari öneminin artması ile açıklanabilir. Nitekim her iki devlet de XVI. yüzyılın sonlarından itibaren karşılıklı olarak birbirine ambargo uygulamış ve her türlü malın geçişini yasaklamıştı. Uzun süren muhasaradan sonra Bağdat'ın düşmesi üzerine yeniden sulhe razı olan İran şahı ile akdedilen Kasr-ı Şirin Antlaşmasına göre; Bağdat da dahil

olmak üzere iki ülke arasında ihtilafli olan bir çok sınır kasabası Osmanlı Devleti'nde kalırken, Kafkasya'da hakimiyet bir kere daha İran'a bırakılıyor ve İran hükümeti yörenin Sünni Müslüman halkına eziyet etmemeyi taahhüt ediyordu. Bundan sonra İran'ın bölgedeki hakimiyeti XVIII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar sürdü. Ancak İran hükümeti anlaşmada taahhüt ettiği Sünni-Müslüman halka zulmetmeme şartına riayet etmedi. Bu sebeple de bölgenin Sünni Müslüman hanları ve onlara tabi halklar, Safevi hükümetinin işlerini zora sokmaya başlamışlardır (İsmailov, 1993:65).

Bu ahidnâme, iki devlet arasında yetmiş beş yıldan fazla süren bir barış devri açtığı gibi ticari yasakları da kaldırıp eski tarih yollarının yeniden canlanmasına vesile oldu. Ancak İsfahan'da şahlık tahtına Mir Mahmut'un çıkması, ülkenin birçok bölgesini etkileyen isyanlar İstanbul'un doğu siyasetine yeni bir eğilim kazandırdı (Muhammedoğlu,2000:407).

İran İmparatorluğu'nu neredeyse üç yüzyıl boyunca başarı ile yöneten bir hanedan olan Safevilerin beklenen çöküşü o güne kadar ağır baskısı altında yaşamış Hristiyanlarda ve Sünnilerde özgürlüklerini geri kazanabileceklerine dair büyük bir umut yarattı. İran'daki karışıklık, Afganlıların taarruzları ve Osmanlı hükümetinin de hudutlarda faaliyete başlaması üzerine Şirvan ve havalisindeki Sünni halk Osmanlı hükümetine müteaddit müracaatlarda bulunarak İranlılar tarafından camilerinin ahıra çevrilmesinden, kitaplarının yakılıp ulemanın katledilmelerinden şikayet ederek Şiiilerin ellerinden kurtarılmasını ve Davud Han'ın Şirvan Hanı tanınarak kendisine menşur gönderilmesini rica ediyorlardı. Osmanlı hükümeti de bu müracaatı kabul ederek Davud Hanı Şirvan hanı olarak tanıdı.

1722'de bazı güçler ve Mir Üveys'in yeğeni Mir Mahmut Komutasındaki Afganlar Şah Hüseyin'e karşı ayaklandı ve Mir Mahmut 1722 yılının Ekim ayında şah olarak İsfahan'a girdi (Jorga, 2005:329).

Veziriazam İbrahim Paşa İran'ın bu âciz vaziyetinden istifade etmek istemiş ve şayet İsfahan düşerse diğer yerlerin de süratle elden çıkacağını

göz önüne alarak uzun zamandan beri devam eden sulhun muhafazası için Osmanlı hududu üzerindeki İran Vilâyetlerinin halkını komşuluk hukukuna riayetden Afganlılara karşı muhafaza ve müdafaa edilmesi mütalaasıyla o yerleri işgale karar vermiştir. (1134 Şaban/1722 Mayıs) İran şahı şâyed düşmanı def edecek olursa bu işgal edilecek yerlerin dostane bir surette muahedeye bağlanacağı münasip görülmüş ve İsfahan'ın Afganlılar tarafından zabtını müteakip Türk hududu üzerindeki İran topraklarını işgal eylemeleri ve bilhassa Revan, Tebriz, Gence ve Tiflis'in derhal işgali Basra, Musul, Şehrizar, Van, Erzurum, Kars, Çıldır valilerine emir olunmuştur.

Bağdat valisi tarafından gönderilmiş olan 1723 tarihli tahriratla Hazret-i Ebu Bekir ve Hazret-i Ömer'le üçüncü halife Osman'a seb'eden İranlılardan intikam alınma zamanının geldiğini ve kendisinin Kirmanşah üzerine harekete müsaade edilmesini yazmış olduğundan bu müracaat İran'a tecavüze vesile arayan hükümetinde arzusuna muvafık düşmesi üzerine bu defa İran halkını Afganlılara karşı muhafaza için değil, yapılacak harekattla İran topraklarının Osmanlı arazisine ilhaki maksadıyla tecavüze karar verilmiş ve açılacak seferin meşru olduğuna dair Şeyhülislamdan'da fetva alınmıştır. Bu karar üzerine üç cephede yani Kafkas, Azerbaycan, Irak mıntıklarında elbirliğiyle hareket edilmesi seraskerlere yazılmıştır.

Kafkas Harekâtı: Henüz İran'a harp açılmazdan evvel Erzurum valisi Silahdar İbrahim Paşa, Tiflis taraflarına çuhadarını gönderip Tiflis hanı Vahtan Han'ın İranlılara itaatten çıkıp müstakil bir hükümet kurarak etrafındaki yerleri emri altına alıp kendisine itaat etmeyen Müslüman Lezgi taifesine taarruz ettiğini ve maksadının Şirvan ve havalisini istila etmek olduğunu haber almış ve keyfiyeti hükümete bildirmiş olduğundan mesele müzakere olunarak neticede Tiflis'in zabtına karar verilmiş ve yapılacak harekâtın Vahtan Han'a karşı olup bunun İran ile olan aradaki sulhü bozmayacağı takarrür ederek Tiflis üzerine yürümesi için Erzurum valisine emir verilmiştir (Muharrem 1135/ Ekim 1722). Böylece Tiflis işgal edilmiş daha sonra Küri ve havalisi de zabt olunarak idaresi Ömer Paşa'ya verilmiştir. 28 Eylül 1724'te Revan teslim olmuş. Revan'ın tesliminden az evvel de Nahcivan elde edilmiştir. Mustafa Paşa tarafından (1725 Ağustos)

da Lori ve Eylölde Gence zabtedilmiştir (Uzunçarşılı, 1995:172-178). Bundan sonra Gence kalesinin fethinde olağanüstü gayret ve yararlıkları görülenler ödüllendirilmiş, Gence'ye defterdar atanmış, idari düzenlemeler yapılmış ve Gence eyaletinin tahriri tamamlanmıştır (BOA, 2009: 37-52).

Azerbaycan Harekâtı: 28 Temmuz 1725 Cumartesi günü Tebriz yakınına varan Abdullah Paşa'yı İran kuvvetleri karşılamış vukua gelen muharebe pek şiddetli olmuş ve Tebriz ele geçirilmiştir. Daha sonra ise Rumiye (Urmiye) ve Erdebil alınmıştır.

Irak-ı Acem Harekâtı: Önce 16 Ekim 1723'te Kirmanşah işgal edilmiş sonra Sine ve Luristan eyaletinin bazı yerleri alınmış, Meraga hani Feridun Han'da itaat ederek beylerbeylik payesiyle Meraga sancağı üzerinde bırakılmış, (31 ağustos 1724) Hemedan ve Nehavend (1724 Kasım) teslim olmuştur.

Şah Mahmut'un amcazadesi Eşref, Şah Mahmut'u boğdurarak hükümdar olmuştur. İran'daki mevkiini tahkim için de Şah Hüseyin'in kızını almıştır. Eşref Han'ın Osmanlılardan Hemedan, Kirmanşah, Erdelan, Tebriz, Gence ve Revan ile Tiflis'in geri verilmesini isteyip Osmanlı hükümdarına karşı gelmesinden dolayı Andican sahrasında muharebe oldu. Ancak Eşref Şah galip gelmiştir.

Bunun üzerine Hemedan muahedesi yapılmıştır. Muahedeye göre:

1. Sulhün akdi ile temessükler alınıp verildikten sonra, iki taraftan sınır tahdidi için mutemet adamlar tayin edilecek.
2. Şah İsmail zamanından bu yana devam ettiği üzere, bundan sonra da Osmanlı Padişahı ve veziriazam'ı ile İran Şahı ve itimadüdevlesi arasındaki name ve mektup teatisi bundan sonra da devam edecek.
3. İranlı hacılara, Osmanlı Devleti sınırından salimen geçmelerine izin verilecek.
4. İki taraf tüccarları, ticaretlerini emniyet içinde yapabilecekler, gümrüklerini verecekler; bundan kaçanlar ise yakalanarak iki katı gümrük verecek.

5. İki taraftan firar edenler, hiçbir şekilde kabul olunmayıp, yakalanarak serhat hakimlerine teslim edilecek.

6. İki taraf tacirlerinin durumları ve ölenlerin metrükelerinin, kanuna göre ahzı ve hıfzı İstanbul ve İsfahan'da "şehbenderler" ikâmet etmesine izin verilecek.

7. Hoyza memleketine, İran tarafından herhangi bir taarruzun yapılmasına izin verilmeyecek ve burası Osmanlı Devleti'nin tasarrufunda olacak.

8. Osmanlı Devleti ve İran'ın elinde bulunan memleketlere, başka bir devlet tarafından tecavüz vâki olur ise, her iki taraf serhat zâbitleri vasıtasıyla birbirlerini haberdar edecekler ve yardım edecekler.

9. İki taraftan tasdik-nâmeler alınıp verildikten sonra, akd olunan muahedenin istikrarı için, karşılıklı olarak büyük elçiler gönderilecek.

10. Hemedan, Kirmanşahan, Erdelan, Luristan, Sultaniye, Zencan, Ebher, Târim ve bunlara tâbi kasaba, kayra ve nevâhiler ile Gence, Tiflis, Revan taraflarından zapt edilen yerler, yine Osmanlı Devleti'nin tasarrufunda kalacak; Eşref Şah'ın tasarrufunda olan yerler ise kendisinde kalacak ve her iki tarafça tayin olunan muhaddidler vasıtası ile hudut tahdidi yapılarak alâmetler dikilecek.

11. Ancudan muharebesinde Eşref Şah'ın eline geçmiş olan Osmanlı topları ile harp mühimmatı geri iade edilecek.

12. İki taraf arasında temessüklerin alınıp verilmesiyle, tesis edilen sulhün ve dostluğun ilelebet devam etmesine çalışılacak(Köse,1993:13).

Hemedan Muahedesinin akdiyle Osmanlı Hükûmeti, İran seferlerinin başlamasından bu yana Acem memleketinden almış olduğu topraklar ile, 1724 İran Mukasemenamesi'ne göre payına düşmüş olan yerlerin kendine kalmasını Eşref Şah'a resmen kabul ettirmiş oldu. Fakat bu durum, İran'da ardı arkası kesilmeyen iktidar mücadelesi ve sürekli değişen güç dengeleri yüzünden kalıcı olamayacaktır (Köse, 1993:13).

İran'da Eşref Şaha karşı iktidar mücadelesi veren II. Tahmasb, Aralık 1725'te Eşref Şah'a mağlup olduktan sonra yedi sekiz adamı ile Mâzenderân'a sığınmıştı ve Kaçar Türkmen aşireti beylerinden feth Ali

Han'dan yardım istedi. II. Tahmasb yanında Feth Ali Han olduğu halde Damgan taraflarına hareketi sırasında Feth Ali'yi "vekilü'd-devle" tayin etmiş, fakat diğer devlet ricâlinin, Feth Ali'nin nüfuzunun artmasına karşılık, ona bir rakip çıkarılması tavsiyesine uyararak, bu sırada Horasan'da şöhreti gittikçe artmış olan Nadir Bey'e adam göndererek yardım talep etmişti. II. Tahmasb'ın teklifini iyi karşılayan Nadir Bey'in, kendisini Horasan'a davet etmesi üzerine Horasan'a gelen II. Tahmasb'a buradaki aşiret beyleri biat ettiler. II. Tahmasb tarafından iltifat gören Nadirde "Tahmasb Kulu Han" lakabını alarak II. Tahmasb'a "Eşik Ağası" oldu (Minorsky, 1964:21-31).

4.3.2. Nadir'in Doğumu ve İran'da İdareyi Ele Alması

Nadir, Horasan'daki Abiverd hudut bölgesinde yaşayan Afşarlar'ın "Kırklı/ Kırıklı" obasına mensuptur (Minorsky, 1964:5). Nadir, Kasım 1688 günü İmam Kulu Beğ'in oğlu olarak dünyaya gelmiştir. 14-15 yaşlarında iken bölgedeki diğer aşiretlerle mücadelelere katıldığı görülmektedir. Abiverd hakimi Köse Ahmetlü Ali Beğ'in hizmetine girdi. Kısa zamanda onun dikkatini çekip itimadını kazanarak önce "Eşik Ağası" sonra binbaşı payesine yükselerek muhafızların başına komutan oldu. Uzun yıllar onun hizmetinde kalan Nadir, Baba Ail Beğ'in 1723'te ölümüyle onun yerine geçmiştir.

Nadir Kelat Kalesi ve Deregez ve havalisini ele geçirdi. Kelat Kalesini tahkim ettiren Nadir'in burasını bir hareket merkezi olarak kullanıp, Sistanlı Melik Mahmut, Özbekler, Türkmenler ve Tatarlar ile mücadeleye başladığını görüyoruz. Nadir, önce Horasan bölgesinde yaşayan Afşar grupları ile Çeşmikezek Kürtleri ve diğer aşiret kuvvetlerini emri altında topladı ve Melik Mahmud'la mücadeleye başladı. Melik Mahmut Çeşmikezek Kürtlerinin üzerine yürüdü. Nadir Melik Mahmut'un kuvvetlerini bozguna uğrattı. Bunun üzerine Çeşmikezek Kürtleri Nadir'in emri altına girdiler. Merv önlerine kadar ilerleyen Nadir, girişmiş olduğu bu mücadeleler sonunda başta Abiverd olmak üzere Nesa, Kübkan, Zagçen, Kuzgan, Yeni Kale'yi ele geçirmiş ve Horasan'ın tanınmış beğlerinden biri olmuştur. Daha sonra ise Nadir II. Tahmasb'ın hizmetine girmiştir.

Eylül 1726 Habuşan'da II. Tahmasb'ın hizmetine girerek "Tahmasb Kulu Han" ünvanını alan Nadir öncelikle Melik Mahmut'un üzerine yürümüştür. Bu sırada İran'da Kaçar Devletinin kurucusu Ağa Muhammed Şah'ın dedesi Feth Ali Han'ın tasfiye edilmesiyle Nadir'in önündeki büyük bir rakip ortadan kalkmış oluyordu. Tahmasb, bütün askeri işlerin denetimini Nadir'e vererek O'nu "Korçibaşı" tayin etti. Artık bundan sonra onun II. Tahmasb'ın nezdinde nüfuzu iyice artacak ve İran iktidarına giden yolda yavaş yavaş yükselecektir.

10-11 Kasım 1726'da Meşhedî almıştır. Abdallilere karşı mücadeleye girmiştir. Doğudan gelen tehlikeyi birinci derecede önemli bularak önce Melik Mahmut ve Abdaliler üzerine yürüyen Nadir, onları üst üste mağlup edip etkisiz hale getirdikten sonra Gılzaylar üzerine yürümeye karar verdi. Eşref Şah'ı üst üste iki defa yenerek İsfahan'a giden yoldaki engelleri kaldıran Nadir, bu zaferden sonra II. Tahmasb'ı Gılzayların boşalttıkları Tahran'da bırakarak İsfahan üzerine yürüdü. Eşref Şah 12 Kasım 1729'da gerçekleşen savaşta üçüncü defa yenildi ve Şiraz taraflarına kaçtı. Nadir İsfahan'a girdi ve II. Tahmasb yedi yıl aradan sonra törenle İsfahan'da tahta geçti. Ardından Eşref'in ölümü ile de İran'da gılzay hakimiyeti sona erdiği gibi Safevi saltanatı da yeniden kurulmuş oluyordu.

İsfahan'da tahta çıkan II. Tahmasb, hemen Osmanlı Devleti'nin aleyhine dönmüş, Osmanlıların hakimiyeti altında bulunan şehirlerde yaşayan halka beyannameler göndererek Osmanlı Devleti aleyhine propagandalara başlamış ve Hemedan bölgesinde yaşayan halkı kendi tarafına çekmeyi başarmıştır (Ateş, 2001, 35-49).

Nadir'in, maiyetindeki 10 bin asker ile Osmanlı sınır şehirlerine karşı olan hareketi Osmanlı hükümeti seraskeri Vezir Ahmed Paşa'nın raporlarıyla takip ediliyordu. Bunun için Tebriz, Revan, Tiflis, Gence, Erdebil ve Hemedan gibi sınır şehirleri asker ve mühimmat bakımından takviye edilip muhafızlar tayin edilmişti. Ancak bu tedbirler Nadir'i engellemeye yetecek derecede organize edilmemişti.

Nitekim Nadir Han, 18 Şaban 1142 (7 Mart 1730)'de Şiraz'dan Hemedan üzerine harekete geçti. Hiçbir ciddi dirençle karşılaşmadan peş peşe Nihavend, Hemedan ve Kirmanşah'ı zaptetti. Nadir'in bu harekâtı devam ederken İran'ın İstanbul'daki murahhası ile Osmanlı Hükümeti'nin yaptığı müzakereler sonucunda Gence, Tiflis, Revan, Şemahi ve Şirvan taraflarının Osmanlılar'a kalmasına karşılık; Tebriz, Hemedan, Kirmanşah, Erdebil ve Luristan'ın İran'a bırakılmasına karar verilmişti (Haziran 1730). Bu anlaşma neticesi olarak Tebriz muhafızı Tebriz'i terk ederek çekilmemiş olduğundan şehir savunmasız kalmıştı. Bu durumdan istifade eden Nadir Han, Tebriz'i de kolaylıkla ele geçirdi. (12 Ağustos 1730) (Uzunçarşılı, 1995:200-201).

Son siyasi gelişmelerle İstanbul'daki efkar-ı umumiyenin hızla aleyhine döndüğünü anlayan Vezir-i azam İbrahim Paşa, İran üzerine bizzat Sultan II.Ahmet'in serdarlığında kalabalık bir ordu sevk etmeye karar verdi ve bundan sonra sūratle askeri hazırlıklara başlandı. Fakat Sultan III. Ahmet sefere bizzat çıkmak hususunda mütereddit idi. Bu durumun yeniçeriler arasında duyulmasından korkulduğundan III. Ahmet istemese de Sancak-ı Şerif'i alıp Üsküdar'a geçmek zorunda kaldı. (3 Ağustos 1730). Padişah ve Veziriazam'ın bu tutumları ve Tebriz'in zapt edildiğinin duyulması ile isyan hareketinin ilk belirtileri iyice görülmeye başladı. Patrona Halil ve adamları 28 Eylül 1730 Perşembe günü Bayezid Camii'nin Kaşıkçılar Kapısı tarafında isyan hareketini başlattılar ve isyan kısa zamanda büyüdü.

Asilerin istekleri üzerine durumun çaresizliğini gören III. Ahmet İbrahim, Mustafa ve Mehmet Paşa'ları asilere teslim etmek zorunda kaldı. Onların yaptıkları tayinleri de kabul etti. Fakat asilerin esas maksatlarının kendisini hal etmek olduğunu anlayan III. Ahmet, kendi rızası ile saltanattan feragat ederek yerine kardeşi II. Mustafa'nın büyük oğlu I.Mahmut'u tahta kendisi oturtmuştur (2 Ekim 1730) (Köse, 1996:137; Uzunçarşılı, 1995: 210).

I.Mahmut konumunu sağlama alıncaya kadar Safevi meselesi ile tam olarak ilgilenemedi ve sınır valilerine Safevi topraklarına saldırılmamasını emretti. Fakat her ihtimale karşı Revan, Gence ve Tiflis kalelerine gerekli olan askerin yerleştirilmesi de emredildi. II. Tahmasb ise tahttaki yerini

sağlamlaştırmak istiyordu ve bu sebeple 20 bin kadar asker ile İsfahan'dan Tebriz'e hareket etti. Bu galibiyetten sonra da II. Tahmasb, karargâhını Revan'dan üç fersah uzaklıkta, Kür Nehri'nin kenarında kurdu. Revan kalesini kuşattı ancak başarılı olamayınca kuşatmayı kaldırıp Üç kilise tarafına çekildi. Safevi ordusunun peşine düşen Osmanlı Kuvvetleri yeniden saldırdı. Bunun üzerine Safevi ordusu Aras Nehri'ni geçerek Tebriz istikametine çekildi(Mustafazade, 2002:930).

II.Tahmasb'ın Revan'a saldırdığı haberi 1731 Nisan ayında İstanbul'a vardığında, Bab-ı Ali de hedefini büyüttü. Bağdat valisi Vezir Ahmet Paşa'ya bir an evvel İsfahan üzerine yürümesi Mayıs ayının başlarında emredildi. Ahmet Paşa Kirmanşahan'ı geri aldı (Mustafazade, 2002:930). İki ordu 15 Eylül 1731'de Kurıcan Köyü yakınlarında savaşa tutuştu. Savaş, safevi ordusunun ağır mağlubiyeti ile sonuçlandı. Bu galibiyetten sonra Osmanlı ordusu 20 Eylül'de savaşmadan Hemedan'a girdi (Minorsky,1964:23).

II. Tahmasb'ın Revan'a saldırdığı öğrenildiğinde, Bab-ı Ali'nin saldırıya geçtiği diğer istikamet Tebriz oldu. Safevi kuvvetleri 5 Eylül günü Urumiye yakınlarında mağlup edildi ve 65 günlük bir kuşatmadan sonra 15 Kasım günü Osmanlı kuvvetleri Urumiye'ye girdi. Osmanlı kuvvetleri 1736 yılına kadar Urumiye'de kalmışlardır. 4 Aralık günü de Tebriz'i ele geçirmişlerdir (Külbilge, 2010: 233-234).

Daha fazla toprak kaybetmek istemeyen Tahmasb ile 1732'de yapılan görüşmeler neticesinde iki taraf arasında anlaşma şartları kararlaştırıldı "Ahmet Paşa Musalehası" adı verilen bu anlaşmaya göre; Azerbaycan tarafında Aras Nehri, Irak tarafında ise Derne ve Derleng sınır olmak üzere, kuzeyde Revan, Gence, Tiflis, Şirvan, Şemahi ve Kartli Osmanlılara kalırken, Tebriz, Kirmanşah, Hemedan, Luristan, Erdelan ile Huveyze Safevilere verildi (Uzunçarşılı, 1995:221-222).

Nadir bu esnada Rus cephesini de güvence altına almak istiyordu. Şubat 1732'de Rus ve İran delegeleri arasında Reşt'te yapılan görüşmeler sonucunda anlaşmaya varılmıştır. Anlaşmaya göre:

1.Ruslar beş ay içinde Gilan ve Saylan'a kadar olan bölgeyi İran'a terk edeceklerdi.

2.Osmanlıların elinde olan beldelerin geri alınmasından sonra da Bakü ve Derbend'i boşaltacaklardı.

3. İki tarafın tüccarları serbestçe ticaret yapacaktı.

4.İki devlet karşılıklı birbirlerinin ülkesindebüyükelçi bulundurabileceklerdi.

Bundan sonra Nadir, Osmanlı Devleti ile anlaşma yapan II. Tahmasb'ı tahttan indirip yerine onun oğlu henüz 3-5 aylık olan III. Abbas'ı şah ilan ettirdi ve böylece iktidarı fiilen ele almış oldu (Ateş, 2001: 57-58).

4.3.3. 1732-1736 Osmanlı-İran Mücadeleleri ve Nadir Şah

Nadir, Kasım ortalarında Kirmanşahan'a geldi. Oradan 13 Aralık 1732'de Zohab'tan Osmanlı topraklarına girdi. Kerkük kuşatması 26 Aralık'ta başladı. Fakat Safevi kuvvetleri bu kuşatmada başarısız olup geri çekilmişlerdir. 17 Ocak'ta Bağdat önlerine gelen Nadir Bağdat Kalesi'nin hücumla alınamayacağını gördü. Bağdat'ın ciddi bir kuşatma altına alınması lazım idi ve bunun başarılması için de Dicle'nin batı kıyısı da ele geçirilmeliydi. Topal Ahmet Paşa ise 1 Temmuz günü Kerkük'ü kuşatmadan kurtardı. 3 Temmuz günü de Bağdat'a hareket etti. İki ordu 19 Temmuz 1733 günü Dicum'da karşılaştılar. Nadir ve dağılan Safevi ordusu Mendelic'e çekildi. Nadir'in yenildiği haberi Bağdat'a ulaşınca Ahmed Paşa, Bağdat'ı kuşatmadan kurtardı. Timur Paşa ise önce Selmas, Hoy, Tesuc ve Urumiye taraflarını yağma etmiş ardından Tebriz'i Osmanlı topraklarına katmıştır. Ordunun Kirmanşahan, Hemedan, Erdelan, Sine ve Sacbulak taraflarına kadar ilerlemesi bekleniyordu.

Nadir'in hazırlık yaptığı ve kısa süre içinde Diyale üzerine geleceği Topal Osman Paşa'ya bildirilmiş olmasına rağmen, Paşa buna ihtimal vermemiş ve gerekli hazırlıklar yapılmamıştı. Nadir kısa sürede hazırlığını tamamlayıp Kirmanşahan'a geldi. Kerkük önlerinde savaş vaziyeti aldı.

Çatışmalarda kimse galip gelemedi. Ancak daha sonra Topal Osman Paşa ile yapılan savaşta mağlup olmuştur.

Nadir 24 Kasım günü, Bağdat'ı tekrar kuşatmak için harekete geçti. Ahmed Paşa 7 Aralık'ta Nadir'e bir elçi gönderdi ve Kasr-ı Şirin Anlaşması'ndaki sınırlar üzerinden yeniden bir anlaşma yapılması için İstanbul'da bulunduğunu bildirdi ve iki taraf arasında bir protokol imzalandı. Buna göre:

1)Osmanlı Devleti son 10 yıl içinde tasarruf altına aldığı bütün Safevi topraklarını geri verecek ve iki ülke arasındaki sınır 1639 tarihli Kasr-ı Şirin Anlaşması'na göre düzenlenecek.

2)İki tarafça alınan esirler bırakılacak ve yine her iki taraf karşı taraftan aldığı topları iade edecek.

3)Osmanlı topraklarındaki kutsal mekanları ziyaret etmek isteyen İranlılara gerekli kolaylıklar gösterilecek (Külbilge, 2010:244-261).

Ancak yapılan bu antlaşmadan Bab-ı Ali'nin sonradan haberi olmuştur.

Nadir, Osmanlı Devletini tam olarak bu bölgelerden çıkarmak istiyordu. Dağıstan üzerine harekete geçti. Şemahı'yı aldı. Gence'yi kuşattı ancak uzun süre alamayınca Prens Sergey Dimitrieviç Golitsin, ile görüştü ve 21 Mart 1735'de Gence Anlaşmasını imzaladılar. Buna göre:

1) Rusya'nın Hazar Denizi sahilinde ele geçirdiği yerler Safevi Devleti'ne geri verilecek,

2) İran ipeği Rus tüccarına satılacak ve başka tüccarlara satılmamasına Safevi Şahı garanti edecektir.

3) İpek ticaretinin kontrolü için Rus Çarı tarafından Hazar Denizi kıyısında yapılan kale, Safevi Şahı tarafından Rusya'ya verilecek. Ayrıca Gur Nehri'nin döküldüğü yerde bir kale yapılması için Rusya'ya yer tahsis edilecektir ve Rusya bu kalelerde ticari ve savaş gemisi bulundurabilecektir,

4) Ortodoks mezhebinden olup ticaret yapanlar için ticarethaneler yapılacak ve buralarda kiliseler inşa edilebilecek. Bunun için Safevi Şahı İsfahan'da kendi hazinesinden bir ticarethane yapacaktır,

5) İsfahan'daki Rus komiserinin izin olmadan Safevi topraklarında başka ülkelerin tüccarlarının ipek çıkarmasına izin verilmeyecektir,

6) Osmanlı Devleti, Gürcistan, Safevi ve Rusya sınırından uzaklaştırılmadıkça her iki devlet de savaşa son vermeyecektir. Bu hususa dair birde gizli madde eklenmiştir.

Bu anlaşma ile Nadir, Rusya'nın elindeki bütün Safevi topraklarını geri almış ve Safevi sınırı Kafkaslarda, Afgan istilasından önceki sınırlarına ulaşmıştı. Ayrıca Kafkaslarda Rusya-Safevi ittifakı tescil edilmiş oldu. Bu ittifak hem ticari hem de siyasi bir ittifaktı ve Osmanlı Devleti'ne karşı yapılmıştı (Saray, 1990, 55-57).

Bundan sonra Nadir 9 Temmuz'da Genceyi ve 3 Ekim'de Revan Kalesini teslim aldı. 6 Ekim'de Kars önlerinden ayrıldıktan sonra 17 Ekim'de Tiflis'e geldi. Burada yirmi gün kaldıktan sonra Derbend'e hareket etti ve Daha sonra da şahlığını ilan etti. Bundan sonra hazırlıklarını tamamlayarak Ocak 1737'de harekete geçti. Kandahar'ı kuşattı ve aldı. 10 Mayıs 1738'de Hindistan seferini başlattı. Gazne'yi, Kabil'i Celalabad'ı, Lahor'u aldı ve Babürlü İmparatorluğu ile yaptığı savaşı kazanarak Delhi'ye girdi (Bayur, 1987: 15-25).

Yağmalanacak bir şey kalmayınca Hindistan'dan ayrıldı. Sind ülkesi üzerine yürüdü (Bayur, 1987:32; Uzunçarşılı, 1995:300). Daha sonra 22 Eylül'de Buhara'yı. 14 Ekim'de Hive'yi işgal etti (Alpargu, 2002:570). Aynı yıl içinde Dağıstan ve Gürcistan seferine çıktı. On sekiz ay kadar bölgede kaldıktan sonra 1743'de Osmanlılar'a karşı yeni bir sefer başlatıp Kerkük'e girdi. Ancak aynı başarıyı Musul'da gösteremedi. 27 Eylül 1743'de başlattığı kuşatmayı bir hafta sonra kaldırmak mecburiyetinde kaldı. Musul kuşatmasının ardından Osmanlılar'a karşı yeni bir sefer başlattı. Bunun sebebi, Safeviler'den I. Hüseyin'in Osmanlılar'a iltica etmiş olan oğlu Şehzade Sâfi Mirza'nın İran şahlığında hak iddia etmesiydi. Plana göre Kars seraskeri onu Tebriz üzerinden İsfahan'a götürüp tahta çıkaracaktı. Bu sırada Osmanlılar da İran'a üç cephe açmış bulunuyordu. Nadir Şah bu gelişmeler üzerine Kars'a yürüyüp kaleyi kuşattı (29 Temmuz 1744). İki ay süren bu

kuşatmadan bir sonuç alamadı. Ancak 21 ağustos 1746'de Kağaverd mevkiinde Yeğen Mehmed Paşa idaresindeki Osmanlı kuvvetlerini bozguna uğrattı. Caferi mezhebinin Osmanlılar'ca tanınması hususundaki ısrarından vazgeçti ve Osmanlılar ile Kerden Antlaşmasını yaptı. Bundan bir süre sonra da ağır vergi yükü ve baskılara karşı Sistan'da çıkan büyük bir ayaklanmayı bastırmak için çok kan dökmesinin sebep olduğu tedirginlik ortamında hayatlarından endişe eden bir grup kumandanı tarafından fethâbâd'da öldürüldü. (20 Ağustos 1747). Mezarı Meşhed'dedir (Özcan, 2006:277).

4.3.4. Nadir Şah'ın Gürcistan ve Dağıstan'daki Faaliyetleri

Arpaçay galibiyetinden sonra Revan, Gence ve Tiflis'i ele geçiren Nadir, Gürcistan ve Dağıstan işlerini düzene koymak maksadı ile Eylül 1735'te Tiflis'e geldi. Gürcistan prens ve asilzadeleri O'nu hediyelerle karşılayıp bağlılıklarını bildirdiler. Nadir, Tiflis ileri gelenlerinden Tahmuras'ı Gürcistan valiliğine Ali Mirza'ya hanlık ünvanı vererek Kartli ve Kaheti hakimliğine atadı. Bu bölgedeki faaliyetleri bir yıl sürdü (Berdzenişvili ve Canişa; 2000:270).

Nadir Şah Afşar'ın (1736-1747) öldürülmesinin ardından İran'da 10 yıldan fazla bir süre yaşanan hakimiyet mücadelelerinde siyasi rakiplerine galebe çalarak, 1759'da ülkede iktidarı ele geçiren ve 20 yıl İran'da hüküm süren Muhammed Kerim Han (1759-1779) zamanında da Anadolu-İran mücadelesi devam etti.

4.3.5. Kerim Han Zamanında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri

Sultan III. Mustafa (1757-1774) devrinde Osmanlı Devleti ile İran arasında siyasi, sosyal, ekonomik vb. herhangi bir anlaşmazlık gözüküyor. Esasen bu devirde Osmanlı Hükümeti, dış politikada batı ve kuzey cephesinde Avusturya, Venedik ve Rusya'ya karşı barış siyasetini sürdürmüş (Sümer, 1988:455) ve 4 Eylül 1746'da akd olunan Osmanlı-İran Barış Antlaşması hükümlerine sadık kalmıştır(BOA,H.H.Nu.220).Ancak daha sonra Kerim Han Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu dahili durumdan da

istifade ederek Osmanlı topraklarına tecavüz etmesi iki ülke arasındaki iyi ilişkilerin bozulmasına yol açtı.

Kerim Han zamanında Osmanlı-İran Savaşının kaynaklarda görünen en önemli sebepleri Osmanlı-İran hududunun Irak bölümünde Baban sancağında Baban ailesinin çıkardığı olaylar ile Bağdat'ta 1772'de çıkan veba salgınında ölen İranlı tüccarların mallarının İran'daki varislerine verilmemesidir (Uzunçarşılı, 1995:458).

Kerim Han devrinde Osmanlı-İran siyasi gerginliğine sebep olan bir başka anlaşmazlık konusu ise Kerbela'yı ziyarete giden İranlıların yol güvenliğinin olmaması idi. Bu gidiş gelişlerde Derne sancağı mutasarrıfları İranlıların mallarını talan ediyorlar, her zaman güçlükler çıkartıp, sıkıntı çektiriyorlardı.

Esasen Kerim Han'ın Irak'a yönelmesinin arka planında Bağdat, Musul, Halep vs. şehirlerden geçen ve denize ulaşan oradan da Avrupa'ya uzanan ticaret yollarını ele geçirerek Akdeniz'e ulaşmak yanında Osmanlı Devleti ile İran arasındaki ticarete önemli bir yere sahip olan Hac ticareti yolunu kontrol altına almak düşüncesi olduğu söylenebilir. Ayrıca Şiiliğin, Şiilerce kutsal kabul edilen merkezleri ele geçirme arzusu da sayılabilir. Irak tarafı Osmanlı-İran hududundaki bazı sancaklarda görevli aşiret beylerinin çıkardığı olaylar, hususiyile sınır ihlalleri ile iktisadi ve dini sebepler nedeniyle Osmanlı-İran Harbi' kaçınılmaz hale geldi.

Kerim Han Irak'ı yağlamayıp Basra'yı kuşattı. Osmanlı hükümeti, Kerim Han'ın kuvvetlerinin Bağdat üzerine de taarruz etmesinden endişe ediyordu. İran kuvvetleri daha sonra Basra'yı ele geçirince de İran'a Harp ilan edildi. (1776) (Cevdet,1976:341-344).

Osmanlı Hükümeti, bir yandan Irak tarafı Osmanlı-İran hududuna askeri kuvvet sevk ederken, diğer taraftan da Kafkasya tarafı Osmanlı-İran sınırını emniyete almak amacı ile Revan, Hay, Tiflis hanlarıyla temasa geçerek, İran'ın "Şah Vekili" Kerim Han ile ittifak etmeyeceklerine ve Osmanlı

Hükümetine karşı dost ve tarafsız kalacaklarına dair söz aldı. Ayrıca Osmanlı Hükümeti, Revan Han'ı Hüseyin Ali Han, Hoy hakimi Ahmet Han ile Tiflis Hanı İrakli Han'a Osmanlı Devletine sadakatlerinden dolayı birer miktar atıye ile hilat gönderildi (Cevdet, 1994:347-349; Uzunçarşılı, 1995:460-461).

İran'a ilk hücumu, Kerkük ve Şehrizer valisi Hasan Paşa Musul cephesinden yaptı. Daha sonra Baban sancağı mutasarrıfı Mehmet Paşa İran kuvvetlerini Mayıs 1777'de yendi. İran ise Rusya ile ittifak yapmak için II. Katerina'ya başvurdu. Böylece Kerim Han, Osmanlı Devleti'ni iki yandan sıkıştırarak gayesine ulaşmak istedi. Bu da, Rusya'nın işine yarayacağından teklif kabul edildi ve İran ile Rusya arasında 1778 yılında bir ittifak anlaşması imzalandı. Bu ittifaka göre Kerim Han Osmanlı Devleti'ni iki yandan sıkıştırarak gayesine ulaşmak istedi. Bu da, Rusya'nın işine yarayacağından teklif kabul edildi ve İran ile Rusya arasında 1778 yılında bir ittifak anlaşması imzalandı. Bu ittifaka göre Kerim Han doğudan; Rusya ise Rumeli'den Osmanlı Devleti'ne hücum edeceklerdi. Ancak, İran hükümdarı Kerim Han'ın 2 Mart 1779'da ölmesi ve İran'da hükümdarlık yüzünden iç mücadelenin başlaması, Osmanlı Devleti için tehlikeli olabilecek bu ittifakın yürürlüğe girmesini engelledi (Uçarol, 1989:193; Ateş, 2008:76-77).

Kerim Han'ın ölümü (1779) ve İran'da taht mücadelelerinin başlaması, bu arada İran kuvvetlerinin Basra'yı boşaltmaları üzerine Irak, İran tehdidinden kurtarılmıştır, böylelikle Osmanlı Devleti'nin Irak'taki hâkimiyeti devam etmiştir ve İran'daki hâkimiyeti ise Ağa Muhammed Şah ele geçirmiştir.

4.3.6. Ağa Muhammed Şah Döneminde Osmanlı-İran Münasebetleri ve II. İrakli İle İlişkiler

15 Şaban 1154 (26 Ekim 1741) tarihinde doğdu. Babası Esterabad Kaçarları'nın büyük beylerinden Muhammed Hasan Han'dır. Annesi de yine aynı boyun beylerinden Muhammed Han'ın kız kardeşi idi (Sümer, 1988:45).

Ağa Muhammed, Şiraz'da bulunan Kerim Han Zend'in üzerine yürüyen babasının başarısızlığa uğraması ve ardından Esterabad'da yenilerek kendi adamları tarafından öldürülmesi üzerine (1759) rehin olarak Şiraz'a götürülmüştür. Kerim Han'ın ölümünden sonra ise başa geçmiştir (Sümer, 1988:455).

1787-1792 harbinin sonunda Osmanlılar yorgun düşmüşlerdi. Ancak bunun yanında İran'da karışıklık hüküm sürmesine rağmen bu devlet Güney Kafkasya'da ilerlemek imkanını görüyordu. Bundan dolayıdır ki, İran Şah'ı Ağa Muhammed derhal Azerbaycan ve Gürcistan'a karşı tecavüze başladı. Şah; kısa zamanda Azerbaycan'ı işgal ederek Derbend'e kadar ilerleme imkânını buldu. Gürcistan'ı tehdiye başladı (Sümer, 2001:51).

Gürcüler dindaşları olan Ruslardan yardım istediler. Rus Generali Zubov'un emrindeki kuvvetler Derbend'e doğru harekete geçtiler. Buna Doğu Dağıstan kayıtsız kaldı. Derbend hanı ve Gazi Kumuk hanı Şeyh Ali Han karşı koymak istedilerse de bir başarı sağlayamadılar. Derbend'e kadar ilerlemiş olan Ağa Muhammed Han'ın harekâtı da Rusların ilerlemelerine mani olamadı.

II. Katerina ilk zamanlarda Kırım'ın istilası ile meşgul olduğu için dolayısı ile Osmanlı devletiyle harp halinde olduğundan doğrudan doğruya Şah'a karşı bir harekette bulunamamıştı. Sadece Azerbaycan hanlarına hediyeler göndermek suretiyle onları kendi tarafına çekmeye çalışırken bir taraftan da İran halkı arasında menfi propagandada bulunarak Ağa Muhammed Han'ın düşürmek istemişse de bir başarı elde edememiştir. Rusya'nın meşguliyetini fırsat bilen Ağa Muhammed Han ise İran'ın Farisi diye bilinen bölgede, sonra da Irak taraflarındaki hareketlerinde başarı sağlayarak bu bölgeleri kendisine bağladıktan sonra Azerbaycan tarafına hareket ve Karabağ'ın zaptına mübaşeret ederek bilahare Gürcistan üzerine gidip Tiflis'i vurup ve talan ettiğini biliyoruz. Ancak Rusya ve Ağa Muhammed Han arasındaki anlaşmazlık ve karşılıklı düşmanlığa karşılık Ağa Muhammed Han Osmanlı Devleti ile iyi geçinmek istemiştir. Fakat öteden beri Osmanlı Devleti'nin manevi hakimiyeti altında bulunan 1779'dan 1796'ya kadar olan

zaman diliminde İranlıların Kafkasya, Gürcistan ve Rusya üzerinde ciddiye alınacak tehditleri olmadı. 1785 yılında General Potyemkin Gürcistan'la Rusya arasındaki anlaşmayı onaylamak üzere Tiflis'e gönderildi. Rus himayesine girince İran'ı tehdit edip sindirmeye çalışan Gürcü Kralı II. İrakli, Kaçar Hanedanından Türk asıllı Ağa Muhammed Han'ın Kuzey İran'daki Kaçarları ve diğer Türk kabilelerini birleştirmesiyle korkmaya başlamıştı. Bu durumu fark eden II. İrakli daha 1790'da hazırlıklara başlamış ve İmeretya ile Bir anlaşma yapmıştı. Bu anlaşmaya göre savaş sırasında sekiz bin kişilik bir İmeretya kuvveti yardıma gelecekti (Temizkan, 2006:456). 1792 yılında Osmanlı-Rus savaşı bitmiş, Yaş Anlaşması imzalanmış ve bu anlaşmaya göre Ruslar Gürcistan'dan çekilmişlerdi. Osmanlılar henüz savaştan çıktıkları için yorgun ve bitkin durumdaydılar. Bu nedenle Kafkas-ötesi serbest kalmıştı. Kafkas-ötesini sahiplenmek konusunda İran kendisinde doğal ve tarihi haklar görüyordu. Bu amaçlarının gerçekleşmesi için şartların uygun olduğu kanaatine varınca (Berkok, 1958:400). Gürcistan artık tehlike ile burun buruna gelmişti. 1794'te Ağa Muhammed Han II. İrakli'ye bir teklifte bulunarak, eskiden olduğu gibi İran'ın vassalı olmasını istemişti. Bu durumda tehlikenin yaklaştığını anlayan II. İrakli Ruslardan yardım istedi. Kazak hattındaki Gudoviç'ten en azından üç bin kişilik bir yardım talep etti. Ancak Gudoviç acil bir tehlike yok diyerek yardım teklifini reddetti (Temizkan, 2006:456).

II. İrakli Ruslardan yardım beklerken Ağa Muhammed Han harekete geçmişti bile. Yardım sözü veren İmeretyalılar da vazgeçerek etrafa saldırıp yağma yapmaya başladılar. Ağa Muhammed Han çoğunluğu süvarilerden oluşan altmış bin kişilik bir kuvvetle Gürcistan'a girmeden evvel Gürcü Çarı II. İrakli'ye sert bir ultimatom göndererek Ruslar ile alakasını kesmesini bildirmiştir. Aksi halde Gürcistan'a hücum ederek Rusların ve Gürcülerin kanından Kür'e benzer bir çay oluşturacağını vurgulamıştır. Buna rağmen II. Katerina Hükümeti Kartli-Kaheti çarlığına yardım etmemiştir. Rus yöneticileri, İran Şahı'nın Tiflis'i işgal ve yağmalamasına bir çeşit göz yumdu ki, Güney Kafkasya'ya askeri kuvvet yürütmek için bahane ve imkan kazanılsın. Bu sebepten çok ilgisiz kalınmış şark siyasetinin gerçekleştirilmesi daha üstün tutulmuştur (Necefli, 2012:203).

Ağa Muhammed Han'ın karşısına az miktardaki kuvveti ile çıkan II. İrakli yenildi. İran kuvvetleri hiçbir direnişle karşılaşmadan Tiflis'e girdiler. (11 Eylül 1795). Şehir 16 gün boyunca tamamen yağmalandı. Otuz civarında Gürcü Köle İran'a götürüldü. Ancak kış mevsiminin yaklaşması ve Horasan'daki karşılıklar Ağa Muhammed Han'ın Kasım ayı içinde Tiflis'i terk etmesine sebep oldu (Temizkan, 2006:456).

Resmen Rusya'nın himayesinde olan Kartli-Kaheti Çarlığı'nın merkezi Tiflis'in Kaçar birlikleri tarafından alınarak dağıtılması Rusya'nın bu bölgedeki nüfusunun aşağı düşmesine sebep olmuştur. II. Katerina Rusya'nın Güney Kafkasya'daki sarsılan nüfuzunu tamir etmek, özellikle Azerbaycan'ı kesin olarak işgal etmek için kuvvetli askeri harekâtın hazırlanması emrini vermiştir. 16 Kasım 1795 tarihli ferman ile yalnız Gürcistan değil, Bakü ve Şirvan'ın Rus birlikleri tarafından müdafaası talep olunmuştur. Aynı fermana göre General Gudoviç'e gönderilen emirde II. Katerina ağa Muhammed Han Kaçar'ı kesin olarak Hazar kıyılarında bırakmamasını emretmiştir. Rusya bu amaçla şüphe uyandırmamak için az sayıda askeri birlik gönderme kararı almıştır. Maksat Dağıstan ve Azerbaycan hakimlerine yardım görüntüsü vererek, bu hakimleri Ağa Muhammed Han'a tabi olmalarının önüne geçmektir ve Nihayet II. Katerina hükümeti 1796 yılı yazında Güney Kafkasya ve Azerbaycan'a harekate başladı. Bu plan Hazar Denizi'nin batı sahillerinin alınması, Dağıstan ve Azerbaycan hakimlerinin tabi edilmesi, Rusya'nın Aras nehri kıyısına kadar İran topraklarında sükunet ve kanunların oluşturulmasına yardım eder, sadece Hazar kıyılarında değil, bütün İran topraklarında ticaret yapmasına imkan vermiş ve bunun ardından da zengin Hindistan'a en kısa ve faydalı yolu elde etmiştir (Necefli, 2012: 203-206).

1796 Mayıs'ında V. Zubov Kafkasya halklarına müracaat etmiştir. Müracaatta o Kafkasya halklarını zalim Ağa Muhammed Han'dan kurtarmak arzusunu bildirmiştir. 2 Mayıs 1796 tarihinde Derbent'i işgal ettikten sonra V. Zubov, İ. Argutinski'nin maslahatı ile Şeyhali Han'ı Derbent'ten uzaklaştırarak General Savalyev'in komutası altında şehirde hayli askeri birlik bulundurmuş, kendisi de Rus birliklerinin başında Kuba istikametinde ilerlemeye başlamıştır. İmparatoriçe bu hareketin sadece hayırlı maksatlar taşıdığını

vurgulamıştır. Güney Kafkasya topraklarında komşu devletlerin tehlike oluşturduğunu, halkın haklarını bozduğunu ve kendilerinin de bu kısa süreli ve barışsever hareketlerinin bu problemleri ortadan kaldırmak için gerçekleştirildiğini ilan etmiştir (Azerbaycan Tarihi, VII. cilde, II. Cild, 2007: 43) ve Rus kuvvetleri Derbent, Bakü, Şamahı ve Şuşa mıntıklarını işgal etmiştir. Diğer kol da Gürcistan'a girdi. Ancak tam bu sırada Katerina'nın ölmesi (1796) üzerine Rus kuvvetleri gittikleri yerlerden çekilmek zorunda kaldılar (Berkok, 1958:400; Aydın, 2001:49).

Bu boşluktan faydalanan Ağa Muhammed Han Derbent'i geri almıştır. Ağa Muhammed Han'a karşı Osmanlı Devleti'nden yardım isteyen Azerbaycan ve Dağıstan Hanlarının talepleri İstanbul'da bir toplantıda görüşülmüştür. Ağa Muhammed Han'ın Ruslarla savaştığı göz önünde bulundurularak Hanlara askeri yardımda bulunmanın doğru olmayacağı ancak muhacirlere Müslüman olmaları sebebiyle yardım etmenin vacip olduğu için yardım edilmesi gerektiği kararı alınmış ve Serhat valiliklerine tertibat almaları için emir verilmişti. Hanlıklara ise cevap olarak İran'la Osmanlı Devleti'nin barış halinde olduğu, Ağa Muhammed Han'ın bu barışı bozacak bir hareketi görülmedikçe İran kuvvetlerine karşı askeri bir müdahale bulunulmayacağı bildirilmiştir (Gökçe, 1979:180).

Çıldır valisi Süleyman Paşa'ya gelen yazılarda İran Şahı'nın Gürcistan valisi olduğundan kendilerine imdat verilmesi ve muhacirlerin Kars, Çıldır, Beyazıt, Van ve Erzurum'a geçmelerine müsaade edilmesi isteniyordu (Gökçe, 1979:179).

Ayrıca Ağa Muhammed Han namında bir Kızılbaş üzerimize gelmektedir. Benden sonra da Erivan ve Gürcistan üzerine gidecektir, bunun için bize yardım ediniz ve bilhassa Osmanlı topraklarına geçecek muhacirleri kabul etmeleri için hudut valilerine emir buyurunuz şeklinde bir yazıda Karabağ hakiminden gelmiştir (BOA.H-H-Nu.6748 e-f).

Bu hususun gerçek olduğunu Erzurum Valisi Yusuf Paşa'nın selam ağası Memiş Ağa'dan gelen bir tahrirattan da anlıyoruz (BOA.H.H.Nu-6748

B). Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nin sınır görevlileri ve casusları Ağa Muhammed Han'ın hareketlerini dikkatle izlemişlerdir. Çünkü Osmanlı Devleti hareketlerinden memnun olmadığı Ağa Muhammed Han'a güvenmiyordu.

Katerina'nın yerine Rus tahtına çıkan oğlu Pavel, Rus kuvvetlerinin Terek'in kuzeyine çekilmesini emretmiştir. Bunun sonucunda savunmasız kalan Gürcistan'a karşı Ağa Muhammed Han tekrar harekete geçtiğinde Gürcü krallığı takatsiz kaldığından Rus yardımı hayati önem taşıyordu. 1797 yılında yardım istemek amacıyla Rusya'ya gönderilen Prens Çavçavadze'nin temaları, Paul'un Moskova'ya gitmesi nedeni ile geçildi. Çavçavadze'nin tekliflerinin sonradan kabul edilmesine rağmen, o esnada talih Gürcistan'ın yüzüne güldü. 1798'de Ağa Muhammed'in öldürülmesi, İran'ı karmaşa dönemine soktu. Kısa bir süre içinde olsa Gürcistan rahat bir nefes almış oldu (Aydın, 2001:50).

4.3.7. Feth Ali Şah Döneminde (1797-1834) Gürcistan Siyaseti

1771'de doğdu. Asıl adı Baba Han olup İran'da hüküm süren Kaçar hanedanının kurucusu ağa Muhammed Şah'ın Kardeşi Hüseyin Kul, Han-ı Cihansûz'un oğludur. Amcası Muhammed Şah çocuğu olmadığı için onu valiaht tayin etti ve Fars, Kirman, Yezd eyaletlerine vali olarak gönderdi. Baba Han amcası öldürülünce Fars'tan Tahran'a geldi ve Feth Ali Şah adıyla hükümdarlığını ilan etti. Tahta çıkmasında en yakın desteği, ordunun büyük bir kısmına hakim olan Hacı İbrahim Han'dan görmüştü (Yazıcı, 1995:451).

Gürcü Kralı II. İrakli, Ağa Muhammed Şah hadisesinden sonra vali katiiyen Tiflis'e dahil olmadı. Kahet'de sakin sakin oturdu ve iki yıldan sonra da vefat etti. Valinin veliahdı olan büyük oğlu Georgi Han'ı dualadılar. Onun kardeşleri: Yulan Han, Parnaoz Han ve Aleksandr Mirze bu işe razı olmadılar. Çünkü bunlar bir anadan olmuşdular. Georgi Han ise başka bir kadından dünyaya gelmişti. Her biri bir taraftan isyana başlayıp düşmanlık ettiler. Yeni Vali Georgi Han'da çaresiz kalıp adamlar gönderdi ve Dağıstan'dan kendisi için asker getirtti ve karşılıkları ortadan kaldırdı

(Karabağnameler,2006:65). Gürcistan'daki taht mücadelelerine doğal olarak bölgenin büyük güçlerini etkisi oluyordu. Prenslar kendilerini Rusya veya Osmanlı gibi bir devletin desteklemesini önemsiyorlardı. Prenslar'ın bu şekilde çıkarlarına göre hareket ettiklerini bildiği için de Osmanlı Devleti onlara pek itaat etmiyordu.

1799 senesi geldiğinde Feth Ali Han Çıldır Valisi Sait Paşa'ya bir mektup göndermiştir. Mektupta Şehzade Abbas Mirza kumandasında bir İran ordusunun güvenliği sağlamak için Şirvan, Gürcistan ve Dağıstan sınırlarına gönderdiğini bildiriyor, eğer Osmanlı topraklarına iltica edenler olur ise bunların kabul edilmemesini rica ediyordu. Şehzade Mirza'nın bölgede bulunmasını asıl amacı Rusya'nın muhtemel bir saldırısına karşı hazırlıklı olmaktı. Aslında Osmanlı Devleti ile İran arasında dostluk ilişkileri gelişmekteydi. Ancak her şeye rağmen Osmanlı Devleti, iki devlet arasında bir savaş vukuunda tarafsızlık politikası uygulamayı benimsemiştir. Bu tarihte Rusya ile Osmanlı Devleti arasında anlaşma görüşmeleri yürütülmekte beraber Rusya'nın saldırı hazırlıkları yaptığı ile ilgili de haberler alınmıştır. Bu savaş ihtimali Osmanlı Devleti'ni İran'a yaklaştırmış ve iki devlet arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi için gayret gösterilmiştir.

Georgi Han 1800 yılında Feth Ali Han'dan oğlunun rehin olarak Tahran'a göndermesini isteyen bir mektup aldı. Eğer reddedecek olursa Tiflis'i işgal etmekle tehdit ediyordu. İran ordusu sınırda yığınak yapmaya başlamıştı. Bunun üzerine General Knoring, Daryal geçidi yolu üzerinden dokuz piyade taburu, on beş süvari bölüğü ve toplarıyla birlikte dağları aşarak Gürcistan'a girmesini emretti. Gürcü kralına da onu koruyacağı mesajını gönderdi (Baddeley, 1996: 83).

İki yüz mil uzunluğundaki bu yolun tamiri tam 36 gün sürdü. Rusların çok acil bir tehlike dışında Gürcülere yaptırmaya çalıştıkları bu yolu yapıp bu dağları aşacaklarını kimse düşünmüyordu (Baddeley, 1996: 51). Feth Ali Han Aras nehrini geçerken, Avar Hanı Omar Han da Gürcistan'ı işgal etmek ve Ruslardan temizlemek amacı ile dağlardan inmiştir. İranlılar Ruslardan çekindikleri için fazla ilerlemeden çekildiler. Daha az ihtiyatlı ve daha cesur

olan Omar Han, Yara ve Alagan ırmaklarının birleştikleri yere kadar ilerledi. Burada General Lazarof Komutasındaki Rus ordusuyla yapılan savaşı Ruslar kazandı (Berkok, 1958: 400).

Ruslar Kafkas-ötesi'nde tam olarak yerleşebilmek için doğu Karadeniz'de Rus gemilerinin yaklaşacağı bir limana ihtiyaç duyuyorlardı. Bu amaçla çalışmalar yapıyorlardı. Bu sırada İran'da boş durmuyordu. Sefer hazırlıkları yapıyordu. Bu durumda Osmanlı Devleti de sınırlarına tekrar asker yığmak zorunda kaldı. II İraklının ölümü bölgedeki istikrarı iyice bozmuştur.

XII. George 18 Aralık 1800 tarihinde Çar Pael'in Gürcistan'ın ilhakını ilan eden manifestosunun yayınlanmasından biraz önce ülkesini himayesine alması için Hindistan'ı işgal planları ile uğraşan Çar Pael'e bir elçi yollamıştı. Bu dileğin kabul edildiğinin ilanından on gün sonra 28 Aralık 1800'de XII. George öldü (Baddeley, 1996:83-84, Berkok, 1958:401-202). 1802 yılında Gürcistan'ın Rusya'ya ilhaki ile Rusya'nın sınırları Osmanlı Devleti ve İran'a dayanıyordu. Bu durum iki ülke için büyük bir tehlike teşkil ettiği için iki ülkeyi birden karşısına almış oluyordu. Bir taraftan da etraftaki dağlık bölgelerde yaşayan dağlı halk Ruslar açısından son derece önemliydi. Bu karmaşa esnasında da Gürcü kraliyet ailesi de dramatik bir şekilde iktidardan uzaklaştırıldı ve böylece Gürcistan Rusların Kuzey Kafkasya'ya yapacakları hareketler için kuzeydeki ve Karadeniz kıyısındaki hattın benzeri bir görev yapan bir üs olarak kullanılmıştır (Temizkan, 2006: 460).

4.4. Tiflis Hanı II. İrakli'nin Hanlıklar ile Münasebet

4.4.1. Hanlıkların Ortaya Çıkması ve Umumi Tarihleri

1747'de Nadir Şah'ın öldürülmesi ile İran devleti parçalandı. İran esaretinde olan Azerbaycan müstakilleşti. İran'da Şah'ın tacına sahip olmak isteyenler arasında mübarize başladı. Merkezi siyasi hakimiyet elden ele geçerek çok zayıfladı. Bu yıllarda Azerbaycan İran devletinin hakimiyeti altından çıktı ve yirmiye yakın müstakil hanlık ortaya çıktı (Karabağnameler, 2006:22). Azerbaycan arazisinde Şeki, Karabağ, Kuba, Gence, Şamahı,

Bakü, Nahçıvan, Derbend, Salyan, Taliş, Tebriz, Marağa, Maku ve Hoy hanlıkları ile İlisu, Kutkaşen, Kibele, Araş, Kazak ve Şemseddil sultanlıkları ortaya çıktı. Hanlıkların her biri müstakil devlet idi. Böylelikle uzun müddetli fasıladan sonra Azerbaycan öz devlet müstakilliğini elde etti. Ancak bununla beraber arazi bütünlüğünü yitirdi (İsmayıl ve Bağirova, 1997:12).

Müstakil hanlıkların doğmasına zemin hazırlayan önemli faktörlerden biri bu tarihlerde bölgenin güçlü devletlerinin her birinin Azerbaycan'a müdahale edemeyecek kadar fazla meselelerle uğraşıyor olmaları ve bölgeye Osmanlı Devleti'nden bile fiili bir müdahalenin gelmemesi büyük rol oynamıştır.

Azerbaycan'da oluşan hanlıklar bağımsızlıklarını İran'dan almışlardır. Nadir Şah'ın iktidarının son yıllarına doğru İran hükümetinin Azerbaycan halkı üzerinde oluşturduğu ekonomik ve siyasi baskıların giderek ağırlaşması üzerine çeşitli isyanlar başlamıştır. Bütün bu olumsuz gelişmeler sonunda maneviyatı iyice sarsılan Nadir Şah, son günlerinde akli dengesini de yitirdiğinden, uygulattığı çeşitli tehcir olayları ile zulmünü daha da arttırdı. Ancak 1747'de ölmesi ile Hanlıklar, İran engeline takılmadan yollarına devam etme imkanı bulmuş oldular. Görüldüğü üzere hanlıkların bağımsızlıklarını ortaya koyabilmelerindeki en önemli süreç şüphesiz İran'ın zorlu bir dönem geçiriyor olmasıdır (Çakmak, 2002: 15-16).

Hanlıkların her biri bir şehirden ve iktisadi cihetten onunla alakadar olan kentlerden ibaret idi. Mesela Kuba Hanlığı, Kuba şehirden ve onun mahaline dahil olan iki yüz kentten ibaret idi. Bakü Hanlığı, Bakü şehirden ve Abşeron yarımadasına yerleşen otuz kentten, Karabağ Hanlığı ise Şuşa şehirden ve iki yüz elli kentten ibaret idi. Kalan hanlıklarda böyle idi. Hanlıkların başında yerli feodal dairelerinin en güçlü kimseleri dururdu ve Hanların her biri hanlığa mahsus olan toprakların mikdarını ve ona tabi olan ahalinin sayısını artırmaya çalışırdı. Çünkü meskun topraktan vergi alırlardı. Ahalinin çok olması büyük halk ordusu yaratmaya imkan verirdi ve de böylece öz iktisadi ve siyasi güçlerini artırırlardı (Karabağnameler,2006:22).

İlk olarak kurulan Kuba ve Taliş Hanlığı olmuş olup bunları Karabağ, Şeki, Şirvan, Gence, Bakü, Nahçıvan, Derbent, Tebriz, Urmiye, Erdebil, Maku, Marağa, Hoy ve Karadağ'da kurulan küçük hanlıklar takip etmiştir. Ayrıca daha küçük olarak ifade edeceğimiz İlisu, Ereş, Gutgaşen, Gazah ve Şemseddil sultanlıkları ile Karabağ'da Verende, Çrabert, Gülistan, Dizag ve Haçın melikleri de ortaya çıkmıştır. Bunların içinde en kuvvetlisi ise Şeki, Karabağ ve Guba hanlıkları olmuştur (Şimşir, 2009: 223).

4.4.2. Cenub Hanlıkları

Tebriz Hanlığı: (XVIII. asrın ortaları-1780) Hoy, Erdebil, Karadağ, Sarab ve Marağa hanlıkları ve Urmiye gölü ile hemserhad idi. Tebriz, Güney ve Marand mahallarına bölünmüştü. Merkezi Tebriz şehri idi. Tebriz Hanlığı diğerlerine nisbeten zayıf idi. 1780'de hanlığın faaliyetine son verildi ve onun arazisi Hoy hanlığının topraklarına katıldı(Piriyev, 2006:41).

Erdebil Hanlığı: (1747-1820) Taliş, Karadağ, Tebriz, Marağa Hanlıkları ve Gilan vilayeti ile sınırlıydı. Merkezi Erdebil şehri olan bu hanlığın arazisine Erdebil, Aşağı Mişkin, Yukarı Mişkin, Arşak, bazı vakitlerde ise Vilgic, Astara ve Ucarlu mahalları dahildi. Hanlık bir müddet Kuba hanlığının sonra Karabağ hanlığının vassalına çevrilir. Asrın evvellerinde şahseven 4 kola ayrılırlar ve Erdebil, Mişkin, Taliş ve Karadağ ayrı ayrı faaliyet göstermeye başlarlar. Hanlığın faaliyetine 1820'de son verilmiştir(Piriyev, 2006:41).

Marağa Hanlığı: (1747-1826) Cenubda Sakız mahalı, şimalde Tebriz, garbdan Urmiye, Şarkda Erdebil hanlıkları ile sınırlıydı. Merkezi Marağa şehri idi. Hanlığı Karabağ'ın Cavanşir elinin bir kolu olan Mukaddem tayfasının mensupları idare ederd. 1826'da İran kuvvetleri hücum ederek hanlığın faaliyetine son verip arazisini kendi topraklarına kattı(Piriyev, 2006:41).

Maku Hanlığı: (1747-1922) Hoy, Nahçıvan, İrevan hanlıkları, garbda ise Osmanlı Devleti ile sınırlıydı. Merkezi Maku şehri olan bu hanlık 30 kenti

birleştirdi. Maku elayeti Çukursad beylerbeyliğine tâbi olan yarı müstakil sultanlıklardan ibaret idi ve bayat tayfasından olan hakimler tarafından idare olunurdu. Maku hanlığı en uzun faaliyet göstermiş hanlıktır. Onun faaliyetine 1922'de İran kuvvetleri tarafından son verildi(Piriyev, 2006:41).

Karadağ Hanlığı: (1748-1813) Kazım Han tarafından tesis edilmiştir. Arazisi Lenkeran, Erdebil, Tebriz, Hoy, Nahçıvan, Karabağ ve Cavad hanlıkları ile sınırlıydı. Kendisine 18 mahal dahildi. Karadağ hanlığı bir müddet Karabağ hanlığının tesirine düşer, sonra Kerim Han Zend (1761) ve Ağa Muhammed Şah Kaçara (1791) tabi olur. 1813 muvelesine göre de İran'a katıldı ve hanlığın faaliyetine son verildi(Piriyev, 2006:41).

Sarab Hanlığı: (1747-1828) Erdebil ve Tebriz hanlıkları ile sınırlıydı. Merkezi Sarab şehri idi. Hanlığın arazisi önce Kaçarlar devletine katıldı ve 1828'de de hanlık lağv edildi(Piriyev, 2006:41).

Hoy Hanlığı: (1747-1828) Maku, Nahçıvan, Karadağ, Tebriz, Urmiya hanlıkları ve Türkiye ile sınırlanmıştı. Merkezi Hoy şehri idi. Hoy hanlığı Türkmençay mukavelesine göre İran'da kaldı ve faaliyetine de Kaçarlar son verdi(Piriyev, 2006:41).

Urmiya Hanlığı: (1747-1797) Şimalde Hoy hanlığı, şarkda Urmiya gölü ve Marağa hanlığı, cenubda ve garbda Kürdistan ve Osmanlı İmparatorluğu ile sınırlıydı. Merkezi Urmiya şehriydi. Hanlık 1797'de Feteli Şahın tabiliğine düşmüş ve faaliyetine son verilmiştir(Piriyev, 2006:41).

4.4.3. Şimal Hanlıkları

Karabağ Hanlığı: (1748-1822) Kür ve Araz çayları arasında mevcut olmuştur. Şeki, Gence, İrevan, Nahçıvan, Karadağ, Cavad ve Şamahı hanlıkları ile sınırlıydı. Merkezi Şuşa şehri idi. İnzibati bakımından 21 mahale bölünmüştü. Penahali Han tarafından kurulmuştur. Hanlık 1805'de Rusya'nın himayesine geçmiş ve 1822'de çar fermanı ile lağv edilmiştir. Karabağ hanlığı Azerbaycan hanlıklarının en kudretlilerinden olmuştur(Piriyev, 2006:42).

Şeki Hanlığı: (1742-1819) Gürcistan, Dağıstan, İlisu Sultanlığı, Kuba, Karabağ, Gence ve Şamahı hanlıkları ile sınırlıdır. Merkezi Şeki idi. Kurucusu Hacı Çelebi Han'dır. Azerbaycan'ın en büyük hanlıklarından olmuş ve onun arazisi 8 mahale bölünmüştür. Şeki Hanlığı 1805'de Kürekçay mukavelesine göre resmen Rusya'ya birleştirildi ve 1819'da çar fermanına göre lağv olunarak arazisi Rusya'nın eyaletine çevrildi.(Piriyev, 2006:42).

Bakı Hanlığı: (1747-1806) Abşeraon yarımadasında mevcut idi ve hanlığa 39 kent dahil idi. Arazisi çok küçük olmuştur. Şamahı ve Kuba hanlıkları ile sınırlıdır. Merkezi Bakı şehri idi. Hanlık 1806'da Rusya'ya birleştirilmiş ve sonra lağv edilmiştir.(Piriyev, 2006:42).

Derbend Hanlığı: (XVIII. asrın ortaları-1806) Azerbaycan'ın şimali-şarkında faaliyet göstermiştir. Karakaytak usmiliyi, Tabasaran, Kazikumuk ve Kuba hanlığı ile sınırlıdır. Merkezi Derbend şehri idi. Hanlığın arazisi hususiyle Derbend Şehri'nin elverişli coğrafi-stratejik mevkisinde yerleşmişti. Hanlığın faaliyetine 1806'da son verilmiş ve Rusya'nın eyaletine çevrilmiştir.(Piriyev, 2006:42).

Gence Hanlığı: (XVIII. asrın ortaları-1804) Murovdağ silsilesinden Kür çayına kadar olan araziye içine alırdı. Şeki, Karabağ, İrevan hanlıkları, Kazah ve Şemseddil sultanlıkları ve Gürcistan ile sınırlıydı. Merkezi Gence şehri idi. Görkemli hanlarından Cavad Han 1804'de Sisianov ile mücadelede öldürüldükten sonra hanlığın arazisi Rusya'ya ilhak olundu.(Piriyev, 2006:42).

İrevan Hanlığı: (XVIII. asrın ortaları-1828) Gence, Karabağ, Nahçıvan, Maku hanlıkları, Kazah sultanlığı, Osmanlı Devleti ve Gürcistan ile sınırlıydı. Merkezi İrevan şehri idi. İnzibati bakımından 15 mahale bölünmüştü. Kurucusu Hasanali Han olmuştur. Bir müddet Kartli-Kaheti çarlığının tesirine düşmüş, sonra Kaçarın Gülistan mukavelesine göre ve İran'ın Türkmençay mukavelesine esasen de Rusya'nın himayesine katıldı ve onun eyaletine çevrildi(Piriyev, 2006:42).

Lenkeran (Talış) Hanlığı: (XVIII. asrın ortaları-1826) Erdebil, Karadağ, Cavad, Salyan hanlıkları, Hazar Denizi ve Gilan vilayeti ile sınırlıydı. Merkezi önce Astara sonra Lenkeran şehirleri olmuştur. İnzibati olarak 11 mahale bölünmüştür. Hanlık 1800'de Rusya'nın nüfuz dairesine düşmüş ve 1826'da çar fermanı ile de lağv edilmiştir(Piriyev, 2006:42).

Nahçıvan Hanlığı: (1747-1828) Zengezur sıra dağlarından Araz çayına kadar olan arazileri içine alırdı. Merkezi Nahçıvan şehri idi. Hanlık Karabağ, Karadağ, Hoy, Maku ve İrevan hanlıkları ile sınırlıydı. Hanlık Haydarkulu Han tarafından tesis edilmiştir. Hanlığın arazisi Gülistan mukavelesine göre (1813) İran'da kalsa da Türkmençay mukavelesine (1828) esasen Rusya ile birleştirildi ve onun eyaletine çevrildi(Piriyev, 2006:42).

Salyan Hanlığı: Son vakitlere kadar "Salyan Sultanlığı" gibi tanınırdı ve komşu hanlıkların himayesinde gösterilirdi. Lakin son tarihi edebiyatta onun Kür çayının taraflarında küçük bir hanlık olduğu bildirilir. Hanlık Hazar Denizi, Şamahı, Cavad ve Talış hanlıkları ile sınırlıydı(Piriyev, 2006:43).

Cavad Hanlığı: (XVIII. asrın ortaları-1813) Kür ile Araz'ın kavuştuğu yerde mevcut olmuştur. Şamahı, Karabağ, Karadağ, Lenkeran ve Salyan hanlıkları ile sınırlıydı. Merkezi Cavad şehri idi. Kuba Hanlığı'nın himayesinde Rusya'ya birleştirilmiştir(Piriyev, 2006:43).

Şamahı Hanlığı: (1748-1820) Bakı, Kabu, Şeki, Karabağ, Cavad ve Salyan hanlıkları ile sınırlı idi. Merkezi bir müddet Ağsu ve sonra Şamahı şehri olmuştur. Hanlık 1805'de Rusya'nın nüfuzuna düşmüş ve 1820'de çar fermanına esasen lağv edilmiştir. Şamahı hanlığı Şirvan hanlığı gibi tanınır. Bir müddet Şamahı hanlığı arazisinde 2 hanlık merkezi Ağsu olan Yeni Şamahı ve merkezi Şamahı olan Köhne Şamahı faaliyet göstermiştir(Piriyev, 2006:43).

Kazah Sultanlığı: Azerbaycan'ın şimal-garbinde mevcut olmuştu. Kazah sultanlığı Nadir Şah tarafından Kartli çarı Tahmuras'a verilmiş, sonralar bir müddet Şeki hanlığının himayesinde olsa da (1752) asrın

sonlarında gürcü çarı II. İrakli'nin vassallığına geçti ve 1801'de Gürcistan ile beraber Rusya'ya birleştirildi ve Sultanlık 1819'da lağv edildi(Piriyev, 2006:43).

Şemseddil Sultanlığı: Şemseddil mahalî denilen arazide mevcut olmuştur. 1743'te sultanlık Kazah ve Borçalı arazileri ile birlikte Karabağ beylerbeyliğinden alınıb Kartli çarı Tahmuras'a verildi. Sonraları arazisi Kazah ile birleştirildi ve Kazah-Şemseddil Sultanlığı diye adlandırıldı ve 1801'de Rusya'ya ilhak edildi. 1819'da ise lağv edildi(Piriyev, 2006:43).

Ereş Sultanlığı: Şimdiki Yevlak ve Ağdaş rayonlarının bir hissesini, Mingaçevir şehrinin arazisini içine alır. 1850 yıllarında Şeki hanlığının vassalına çevrilmiş ve 1795'de Ereş sultanlığı lağv edilerek mahal gibi Şeki hanlığına katılmıştır(Piriyev, 2006:43).

Kibele Sultanlığı: Azerbaycan'ın şimalinde mevcut olmuştur. Şeki hanlığına dahil idi. XVIII. asrın sonlarında Kibele mahalî diye adlanırdı ve mahal Şeki hanlığının naibleri tarafından idare olunmuşdur(Piriyev, 2006:43).

İlisu Sultanlığı: Merkezi İlisu idi. Sultanlık şimalden ve şarkdan Kafkas dağları, garbdan Kanık Çayı Cenubi-Şarkdan Şeki hanlığı ile sınırlıydı. 1807'de Rusya'ya birleştirildi. 1830'da Car-Balaken inzibati dairesine katıldı. Daha sonralar arazisi Gürcistan-İmeretiya'ya dahil edildi ve nihayet 1844'de sultanlık lağv edildi(Piriyev, 2006:44).

Car-Balaken Camaatlığı: Bölgeye Car, Balaken, Kateh, Tala, Mukak ve Canik camaatlıklarında birleşen kentler dahil idi. Camaatlık 1803'de Rusya'ya birleştirildi ve arazisinde Car-Balaken vilayeti teşkil olundu (Piriyev, 2006: 41-44)

Görüldüğü üzere Azerbaycan arazisi inzibati bakımdan hanlıklara, sultanlıklara, melikliklee ve mahallara bölünmüştür.

4.4.4. Şeki Hanlığı

Şeki, Azerbaycan'ın en kadim şehirlerinden biridir. Şehrin adı Şaki, Şaka, Şakki, Şakke, Şakkan gibi çeşitli şekillerde anılmıştır. XVIII. Asırda dahil olmak üzere ise şehrin adı Şeki olarak kullanılmıştır (İsmayıl ve Bağirova, 1997: 4).

Güney Kafkasya'nın doğu kesiminde yer alan şehir, Kafkas dağlarının bir parçasını oluşturan Salavat dağının güney eteklerinde kurulmuştur. Bu dağdan inerek Kür Irmağı'nın kollarından Eğri Çayına kavuşan Kiş Çayının sol yamacında bulunur. Adının burada oturan "şeyh"ten geldiği ve zamanla "Şeki" biçimini aldığı ileri sürülür ve de zamanla adını Şeki Hanlığı'na vermiştir. Burası "Kafkasya Albanyası'nın önemli şehirlerinden ve IV. Yüzyılda yayılmaya başlayan Hıristiyanlığın dini merkezlerinden biri olduğu belirtilir. XI. Yüzyılda Şirvanşahlar'ın hakimiyetine giren şehir ardından Moğol istilasına uğradı. İlhanlılar devrinde yeniden gelişmeye başladı ise de Akkoyunlu ve Karakoyunlular devrinde yeniden önemini kaybetti (Azizov, 2010: 490).

Şeki, 1578'de başlayan Osmanlı-İran savaşları esnasında Osmanlılar'ın hedefi haline geldi ve burası bir Osmanlı sancağı haline getirildi. Daha sonra ise Ereş beylerbeyliğine bağlandı. 1590 Osmanlı-İran barışının ardından şeki artık Şamahı'ya bağlı bir sancak durumuna geldi (Kırzioğlu, 1993: 304-305). 1643'te ise Şeki yerli melik ve sultanların eline geçmiştir (Minorsky, 1973: 1402).

Şekil Hanlığının arazisi Dağıstan, İlisu Sultanlığı, Kuba Hanlığı, Şamahı Hanlığı, Gürcistan ve Karabağ Hanlığı ile çevrilidir. Merkezi Şeki'dir. ve diğer hanlıklar gibi feodal mutlakiyet usulü ve idare olunmuştur.

Şeki Hanlığı'nın arazisi 8 mahale bölünmüştü: Şeki, Kaçmaz, Gutgaşen, Ereş, Padar, Ağdaş, Alpaut ve Göynük mahalleri. Onları han tarafından tayin olunmuş mahal naibleri idare ediyorlardı. Her mahalede bir nice kent dahil idi. Bu kentleri de yüzbaşılar veya kethüdalar idare ederlerdi.

1747'de Nadir Şah öldürüldükten sonra Hacı Çelebi Han karşısına koyduğu vazifeleri hayata geçirmek imkanı buldu. Azerbaycan topraklarını öz hanlığı etrafında birleştirmek isteyen Hacı Çelebi Han bu işe Çar'dan başladı. 1750'de Gürcü Çarı İrakli ile ittifaka girerek çar üzerine yürüdü. Lakin II. İrakli'nin Şeki hanlığını özüne tabi etmek istediğini öğrenince Tahmuras'a karşı çıktı. Dağıstanlılarla ve çarlılar ile birleşerek Tahmuras'ın üzerine hücumu geçip onun kuvvetlerini darmadağın etti.

Hacı Çelebi Han'ın Gürcistan, Kartli-Kaheti çarlığı ile münasebetleri her iki tarafın hususi ile Gürcü çarlarının iki başlı siyaseti neticesinde hep aynı şekilde olmamıştır. Mesela Gürcü çarlarının II. İrakli'nin iddiaları çok büyük idi. O Azerbaycan topraklarına yayılmak hatta İran'a kadar gidip orada kanun-kaide yaratmak fikrindeydi. II. İrakli, Hacı Çelebi Han'da da kendisinin potansiyel rakibini görürdü. Gürcü çarları hesap ediyorlardı buna göre Azerbaycan hanları da Hacı Çelebi'nin güçlenmesinden korkmaktadırlar ve buna göre de gürcü çarları ile Çelebi hanın savaşmasında onlara yardım edeceklerdi. Ancak münasebetler her zaman bu şekilde gitmez normal olduğu zamanlar da olurdu (İsmayıl ve Bağirova, 1997: 14).

Hacı Çelebi Karabağ arazisini de Şeki Hanlığına katmak istiyordu. Hacı Çelebi Han, Şamahı hanı ile Karabağ'a hücum etti. Bayat Kalesini bir ay kuşatma altında tutmuş ancak başarı elde edememiştir (Aydın, 2010: 75, Cavanşir, 1959: 15-16). Ancak Hacı Çelebi hedefinden vazgeçmedi ve kısa sürede Azerbaycan hanlıkları içinde güçlü bir feodal devlet oldu. Şeki hanlığının güçlenmesi onun Gence ve garp toprakları uğrunda mübarizesi Azerbaycan'ın diğer hanlıklarını ve hususen Karabağ hanlığını ve Kartli-Koheti çarlarını ciddi rahatsız etti ve Kartli Çarı Tahmuras Gence'yi ve hatta Karabağ'ı tutmaya çalıştı. Tahmuras ve II. İrakli evvelce çar vilayetini ele geçirmek istediler. Harekete geçtiler ve 1751'de Çar toprağında Çelebi Han ile karşılaştılar. Ancak yapılan savaşta iki tarafta başarılı olamadı (İsmayıl ve Bağirova, 1997:15).

1755'de Tahmuras ve II. İrakli Gence'ye yürümeye karar verdiler. Ama Şeki ve Karabağ hanları da Gence'yi ele geçirmek istiyorlardı. II. İrakli

öncelikle Penah Han'a Çelebi Han'a karşı ittifak etmeyi teklif etti. Penah han da bu teklifi kabul etti. Bu ittifaka Şahverdi Han, Kazım Han, Hüseyin Han ve Haydarkulu Han'da takıldı. Onlar II. İrakli ile konuşup anlaşmaya gelirlerken II. İrakli onlara pusu kurup esir etmiştir. Çarlar esir hanlarla Gürcistan'a doğru yol alırlar. Onlar hanları kendilerine bağımlı duruma getirerek hanlıkların tahtına kendi taraftarlarını oturtmak ve bu yolla da her hanlıktan haraç almak istemekteydiler(Hamidova, 1985:41).

Hacı Çelebi Han bu durum karşısında Gürcü çarlarına karşı çıkarak ordusunu Kür Nehri'nin sol kıyısına yerleştirdi ve Gürcü ordusunun peşine takıldı. Gürcü ordularına yetişti. Çarlar esirleri bırakıp kaçtılar. Bunun sonucunda Çelebi Han, Borçalı ve Kazağı ele geçirdi. Oğlu Ağakişi bey'i buraya hakim tayin etti. Bu düşmanlık sonraları da devam etti. Tahmuras Ağakişi'yi Borçalı ve Kazah'tan çıkardı (Hamidova, 1985:43).

Hacı Çelebi Han ayrıca Şamahı ve Bakü'yü de elinde tutmak istiyordu. Bunun içinde 1755'de Ağsu'yu ele geçirdi. Ancak Gubalı Hüseyin Han'ın işe karışması Çelebi Han'ı geri dönmek zorunda bıraktı (Bakıhanov, 1990: 163-164).

Hacı Çelebi han on iki yıl hanlık ettikten sonra 1755'de vefat etti. Hakimiyet onun oğlu Ağakişi Bey'e geçti. Muhammed Han Ereş Sultanı Melik Ali ile birlikte birlik oldular ve Muhammed Han Ağakişi Han'ı öldürerek Şeki hanlığı arazisine dahil oldu ve hanın hazinesini talan etti. Hacı Çelebi'nin büyük torunu Hüseyin Han, yardım için Karabağlı Penahali Han'a başvurdu. Penah Han'ın yardımıyla Muhammed Han Şeki arazisinden kovuldu ve Hüseyin han tahta çıktı (Fateh, 1958: 48).

Aynı devirde, İran'daki iç durumdan galip çıkan Fethali Han Afşar, 1762 tarihinde Azerbaycan'a yürümüştür. Bu durumdan istifade eden Ereş Sultanı Melik Ali Fethali Han'ın yardımı ile Şeki'de idareyi ele geçirmek istemiştir. Ancak Şeki Hanı Hüseyin Han, Fethali Han'ı tanıdığını bildirmiş ve Melik Ali'yi ortadan kaldırarak Ereş'i hanlığına katmıştır. Azerbaycan hanlıklarını birleştirmeye çalışan Kubalı Fethali Han, Şamahılı Mehemmed

Seyyid Han ile Hüseyin Han'ın mücadelelerinden istifade ederek 1766 yılında Hüseyin Han'a Şirvan hanlığına girmeyi teklif etmiştir. 1767 yılında da, Şirvan topraklarına girerek Mehemed Seyyid Han'ı mağlup etmişlerdir ve toprakları iki hanlık arasında paylaştırılmasına rağmen, Fethali Han, Azerbaycan'ı Kuba Hanlığı etrafında birleştirmeyi düşündüğünden buna razı olmadığı gibi, gelecekte de Şeki Hanlığını hakimiyeti altına almanın hesaplarını yapmaktadır. Fethali Han'ın bu niyetini anlayan Hüseyin Şirvanlı Ağası Han ile barıştığı gibi Dağıstın'daki Avar Hanı ile de münasebete geçmiştir. Müttefikler daha sonra Fethali Han üzerine yürümüşlerdir. 1768 Eylül'ündeki savaşı kazanan Fethali Han Hüseyin Han'ın Ağsu'ya atadığı hakimi ve vergi toplama memurlarını kovmuş ve Şeki ile Kuba hanlıklarını birleştirmiştir. 1769 Temmuz ayında iki taraf arasında barış yapılmış olup buna göre, Hüseyin Han gerektiğinde Fethali Han'a asker verecek ve Şamahı'nın işlerine karışmayacaktır (Şimşir, 2009: 225).

1774'de ise Avar hakimi Nutsal Han Ağası aracılığıyla Şekli Hüseyin Han ile yeni ittifak yaparak Şamahı'ya birdaha hücum etti. Lakin daha sonra Hüseyin Han geri dönmüştür. Fethali Han ise Ağası Han'ı mağlup etmiştir. 20 yıl kadar Şeki'de hükümlan olmuş Hüseyin Han hakimiyet uğrunda gergin çekişmeler koparmıştır. 1779'da Hacı Abdülkadir Hüseyin Han'ı öldürüb, hükümet bayrağını kaldırdı (Bakıhanov, 1990: 172).

1783'de Gürcistan Rusya'nın himayesini kabul etti. Rusya hükümeti Azerbaycan Hanlarının da bu yolla gidebileceğini zannederek, bütün Azerbaycan Hanlarına ve Şeki Hanı Abdülkadir Han'a da bu hususta malumat verdi. Ancak Hacı Abdülkadir Han Gürcistan'ın attığı adımı atmak fikrinde değildi (Bakıhanov, 1990: 173).

1784'de Fethali Han, Karabağ'a saldırdığında Abdülkadir ona yardım etti. Bu da Karabağlı İbrahim Han'ı sinirlendirdi ve intikamını almak için o, Hüseyin Han'ın Karabağ'a kaçmış olan oğlu Muhammedhasan Ağa'yı Çar'a gönderdi. Bu davranışının amacı oradan ordu toplayıp Şeki Hanlığı'nı ele geçirmek idi. Nitekim böyle de yaptı. Baskından sarsılmış Abdülkadir Han, Şamahı'dan kovulup Ağası Han'ın yanına kaçtı. Ama Ağası bey, onu

Muhammedhasan Han'a verdi. Abdülkadir ve oğulları öldürüldü. Muhammedhasan ağa Şeki Hanı oldu (İbadov, 2002: 75-76).

Muhammedhasan Han birkaç defa Fethali Han'a karşı geldi ancak her seferinde yenilgiye uğradı. 1789 yılında Fethali Han'ın ölümünden sonra Kuba Hanlığı'nın zayıflamasından yararlanan Muhammedhasan Han, bu hanlığı Şamahı'da sıkıştırdı ve Şamahı Hanlarının hakimiyetini tesis etti. Ama Muhammedhasan Han'ın Şamahı Hanlığı'nı kendine bağımlı tutma isteği Şamahılı Mustafa Han tarafından tepki ile karşılandı. Mustafa Han Kibele ve Ereş sultanlarını ona karşı kızdırttı. Ama Muhammedhasan Han, isyandan başarı ile çıktı ve her iki sultanı da görevinden aldı. Bu olayın üzerine Guba'nın yeni hakimi ile birleşti ve 1794 yılında Mustafa Han'ı Şamahı da tahttan indirip yerine kardeşi Kasım Ağa'yı oturtmak amacıyla Ağsu'yu ablukaya aldı. Ancak Mustafa Han'ın taraftarları ablukayı yardılar (Bakıhanov, 1990: 173).

1795'de İran hükümdarı Ağa Muhammed Şah Kaçar Azerbaycan'a baskın etti. Karabağ'ı ve Şuşa'yı zapt etmeye çalıştı ancak ahali ona şiddetli mukavemet gösterdi. Bu zaman Muhammedhasan Han düşman olduğu bazı hanlardan intikam almak için Kaçar'ın tarafına geçti. Han'ın düşman yürüyüşüne çıkmasından istifade eden Kardeşi Selim Han 1795'de hakimiyeti ele geçirdi. Şeki'de hakimiyeti ele almış Selim Han kardeşi Muhammedhasan Han'ın bütün adamlarını mahvetti (İsmayıl, Bağirova, 1997: 20). Ağa Muhammed Han'ın teslim olma teklifini reddetti ve kaçınılmaz bir saldırıdan korunmak için, şehir halkını "Gelesen-Göresen" kalesine götürüp savunma hazırlıklarına başladı. Muhammedhasan Han ise Şeki için Mustafa Han'dan yardım istedi. Selim Han'ı yendiler ama araları bozuldu. Mustafa Han onu tutuklayıp hapse gönderdi. Kendi amca oğlunu Şeki'ye naip olarak atadı. Ama Şeki halkı buna karşı çıktı ve 1804 yılında Mustafa Han, Selim Han'ı yeniden Şeki'ye göndermek zorunda kaldı. Muhammedhasan Han, Guba'ya, Derbend'e ve buradan da Çar'a son olarak da Rusların yanına gitti (Fateh, 1958: 21).

1797'de Ağa Muhammed Şah Kaçar ikinci defa Azerbaycan'a baskın etti. Şuşa kalesine hareket etti. Şuşa'yı aldı. Ama saray ayanları tarafından öldürülünce İran kuvvetleri geri çekildiler. Bundan sonra Şamahı Han'ı Mustafa Han hanlığın arazisini genişletmek için ciddi faaliyete başladı. Şeki topraklarını Şirvan hanlığına katmak planını hayata geçirmek istiyordu. Nitekim Mustafa Han, Muhammedhasan Han'ıda Selim Hanı da hakimiyetten uzaklaştırıp Şeyh Ali beyi Şeki'ye naib tayin etti. Ahali isyan etti. Mustafa Han çaresiz kaldı. ve Selim Han'ı Şeki'ye hakim gönderdi ve onun kızını kendi için aldı. Böylelikle Selim Han Şeki Hanlığında öz hakimiyetini korumuş oldu (Bakıhanov, 1990: 194).

Ağa Muhammed Şah Şuşa'da öldürüldükten sonra İran'da hakimiyeti ele almış Feth Ali Şah Kafkasya'yı ele geçirmek için tedbirler almaya başladı. O, İrevan hanlığından geçerek Karabağ'ı tutmak ve burada kuvvetlerini arttırmak, Şeki üzerine yürümek, Muhammedhasan Han'ı devirip Selim Han'ın hakimiyetine son vermek ve sonra da Gürcistan'ı zapt etmek istiyordu. Lakin niyetlerini hayata geçiremedi ve 1801'de Gürcistan Rusya'ya birleştirildi.

Gürcistan'ın Rusya'nın himayesine dahil olması Kafkasya'nın Rusya tarafından işgalinin başlangıcı oldu. Böyle olunca 1800'de Şeki hakimi Muhammedhasan Han Rus kumandanına mektup göndererek Rusya'nın himayesini kabul etmek istediğini bildirdi (İsmailov ve Bağirova, 1997:23).

Fethali Şah Gence'nin teslim olması haberinden sonra o, Muhammedhasan Han'a ferman göndererek Gürcistan üzerine yürüyeceğini bildirdi ve takviye kuvvet hazırlayarak kendisini gözlemesini istedi. İran kuvvetleri Kafkasya'ya gelince Muhammedhasan Han artık İran'a meyletmeye başladı ve Mustafa Han'dan yüz çevirdi. Bu hareketi Mustafa Han'ı Selim Han ile yakınlaşmaya sevk etti. Selim Han ise Rusya tarafında idi. Bu durum Sisianov'un işine gelmiştir. Çünkü Selim Han vasıtası ile Karabağ Hanını da ele geçirmek istiyordu. Çünkü bunların arasında akrabalık vardı (İsmayilov ve Bağirova, 1997: 23).

Selim Han, hem İran hem de komşu Şirvan Hanlığı ile başa çıkamayacağını görünce Sisianov'a mektup yazarak Rusya'ya sadık kalacağını bildirmiştir. Sisianov cevabi mektubunda, bu kararından dolayı tebrik ederek yardım edeceğini ve Selim Han'ı Rusya'nın yüksek hakimiyetine davet ederek şartlarını bildirmiştir. Sonunda, Selim Han, Rusya'nın hakimiyetini kabul etmiştir. Gence yakınlarında Kürekçay kıyısında yerleşmiş olan Sisianov'un ikametgahına gelerek, 21 Mayıs 1805 tarihinde Şeki Hanlığının Rusya'ya bağlanması anlaşması imzalanmıştır. Buna göre; Selim Han her yıl 7.000 çervan haraç vermeyi, kendi halkından 500 kişilik bir kuvveti Rus birliğine vermeyi ve at ile yiyeceklerini sağlamayı oğlunu Tiflis'e göndermeyi kabul edecekti (Şimşir, 2009: 227).

Daha sonra Selim Han Rusya ile ilişkileri kesti. Bunda Rus askeri yetkililerinin Hanlığın iç işlerine kaba bir şekilde müdahale etmelerinin etkisi büyüktü. 1806'da Çar ordusunun komutanı Lisaneviç'in emri ile İbrahim Han ve Selim Han'ın kız kardeşi ve ailesi ile birlikte katledildiler. Bu olay Selim Han'ı Rusya'ya karşı çıkmaya zorladı. Şeki'de bulunan 300 kişilik Rus askeri birliğine saldırarak birkaç askeri öldürdü ve Rus askerlerini Hanlığın arazisinden kovdu (Fateh, 1948: 52).

Birinci Rus-İran Savaşı İran'ın yenilgisi ile bitti ve 12 Ekim 1813'te yapılan anlaşma ile diğer Kuzey Azerbaycan Hanlıkları gibi Şeki de Rusya'ya dahil oldu. Ancak İran bu anlaşmaya uymayarak 1826'da Kuzey Azerbaycan'a girerek Rusya'ya karşı saldırılar başlattı. Ancak Rusya Şeki'yi yeniden ele geçirdi (İbadov, 2002: 80).

4.4.5. Karabağ Hanlığı

Karabağ Azerbaycan'ın en kadim tarihi vilayetinden biridir. Adı Azerbaycan dilindeki "Kara" ve "Bağ" sözlerinden ileri gelmiştir (Mahmudov, Şükürov, 2005: 11). Eski Roma ve Yunanlılar'ın Albanya, Araplar'ın Helenistik devirde burada yaşayan Arran veya Arianoi adlı bir Kavme izafeten Arran dedikleri Gence ve Karabağ'ı ihtiva eden bu bölge Türk hakimiyeti döneminde Karabağ adını almıştır (Aydın, 2001: 367).

Azerbaycan'da Kür ve Aras ırmakları ile Gökçeğil arasında bulunan ve tarihte "Arran" diye anılan topraklar içindeki dağlık bölgeye "Karabağ" denilmekte ve burada XVIII. Yüzyılda kurulmuş olan Türk hanlığı da aynı isimle anılmaktadır (BOA, 1992: 40). Sınırları güneyde Hudeferin Köprüsü'nden Sınık Köprüsü'ne kadar Aras çayı, doğuda Kür Çayı, kuzeyde Gence ili sınırı Goran çayına kadar olan kısım ve kuşbek, batıda Salvatı ve Erikli olarak adlandırılan Karabağ dağları oluşturur. Bölge 4400 km² genişliğindedir. Nüfusu 193.000'dir (Aydın, 2001: 367).

Karabağ, Azerbaycan'ın eski yerleşim merkezlerinden biridir. Karabağ, zengin doğal yapısı ve stratejik önemine göre, tarih boyu birçok devletin hayatında önemli rol oynamış, yüzyıllarca Türklere kışla olmuş ve birçok Türk hükümdarına da karargah görevi yapmıştır. Örneğin, Gürcistan seferinden dönen Alparslan burayı kışlak olarak kullanmış (1064) Timur (1370-1405) ise Anadolu seferinden dönerken Mugan'a gelmiş bu sırada Karabağ'ı yakından tanıma fırsatı bulmuştur(Dedeyev, 2008:15).

Azerbaycan, Hz. Ömer devrinden (634-644) itibaren Müslümanlar tarafından fethedilmeye başlamıştır. Fetih sürecinde halk İslam dinini kabul etmiştir. Ancak Karabağ halkı gayri Müslim olarak varlıklarını sürdürmüştür. Arap Hilafetinin zayıflayarak geri çekilmesinden sonra, Karabağ bölgesi, sırası ile IX-X. Yüzyılda Atabey-İldenizler (1136-1225), XIII. Yüzyılın ikinci yarısından başlayarak XIV. Yüzyıla kadar İlhanlılar (1256-1357) XV. Yüzyılda ise Karakoyunlu (1410-1736) gibi Azerbaycan devletlerinin sınırları içinde yer almıştır. 1501'de Kurulan Safevi Devleti (1501-1736) çok geçmeden Karabağ'ı kendi hakimiyetine katmış ve bölgeyi merkezi Gence olan Karabağ Beylerbeyliği haline getirmiştir. XVI. ve XVIII. Yüzyılda zaman zaman Osmanlı Devleti'nin hakimiyetine geçen Karabağ, Nadir Şah (1736-1747) döneminde tekrar İran topraklarına katılmıştır (Dedeyev, 2008:18).

Karabağ, XVIII. Yüzyıla kadar Safeviler'in kontrolü altında kaldı. 1722-1724 yıllarında Ruslar'ın bu bölgeye inmesi üzerine harekete geçen Osmanlı Devleti Azerbaycan'ı ele geçirdi. Ruslar ile 1724'de İstanbul'da yapılan anlaşma ile Osmanlı Devleti sınırları içinde bırakıldı. Fakat 1731'den

itibaren hızlanan Osmanlı-İran savaşı sonrasında 1736'da yapılan anlaşma ile İran'a terk edildi (Aydın, 2001: 367).

Nadir Şah bu topraklarda "Azerbaycan" beylerbeyliğini kurmuş ve kardeşi İbrahim Bey'i burasının beylerbeyi tayin etmişti. Bundan dolayı eski Gence-Karabağ beylerbeyi İbrahim Han'ın eline geçmişti. 1739'da İbrahim Han'ın öldürülmesinden sonra Nadir Şah "Azerbaycan" Beylerbeyliği'ni feshederek eski idari taksimata dönmek zorunda kalmıştır. Fakat bu idari taksimatta 1747'de Nadir Şah'ın katli üzerine eski beylerbeyiler tarafından onların siyasi amaçlarına uygun gelmediğinden kaldırılmış ve hanlıklar kurulmuştur.

Bu beylerbeyliğin arazisi dörde taksim olunmuş ve burada Gence ve Karabağ hanlıkları ile Kazah ve Şemseddil sultanlıkları kurulmuş, Lori Kazası toprakları ise İrevan ve Tiflis hanlıklarına katılmıştı. Karabağ Hanlığı'nın arazisi kuzeyde eski Kurekbasan nahiyesi ve Gencebasan nahiyesi ile sınırı olmuş Kürek nehrinden başlayarak Murov dağ ve Kur ile Aras nehri arasındaki toprakları içine almıştır. Gence Hanlığı'nın arazisi çok küçük olmuş ve eski Gencebasan, Sunkurabad ve Kürekbasan-i büzürg nahiyelerinin topraklarından oluşmuştu. Şemseddin Sultanlığı'nın arazisine eski Hilhına, Şemkürbasan, Zemeyi Sufla, Esrik, Ahıncı nahiyelerini bütünlükle, Karakaya ile Türkenler nahiyelerinin topraklarının bir kısmı katılmıştı. Ahıstav, İnce, Türk ve Çuvar nahiyelerinden oluşan Kazah sancağı ile Hasansuyu, Tavus nahiyeleri bütünlükle, Karakaya ve Türkenler nahiyelerini topraklarının bir kısmında ise Kazah Sultanlığı kurulmuştu.

1738 tarihinde Penah Ali Bey Karabağ'a dönmüş ve Nadir Şah Afşar'ın sağlığında merkezi hükümete karşı muhalefete geçmişti. Cevanşirlerin desteğini kazanamayan Penah Ali Bey Sarıcalı ve kendisinin akrabalık ilişkilerinde bulunduğu Kebirli oymağına dayanarak, kendisini Karabağ'ın hanı ilan etti. Kısa sürede güçlendi ve güçlenmesinden endişelenen Şeki Han'ı kuvvetlerini yenilgiye uğrattı (Memmedova, 2002: 60). Ayrıca İran ve Azerbaycan'da Nadir Şah'ın halefleri arasında mücadeleler kızıştığında, Penah Ali Han bu vaziyetten istifade ederek Gence, Erivan,

Nahçıvan Hanlıklarını ve özellikle Erdebil Hanlığını ele geçirmeyi kararlaştırmıştı. Kısa bir süre içinde bazılarını zorla, bazılarını da ikna ve akrabalık kurma yöntemi ile kendisine bağlamıştı (Şimşir, 2009: 228) ve 1748-1750 yıllarında Bayat, Şahbulak, Eskeran ve Şuşa kalelerini yaptırarak hanlığını kuvvetlendirmeye çalıştı.

Feth Ali Han'a karşı verilen bu mücadelenin ardından çevresinde güçlü bir hanlık istemeyen Kerim Han, Penah Ali ve oğlu İbrahim'i danışman sıfatıyla Şiraz'a getirtti. Penah Han 1759'da burada öldü. Karabağ'a dönen İbrahim Halil Han ile kardeşi Mehreli arasında hanlık mücadelesi başladı. Bu mücadeleyi 1763'te İbrahim Halil Han kazandı.

İbrahim Halil Han devrinde hanlık daha da kuvvetlenmiştir. Bütün Karabağ ve Nahçıvan onun hakimiyeti altına girmiştir. Nüfuzu bazı güney hanlıkları ile zaman zaman Gence'yi de kapsamıştır. İbrahim Halil Han'ın Avarlı Ümme Han ile akrabalığı olduğundan ihtiyaç duyduğunda ondan kuvvet desteği de almıştır. Emrindeki bazı bölgeleri komutanlarına devrettiği gibi, Gürcü Çarı II. İrakli ile de dostluk kurduğu gibi, onun kız kardeşi ile de evlenmiştir.

İbrahim Halil Han zamanında iki önemli sefer olmuştur. Birincisi Ümme Han'ın yardımı ile Nahçıvan'a yapılmıştır. İkincisi ise Hoy seferidir. Ancak bu savaşta Karabağ orduları ağır bir mağlubiyet almıştır (Şimşir, 2009: 229). Ayrıca hanlığın kuvvetlenmesinden endişelenen komşu hanlıklar bu hanlığı kendi idaresine geçirtmek teşebbüsünde bulunmaya başladılar. İlk önce Muhammed Han Kaçar, sonra ise Urmiye Hanı Fethali Han Afşar hanlığa saldırdılar.

İbrahim Halil Han 47 yıllık hanlık döneminde bağımsız hareket ederek, Karabağ Hanlığı'nı vassallıktan kurtarmış, istikrar yaratmak amacıyla Car-Tala cemaati ile siyasi işbirliği yaparak, Gence Hanlığı'nı 1780-1785 tarihlerinde vassalı yapmış, Ermeni meliklerinin bozucu hareketlerine son vermeyi, İrevan ve Nahçıvan hanlıklarının topraklarının bir kısmını ele geçirmeyi başarmıştı. Böylelikle, İbrahim Halil Han döneminde (1759-1806)

Karabağ Hanlığı Kuzey Azerbaycan'ın en etkili hanlığı olmuştur (Memmedova, 2002: 60).

İbrahim Han ile melikler arasındaki mübarizeye 1783 yılından itibaren Rusya'da karışmaya başladı. Cenubi Kafkas'ı işgal etmeye çalışan Rusya burada-Azerbaycan arazisinde meliklerin yardımı ile "Hristiyan Devleti" daha doğrusu, kendisine bir dayanak yaratmaya çalışırdı. İbrahim Han bu esnada melikleri Şuşa'ya topladı ve onları hapse attırdı. Lakin Şuşa hapishanesindeki melikler kaçabildiler. Onlar Tiflis'e gelerek burada Karabağ hanlığına karşı hazırlanmış Gürcü Çarı II. İrakli (1744-1798) ve Burnaşov'un yardımı ile harekete giriştiler. Karabağ Hanlığına karşı haç yürüyüşüne başlayan düşmanlar Gence'ye yaklaştılar. Lakin 1787-1791'de Rusya-Türkiye muharebesinin başlaması neticesinde bu yürüyüş başarıya ulaşamadı ve İbrahim Han müstakil Karabağ hanlığının bütünlüğünü koruyup saklayabildi.

1795 yılının başında İran'da hakimiyeti ele alan Ağa Muhammed Kaçar (1742-1797) Karabağ Hanlığına hücum etti. Şuşa'yı muhasara etti. Ancak Şuşa'nın 33 günlük muhasarası uğursuz oldu. Ağa Muhammed Şah Şuşa'dan sonra Tiflis'e yürüdü. Ancak V. Zubov'un kumandanlık etmekte olduğu Rus askerlerinin hücumu ile geri çekilmek zorunda kaldı. Rus çaricesi II. Katerina'nın 1796'da ölümü ile V. Zubov'da geri çağırıldı (Mahmudov ve Şükürov, 2005:31).

Ağa Muhammed Şah'ta fırsattan istifade ederek harekete geçmiştir. Şah Şuşa'yı ele geçirmiştir. Ancak 1797'de ölümü üzerine Bakü, Gence ve Erivan hanları geri dönebilmişlerdir. Karabağ Hanlığına ise Mehmed Bey Cevanşir geçmiştir.

XVIII. yüzyıl sonları XIX. Yüzyıl başlangıcında Rusya'nın Cenubi Kafkas'da ve Azerbaycan'da işgalcilik faaliyeti güçlendi. 1801'de Gürcistan ilhak edildi. Azerbaycan'ın Car-Balaken cemaatlığı (1803) ve Gence Hanlığı (1804) işgal olundu.

İbrahim Han ise böyle bir vaziyet karşısında Rusya askerlerinin kumandanı olan Sisianov ile (1802-1806) Kürekçay'da bir anlaşma yaptı. Kürekçay anlaşmasına esasen de Karabağ Hanlığı Rusya'ya ilhak olundu (Mahmudov, Şükürov, 2005: 31).

4.4.6. İrevan Hanlığı

Alagöz dağının güneydoğusunda denizden 1000 m. Yükseklikte kurulmuştur. Aras ırmağının sol taraftan aldığı bir kolu olan Zengi çayının kenarında yer alır. Anadolu, İran ve Kafkasya arasında önemli bir geçiş yolu teşkil etmekte olup Erebuni, Erevan, Yerevan ve Hrastan olarak da anılır. Bazı kaynaklarda adının Arran'dan türemiş olabileceği belirtilirken bazısında milattan önce 782'de Urartular'ın kurduğu Erebuni Kalesi'nin adına dayandığı ileri sürülür. Şehrin Ortaçağ'lara Kadar ki tarihi hakkında bilgi yoktur. Yerleşimin XII-XIII. Yüzyıllarda gerçekleşmiş olması mümkündür. Timur'un Revan'ı hakimiyeti altına alması ve Altın Orda ile mücadelesi sırasında şehir ıssızlaşınca Orta Asya'dan buraya pek çok Türk boyu gelip yerleşti. Timurlular'ın ardından Akkoyunlu ve Karakoyunlu idaresine giren Revan bir kültür merkezi haline geldi. Daha sonra ise şehre Şirvanşahlar, Gürcü Prenslere ve Safeviler hakim oldu (Aydın, 2008: 26)

Revan'a yönelik Osmanlı ilgisi XVI. Yüzyılın ilk yıllarında başladı. Yavuz Sultan Selim, Çaldıran zaferinin ardından Revan şehrini yağlamadı. Üst üste birkaç defa daha yağmalanan şehir Osmanlılar tarafından kontrol altına alındı. Şehri ele geçiren Ferhad Paşa, burada hemen bir Kervansaray bir cami ve bir hamam inşa etmiş, Revan beylerbeyliğine de Kars Valisi Deli Hızır Paşa'yı tayin etmiştir(Kırzioğlu, 1993: 342-346). 1603'de tekrar başlayan Osmanlı-Safevi savaşlarında Revan'da etkilendi. Şehir iki devlet arasında el değıştirdi. Fakat 1639'da imzalanan Kasr-ı Şirin Anlaşması ile Osmanlılar, Azerbaycan üzerindeki iddalarından vazgeçince Revan Safeviler'in elinde kaldı.

XVIII. yüzyılda Revan, Kafkaslar'a doğru yayılmaya başlayan Ruslar'ın hedefi haline geldi. Rusya'nın Kafkaslar'a müdahalesi üzerine

Osmanlılar 1724'te üç aylık bir muhasara sonunda Revan'ı aldılar. 1727'deki anlaşma ile de buranın Osmanlı hakimiyetinde olduğu kabul edildi. Fakat barış uzun sürmedi. Şah Tahmasb 1731'de Revan'ı kuşattıysa da alamadı. 1732'de imzalanan ancak kısa süren anlaşma ile de Revan'ın Osmanlı toprağı içinde kaldığı tescil edildi. Fakat Nadir Şah'ın İran'da idareyi ele alması ile durum değişti. Nadir Şah Arpaçay savaşını kazandıktan sonra Gence ve Tiflis'in yanı sıra Revan'ı ele geçirdi ve 1745'de Osmanlı kuvvetleri Revan'ın kuzeyinde yenilgiye uğratıldı. Bu sırada Nadir Şah'ın ölmesi ile de müstakil bir İrevan Hanlığı oluşturuldu (Aydın, 2008: 27).

Nadiri Şah'ın büyük bir ordusu vardı. Bu da ahalinin vergi yükünün ağırlaşmasına neden oluyordu. Bu sebepten Gence, İrevan, Nahçıvan ve Tiflis'te sınırsız vergiler ve para cezaları yüzünden tüm ahali küçükten büyüğe kadar herkes, şehrin makam sahibi insanları bile isyan ederek Emlaklarını alarak hayvanlarıyla dağlara çekilmişlerdi.

Sayırsız isyanlar, Nadir Şah Afşar'ın devletinin temelini sarstı ve 1747'de Şah, sarayda bir suikast sonunda öldürölünce onun devleti de dağılmış oldu. Azerbaycan yeniden özgürlük kazandı. ve onun arazisinde 20 civarında hanlık kuruldu (Hacieveva, 202: 64-65).

Nadir Şah'ın ölümünden sonra ortaya çıkmış olan hanlılardan birisi de İrevan Hanlığı idi. İrevan Hanlığı toprakları en kadim Türk topraklarıdır. Kimmerler, İskitler, Saklar, Hunlar ve diğere çok sayıda Oğuz ve Kıpçak Türkleri bu bölgede hususi ile Göyçe Gölü etrafındaki topraklarda yaşamış ve zengin tarihi ve medeni izler bırakmışlardır (Aliyev, 2010: 13). Hanlığın başkenti İrevan şehriyle birlikte Kırkbulak, Zengibasara, Garnibasara, Vedibasara, Şerur, Soran, Derek, Saatli, Tala, Seyidli-Ağaçlı, Serderebad, Gerni, Abran, Dereşişek ve Göyçe olmak üzere 15 vilayeti bulunmaktaydı (Hacieveva, 2002: 65). 61°-64° şaık uzunluk dairesi ve 41°-39° şimal en dairesi arasında yerleşen İrevan Hanlığı'nın vadisinin öz hududları Şimal'den Şörayel, Pembek, Şemseddil, Kazah sultanlıkları, Şimal-Şarkdan Gence, şarkdan Karabağ ve Nahçıvan Hanlıkları, cenubdan Hoy Hanlığı, Maku

Hanlığı ve Bayazıd Paşalığı, garb'dan Kağızman ve Kars Paşalıkları ile hem serhad idi (Aliyev, 2010: 89).

İrevan Hanlığı Çukursad beylerbeyliğinin arazisinde kurulmuştur. XVIII. Asrın evvellerinde Safevi devletinde merkezi hakimiyet çok zayıflamıştı. Artık devletin diğer arazileri gibi Azerbaycan'ın da ayrı ayrı bölgelerini idare eden hakimler merkezi hakimiyetten ayrılıp müstakil hakimlere çevrildi. Yerli hakimler de öz maksatlarını yerine getirmek için halk isyanlarından istifade ederlerdi. Nitekim İrevan ahalisi Mehdi Han'ın önderliğinde isyan etti. Mehdi Han kendisini müstakil han ilan etti. Lakin İrevan Hanlığının arazisi geçmiş Çukursad beylerbeyliği'nin bütün arazisini içine almıyordu. Onun bir hissesi Nahçıvan hanlığının ve diğer hanlıkların terkbine dahil edilmiştı. Mehdi Han'da diğer hanlar gibi arazisini genişletme siyaseti takip ederdi. Bu maksatla 1748'de Urmiye hanlığına hücum etti. Urmiye hakimi, Azad Han ile ittifak ederek İrevan'a karşı hücum ettiler. 1751'de İrevan Kalesini ele geçirerek güya İrevan hanını müdafaa etmeye gelmiş olan Gürcü Çarı II. İrakli'nin askerlerini mağlup ettiler (Aliyev, 2010: 21-26).

İrevan Hanlığı'nın harici siyasetinde üç merhale göze çarpar:

- 1- 1747'den 1783'de Georgiyevsk mukavelesinin imzalanmasına kadar olan devir.
- 2- Georgiyevsk mukavelesinin imzalanmasından XVIII. Asrın sonlarına kadar olan devir.
- 3- XIX. Asrın başlangıcından hanlığın Rusya tarafından işgaline kadar olan devir.

İrevan Hanlığının harici siyasetinin ilk merhalesini Azerbaycan'a diğer hanlıkları ve komşu devletlerle hususunda Kartli-Kaheti Çarlığı ve Osmanlı İmparatorluğu ile karşılıklı münasebetler teşkil eder (Aliyev, 2010: 171).

1749'da Karabağlı Penah Ali Han, Genceli Şahverdi Han, Şekili Hacı Çelebi Han, Şamahılı Hacı Muhammed Ali Han ve başkaları birlikte Gürcistan'a yürümeye karar verdiler. Lakin yürüyüşe başlamadan Penah Ali

Han daha çok ganimet elde etmek maksadı ile 4000 asker ile İrevan Hanlığına baskın etti. Karabağ kuvvetleri üç kilise manastırının etrafındaki kaleleri yakıp yıkıp birçok esir ve ganimetle geri döndüler. İrevan Ermenileri tezlikle II. İrakli'ye haber vererek yardım istediler. Gürcü şehzadesi Penah Ali Han'ın kuvvetlerini takip ederek esirlerin ve ganimetlerin geri alınmasına nail oldu. 1749 Ağustosunda Ermeniler yeniden Tahmuras ile II. İrakli'ye müracaat edip Gürcüleri İrevan'a davet etmiş, onlara tâbi olacaklarını ve 5 bin Manat vereceklerini vaat etmişlerdir. Sonrasında bu meblağ 40 Manat'a çıkarılmıştır. Mir Mehdi Han'ın zayıflık göstermesinden istifade eden ata ve oğul Tahmuras ve II. İraklı 1751'de İrevan hanlığına baskın ederek han'ın askerlerini mağlubiyete uğrattılar ve buradan da Tebriz tarafına ilerlediler (Aliyev ve Hasanov, 2007: 81-83).

İrevan Hanı bundan sonra gürcü çarları ile müttefik olacağına razılık verdi. Bu razılığa dayanarak 1751'de Şeki hanlığının kuvvetlenmesinden rahatsız olan Teymuraz'ın ve II. İrakli'nin çağırışı ile Gence hanı ile birlikte gürcülere katılarak Şekili Hacı Çelebi Han'a karşı yapılan yürüyüşe iştirak etti. Bu yürüyüşü teşkil eden gürcü çarının esas maksadı onun Azerbaycan'ın Şimal-Garb topraklarını işgal etmek planlarına karşı başlıca mana olan Şeki hanlığını zayıflatmak idi. Lakin gürcü çarının planları suya düştü. Hacı Çelebi gürcü çarının ve ona yardım eden Azerbaycan Hanlarının kuvvetlerini ağır mağlubiyete uğrattı. Gürcü şehzadesinin niyetine uyan Azerbaycan hanları pişman olarak geri döndüler.

Bu hadiseden sonra İrevan Hanlığı cenubdan hücumla maruz kaldı. Urmiya hanı geçmiş mağlubiyetin acısını çıkartmak için İrevan'ı ele geçirmeye karar verdi. Bu maksatla kuvvetlerini 1751'de İrevan hanına karşı gönderdi. İrevan hanı yardım için müttefiki gürcü çarı II. İrakli'ye müracaat etti. Gürcü Çarı yine fırsatı kaçırmadı ve İrevan'a doğru hareket etti. Gürcü kuvvetleri kaleyi muhasara etmiş kuvvetlerin bir kısmını mağlubiyete uğrattı. Lakin az sonra Urmiya ve Afgan kuvvetlerini esas kısmının yaklaştığını işiten gürcü çarı İrevan tarafını terk ederek Gürcistan'a doğru ilerledi. Azad han İrevan kalesini aldı ve derhal II. İrakli'yi takip etti ve Gürcü kuvvetlerini darmadağın etti. Gürcü çarı ağır şartlarla barış yapmaya mecbur oldu. Çar iki

yüz gürcü dövüşçüsünü, Zal bey ve Aslan bey adlı iki nüfuzlu gürcü askerini girov verdi.

Azad Han'ın başkanlık ettiği afşar ve afgan kuvvetleri Azerbaycan'ı terk eder etmez II. İrakli yeniden Azerbaycan'a karşı işgalcilik siyasetini devam ettirdi ve bu yürüyüşler neticesinde İrevan Hanlığı II. İrakli'nin hazinesine yıllık bac ödemeye mecbur oldu. Bununla yetinmeyen II. İrakli'nin İrevan hanlığına harbi yürüyüşleri 1762-1765, 1778-1779 yıllarında da devam etti.

İrevan'ın stratejik ehemmiyeti büyük olduğundan İrevan hanlığı komşu devletlerin dikkat merkezinde idi. Bu devirde İran'da hakimiyeti ele geçiren Kerim Han Zend gürcü çarı'nın Azerbaycan hanlıklarına hücumlarından rahatsız olduğunu bildirerek Hüseyinali Han'dan II. İrakli'ye bac vermemeyi dayatmasını istedi. Böyle olacağı takdirde onu müdafaa edeceğine söz verdi. Bu durum bölgedeki siyasi vaziyeti hayli gerginleştirdi. Hatta 1770'de İrevan uğrunda Kerim Han Zend ile II. İrakli arasında muharebe olmuştur.

1775'de İrevan Hanı Hüseyinali han Kars muhafızı İzzet Mehmet Paşa vasıtası ile Osmanlı Devletine mektup gönderdi. Mektubda İrevan hanının ve Rusya'nın Dağıstan arazisindeki faaliyetinden doğan rahatsızlığı ifade olunuyordu. Osmanlı Devleti ise Rusya'nın Kartli-Kaheti çarlığı vasıtası ile Cenubi Kafkaza olan İrevan müdahalesinin güçlünmesinden korkuyordu ve bu sebepten tedbirler almaya karar verdi. II. İrakli'nin işgalcilik niyeti Azerbaycan'ın diğer hanlıklarını da rahatsız ediyordu. Bu sebepten Dağıstan hakimleri ile İrakli'ye karşı birleşeceklerini bildirdiler.

İrevan hanlığının Kartli-Kaheti çarlığı için iktisadi ehemmiyeti çok büyük idi. Bu sebepten 1779'da II. İrakli ve oğlu Levan büyük bir kuvvetle İrevan kalasını muhasaraya aldı ve yeniden Hüseyinali Han'dan bac talep etti. Lakin ülkelerinde baş vermiş isyanı bastırmak için gürcü çarı muhasaradan el çekip geri dönmeye mecbur kadı. II. İrakli Gürcistan'a dönerken İrevan hanlığından çok sayıda ahaliyi esir olarak götürdü.

Kerim Han Zend'in ölümü (1779) İran'da hakimiyet uğrunda yapılan muharebelerin daha da keskinleşmesine sebep oldu. Bu durumdan yararlanan II. İrakli Hüseyinali Han'da yeniden bac talep etti. Ama red cevabı aldı. Bunun üzerine II. İrakli İrevan hanlığına yürüdü. Hüseyinali Han Gürcistan'a göçürülmüş ailelerin geri getirilmesini talep etti ve Hüseyinali Han ile II. İrakli arasında sulh görüşmelerine başlandı. 1781 martında II. İrakli İrevan hanının huzuruna merhum şehzade Levan'ın veziri Georgi'yi gönderdi. O, bir müddet İrevan'da kaldıktan sonra Tiflis'e geçti. Lakin çok geçmeden ikinci defa tekrar İrevan'a döndü ve nihayet İrevan hanlığı ve Kartli-Kaheti çarlığı arasında sulh mukavelesi imzalandı. II. İrakli yılda 30 bin tümen ödenç almakla Gürcistan'a esir olarak götürülmüş ahalinin geri getirilmesine razı geldi. Lakin II. İrakli'nin tecavüzkar niyeti devam etmekte idi. 1782 sonralarında II. İrakli Rus İmparatoriçesi II. Katerina'ya mektup yazarak Kartli-Kaheti çarlığının Rusya'nın himayesine kabul edilmesini istedi. II. İrakli Rusya'dan İrevan ve Gence hanlıklarının arazisini almak için yardım etmesini istedi ve buna karşılık Rusya'nın Türkiye ve İran ile yapacağı muharebelerde yardımını esirgemeyeceğine dair söz verdi. Buna ilave gürcü çarı Rusya himayesini tavsiye ederdi ki, Azerbaycan hanlıklarını ele almak için himayeci rolünü oynasın.

Rusya'da Cenubi Kafkası işgal etmek, hususiyede Azerbaycan hanlıklarını ele geçirmek ve Osmanlı Devletinin burada nüfuzunun güçlenmesine yol vermemek için Hristiyan dini amillerden, ilk olarak gürcü çarlarından istifade etmek siyaseti güdüyordu ve bu sebeple gürcü çarı II. İrakli ile 1783'te Georgiyevsk şehrinde Rusya'nın himayesine geçmek için anlaşma imzalandı. Bu anlaşmadan sonra Azerbaycan topraklarında ve İrevan hanlığı arazisinde Ermeni devleti yaratılması siyasetinin hayata geçirilmesi için real adımlar atılmaya başlandı.

II. İrakli Rusya'nın himayesine kabul ettikten sonra Azerbaycan hanlarına gönüllü surette Gürcistan'a dolaylı olarak ise Rusya'ya itaat etmeyi teklif etti. Ancak hanlıklar müstakilliklerini yitirmemek için gah Rusya, gah da Osmanlı Devleti ile alakaya girerdiler. Kayıd olunan tarihte Osmanlı Devleti'nin adamı olan Halil Efendi Azerbaycan hanları ve Dağıstan hakimleri

ile görüşüb bir müddet İrevan'da kaldı. Halil Efendinin tavsiyesi ile İrevanlı Gulam Ali Han II. İrakli'ye bac vermekten geri durdu ve hatta diğer Azerbaycan hanlarına da yardım gösterdi.

İrevan hanlığına Rus-Gürcü harbi müdalelesinin karşısına almak için Osmanlı hükümeti tedbir gördü. Osmanlı Devleti'nin desteği ile Hoy'lu Ahmed Han derhal Hüseyinali Hanın 12 yaşındaki oğlunu İrevan tahtına çıkardı. Sultan Erzurum paşasına pul, Kars ve Bayazid paşalarına fermanlar göndererek onlara İrevan'ı II. İrakli'nin tecavüzünden korumayı emretti. İrevan hanlığının Osmanlı Devleti ile yakınlaşması Rus-Gürcü siyasetine ağır darbe vurabilirdi. Çok geçmeden 1784'de Muhammed Han II. İrakli'nin İrevan kalasına hücum tehlikesi karşısında Osmanlı Devletine mektubla müracaat etti. Çıldır valisi, Kars muhafızı ve Bayazid hakimleri Hoylu Ahmet Han ile birleşip II. İrakli'ye karşı birlikte hareket ettiler (Aliyev, 2010: 172-180).

Kartli-Kaheti çarlığının Rusya devletinin himayesine geçmesi İrevan hanlığında Rusya'ya ve Gürcü çarlığına münasebeti hayli değiştirdi. 80 ci yılların sonlarına doğru İrevan hanlığı Kartli-Kaheti çarlığının hakimiyetinden tamamıyla kurtuldu. 1795'de Ağa Muhammed Şah İrevan Kalesini aldı. 1796'da İrevan hakimi Muhammed Han Rusya'nın himayesine geçmek istediğini bildirdi. II. Katerina'nın ölümünden (1796) sonra Rus kuvvetleri Cenubi Kafkaz arazisini terk etti. Ağa Muhammed Han Kaçar İrevan hanını Tahran'a çağırarak habs etti ve ailesi ile Kazvin'e gönderdi. İrevan hanlığının idaresi Alikulu hana verildi. 1797'de İran'ın yeni hükümdarı Feteli Şah Muhammed Hanı hapisten azad ederek yeniden İrevan hanı tayin etti (Aliyev ve Hasanov, 2007: 17).

1813 yılında I. Rus-İran savaşı İran'ın yenilgisi ile sonuçlandı. 12-24 Ekim 1813 tarihlerinde Karabağ'ın Güllüstan köyünde Rusya-İran barış anlaşması yapıldı ve bu anlaşmaya göre İran, İrevan ve Nahçıvan istisna olmak üzere Kuzey Azerbaycan Hanlıklarından Rusya lehine vazgeçti (Hacieveva, 2002:71).

II. Rus-İran Savaşı'nda da İran yenildi. 10 Şubat 1828'de Türkmançay'da yapılan antlaşmaya göre İran, İrevan ve Nahçıvan Hanlıklarını Rusya'nın yönetimine verdi.

Rus Çarı I. Nikolay 21 Mart-2 Nisan 1828 tarihli fermanıyla İrevan ve Nahçıvan Hanlıklarını kaldırarak yerinde "Ermeni Vilayeti" oluşturdu. Böylece Rus hükümeti Osmanlı ve İranla sınırdaki yapay olarak Hristiyanlardan oluşan vilayet oluşturmaya başladı. Kısa bir süre içinde bu vilayeti Ermenileştirmek için İran'dan buraya 40.000'den fazla Ermeni göç ettirildi (Hacieva, 2002: 71).

4.4.7. Kuba Hanlığı

Kuba zenginlikleri ile meşhurdur. Verimli topraklarında her türlü ziraat işleri yapılabildiği gibi, Dağıstanı Kuzey Kafkasya ve Rusya'nın güney toprakları ile birleştiren ticaret yolunda bulunmaktadır (Şimşir, 2009: 232).

Kuba, 1747-1837 yılları arasında yaşamış bir Türk hanlığının ve aynı zamanda Kuzey Azerbaycan'da Bakü ile Derbent arasında yer alan bir şehrin adıdır (Arşiv, 1992: 45).

Kuba şehrinin kuruluşuna dair çeşitli rivayetler vardır. Kuba'nın Nadir Şah'ın emri ile kurulduğu ve adının çadırının üzerindeki kubbeden geldiği, kuvvetle muhtemeldir (Arşiv, 1992: 45).

Kuba hanlığının temeli Safevilerin son zamanlarında atılmış idi. Dağıstan'daki Kaytaklar, XVII. Yüzyılın ortalarına doğru iki ayrı fırkaya ayrılmışlar; Usumi ailesinden Hüseyin Han bu esnada Safevilere sığınmış ve Şiiliği kabul etmiş, Kaçar Sülâlesi'nden kız alarak onlarla akrabalık kurmuş, daha sonra da Kuba bölgesine han tayin olunmuş idi. Hüseyin Han, Dağıstan'daki eski mal varlığını elde etmek için uğraşırken ölmüş ve yerine oğlu Ahmed Han geçmiştir. Ahmed Han'dan sonra han olan oğlu Hüseyin Ali Han'ın dönemi Kafkasya'nın en karışık yıllarına denk gelmektedir. Bu dönemde Safeviler yıkılmış, Ruslar Kafkasya'ya doğru inmeye başlamış ve Osmanlı Devleti de Rus tehlikesine karşı harekete geçmiş idi. Hüseyin Ali

Han, oran için Rusya ile ittifak etmeyi çıkarlarına uygun görmüş fakat Gazi Kumuk Hanı Sürhay ile Şirvanlı Hacı Davud'un birleşmesi bu durumu engellemiştir. 1724 Osmanlı-Rus Anlaşması eski Şirvanşahlar Devleti'ni canlandırırken Kuba Hanlığı'na da son veriyordu. Fakat Nadir Şah'ın İran'da başa geçmesi ile birlikte Kuba Hanlığı tekrar canlanma yoluna girmiştir. Nitekim Nadir Şah'ın ölümünden sonra, Azerbaycan'da kurulan diğer Türk hanlıkları ile birlikte, Hüseyin Ali Han da Kuba hanlığının bağımsızlığını ilan etti. Hüseyin Ali Han'ın 1758'deki ölümünden sonra yerine oğlu Feth Ali Han geçmiştir (Arşiv, 1992: 45).

Ekonomik ve askeri gücüne güvenen Kuba Hanlığı, diğer hanlıkların arazilerini kendi topraklarına katmaya başladı. İlk katılan bölge Salyan oldu. Feth Ali Han bu amaç ile Derbend Hanlığı'nı ele geçirmeyi düşündü. Hanlığın askeri gücü çok değildi. Diğer taraftan Derbend ahalisinin hakimiyette olan Muhammed Hüseyin Han'dan pek hoşnut olmamaları ve Feth Ali Han'dan kurtuluşu ummaları bu planın gerçekleşmesi için elverişli ortamı sağladı. Derbend alındı ve hanlığın ikinci merkezi oldu (Mustafazade, 2002: 107).

Feth Ali Han Azerbaycan'ı deniz yolu ile Rusya ve İran'a bağlayan Bakü Hanlığı'nı yönetimi altına almak istiyordu. Bu hanlık ekonomik açıdan zengin idi. Hazar Denizi sahilinde en önemli ve elverişli liman şehri idi. Feth Ali Han Bakü Hanlığını savaş yoluyla değil, barış yolu ile kendi güdümü altına almayı başardı. Bu işte "nikah diplomasisi"nden yararlandı. 1767'de Feth Ali Han, kız kardeşi Hatice Bike'yi daha Mirza Muhammed Han'ın Dönemi'nde Bakü'yü idare eden oğlu Melik Mehmet Han'a verdi. Bakü Hanı, Feth Ali Han'a bağlılığı kabul etti. Hatice Bike, kardeşinin tavsiyeleri ile Bakü Hanlığı'nın idare işlerine etki edip, hep Kuba Hanlığı'nın çıkarları doğrultusunda çalıştı ve Bakü Hanlığı'nı kendisine bağımlı hale getirdikten sonra Feth Ali Han gözlerini Şamahı Hanlığı'na çevirdi (Mustafazade, 2002: 108).

Kuba Hanı, Şamahı Han'ından onun arazisini Dağıstanlıların hücumundan korumak için yılda 10 bin manat talep etmiş ve kaynakların verdiği bilgilere göre Şamahı Hanı tam 4 sene bu miktarı ödemiştir. Daha

sonra Cavad Hanlığı Azerbaycan devletine dahil edildi. Cavad hakimi Hasan Han gönüllü olarak Feth Ali Han'a tabi oldu. Görüldüğü gibi Feth Ali Han dağınık Azerbaycan topraklarını birleştirmek siyasetini hayata geçirirdi. Hanlık kudretinin zirvesine çıkmıştı. Artık Azerbaycan'ı ve hatta İran'ın bazı yerlerini ele geçirmekte onun planlarına dahil olmuştu (Mustafazade, 2005: 114-116).

Güney Kafkasya'da yönetimi ele geçirmek için can atan II. İrakli de Feth Ali Han'ın Azerbaycan topraklarını birleştirme siyasetine karşı çıkıyordu. O, Karabağ ve Şeki hanlarının Kuba'ya karşı yönelmiş ittifaklarını savunuyordu. Feth Ali Han'ın dış siyaseti, Gilan Hanı Hidayet Han'ı bile rahatsız ediyordu. 1773 yılının Aralık başlarında Şeki, Avar, Karabağ Hanlıklarının ve Kuba'ya düşman diğer feodal hakimlerin birleşik güçleri Şamahı üzerine yürüdüler. Avar Hanı sürekli Gürcistan topraklarına akınlar yaptığı halde bu kez II. İrakli kendi topraklarından geçerek, onun Şamahı'ya saldırmasına izin vermesi olayı da dikkat çekicidir. Hatta II. İrakli onun hakimiyeti altında yaşayan Borçalılardan, Gazahlılardan onlara yardım bile vermiştir. Feth Ali Han gücü az olduğundan Şamahı'yı terk etmek zorunda kaldı. Müttefikler Cavadlı Hasan Han'ı öldürdüler. Ağası Han kendi birlikleriyle Eski Şamahı'ya girdi (Mustafazade, 2002: 109).

Feth Ali Han yenilgiye aldırmadı ve ek güç toplayıp Şamahı yakınlarında düşmanlarını yenilgiye uğrattı. Özellikle Avarlar çok kayıp verdiler. Avar hanının iki oğlu Pulaç Mirze ve Muhammed Mirze savaşta öldüler (Bakıhanov, 1991: 161). 1774 yılının başlarında savaşlar yeniden kızıştı. Yine de Kubalılar zafer kazandılar.

Feodal hakimleri Karakaytak usmisi Amir Hamza'nın Kazıkumuklu Muhammed Han'ın, Avarlı Ümme Han'ın birleşik askeri güçleri, aynı zamanda Tabasaran Kadısı Rüstem'in Cankutaylı Ali Sultan'ın Dişsiz Muhammed'in birlikleri de Kuba'ya doğru hareket ettiler. Hareketi düzenleyen, Kuba Hanı'yla uzun süredir düşman olan Amir Hamza idi. Güney Dağıstan feodalleri o kadar hızlı davrandılar ki, Kubalılar onları geri püskürtmek için yeni güç toplama imkanı bulamadılar. Diğer yandan onların

sadık müttefikleri Tarku Şamhalı, Buynak Hakimi Tarkunu ve Buynak hakimi müdafaa etmeye mecbur idiler. Kuba'ya bu saldırıyı düzenleyen esas kişiler gerçek amaçlarının Avar Han'ın ve onun ölen oğullarını intikamlarını almak isteği olduğunu söyleyerek gerçek niyetlerini saklamaya çalışıyorlardı (Bakıhanov, 1991: 162).

Feth Ali Han ve düşmanları Hudat yakınlarında Kavdüşen Çölü'nde karşılaştılar. Yenilgiye uğrayan ve zayıf düşen Feth Ali Han, Kuba'da tutunamayarak Salyan'a çekildi. Zaferden mutlu olan Emir Hamza birleşik ordusunun başında Derbend'e doğru ilerlemeye başladı. Derbend 9 ay kuşatmada kaldı. Derbend'in savunmasına Feth Ali Han'ın eşi Tutu Bike önderlik ediyordu. Feth Ali Han daha Salyan'da iken Derbendli Mirze Bayat'ı yardım ve himaye ricasıyla Petersburg'a II. Katerina'nın yanına göndermişti (Bakıhanov, 1991: 162).

Rus ordularının Derbend'e girmesi komşu hanlıklarda ve Osmanlı'da büyük rahatsızlık yarattı. Osmanlı'da Rusya'nın 1774 yılında barış anlaşmasını bozduğu düşüncesi hakim oldu. Rus hükümeti Osmanlı ile ilişkileri gerginleştirmek istememiş ve askeri birliklerini Derbend'den çıkarmıştır. Karabağ Hanlığı'na yapılmış birkaç saldırısı ise sonuçsuz kalmıştır. 1780 yılında Feth Ali Han askeri birlikleriyle Karabağ Hanlığı'nın arazisine girerken II. İrakli, Şehzadelerden Georgi ve David'in komutası altındaki birlikleri İbrahim Han'ın yardımına göndermişti. Bunun sonucunda ortaya çıkan çatışmada Kuba orduları mağlub oldular. Fakat 1781 yılının başlarında Feth Ali Han, yeniden Karabağ'a saldırdı ve Kür Nehri'ne kadar ilerledi. Bu zaman çok sayıda köy yağmalandı, bir hayli davar Kuba Hanlığı'na götürüldü. 1784'de Feth Ali Han yeni bir girişimde daha bulundu ve birçok yeri yağmaladı (Mustafazade, 2002: 111).

1783 yılında Rusya'nın himayesi altına giren Gürcistan çarlığı, Rusya ordularının yardımıyla Güney Kafkasya'yı özellikle Gence'yi işgal etmeye çalışıyordu. İrakli'nin tecavüzkar niyetleri Kubalı Feth Ali Han'ın sert direnciyle karşılaştı. Feth Ali Han, Gürcistan'ın eski çarı Aleksandr'a Gürcü tahtına çıkmak için kendisine yardım edeceği sözünü verdi. Bu konuda bilgi

alan rus kumandanı Potemkin 1783'de güçlü bir askeri birlik oluşturma kararı aldı ve birliklerini farklı yerlere yerleştirdi ki eğer Feth Ali Han ve Aleksandr niyetlerini gerçekleştirme girişiminde bulunacak olurlarsa bu birliklerden birisi Derbend'e doğru, diğeri ise Gürcistan'a doğru ilerleyecekti. Bu tür girişimler, Feth Ali Han'ı II. İrakli'ye karşı planlarını gerçekleştirmekten alıkoydu. Karabağ'ı yönetimi altına alamayan Feth Ali Han, Erdebil ve Tebriz'i almaya niyetlendi. Harekete geçerek Erdebil ve Meşkin şehirlerini ele geçirdi. (Bakıhanov, 1991: 165).

Rusya'nın engel olmasından dolayı Güney Azerbaycan'ı tutamayan Feth Ali Han siyasi bir manevra yaptı. O, Rusya'nın himayesindeki II. İrakli'ye Güney Azerbaycan'a ve İran'a birlikte saldırı düzenlemeyi teklif etti. Feth Ali Han, konuyu görüşmek için Gürcü Çarı'nı görüşe davet etti. O, II. İrakli ile Şemkir Nehri'nin sol sahilinde görüştü. Görüşmede Gürcistan tarafından işgal edilen Şemseddin bölgesinin Gence Hanlığı'na geri verilmesi konusunda anlaşmaya varıldı. Bir başka kararda ise Gürcistan Çarı'nın Rusya'nın himayesinde olan Güney Kafkasya'da asayişini koruması, Feth Ali Han'ın ise seneye Güney Azerbaycan'a hareket etmesi konusunda anlaşmaya vardılar. Fakat görüşmeye giderken hastalandı ve Feth Ali Han 53 yaşında vefat etti (Mustafazade, 2002: 112).

Görüldüğü üzere XVIII. asrın II. yarısında Kuba Hanlığı Derbend'den Cavad'a kadar Azerbaycan'ın Şimal şark topraklarını hakimiyeti altında birleştirdi. Feth Ali Han'ın siyaseti hem göçerler hem de ziraatçı ahalisi tarafından müdafa edilmiştir. Tacirler de Feth Ali Han'a olumlu bakmışlardır. Çünkü onların düşüncesine göre ülkede kuvvetli bir yöneticinin olması ticaretin de gelişmesini sağlayacaktır. Bu birliğin sağlanması üzerine Tebriz, Erdebil ve Gence ahalisi de Kuba Hanlığının himayesini istediğini bildirmiştir. Sadece, zengin toprak sahipleri Feth Ali Han'ın yönetimine muhalefet etmişlerdir. Doğrudur, Feth Ali Han Azerbaycan'ı tam manası ile birleştiremedi ama o bu iş de ilk defa büyük bir teşebbüs gösterdiğinden önemi büyüktür (Abbasbeyli ve Yusifzade, 2009: 102).

Feth Ali Han unutulmaz bir simadır. Azerbaycanın Derbend, Bakı, Salyan, Şeki, Şirvan gibi mahallerini Kuba etrafında birleştirerek mühkem bir Azerbaycan Devleti yaratabildi. Bundan başka Derbend'e tabi olan Müşkür, Şabran, Beşparmak, Kazıkumuk ve Tabasaran hükümdarları Talış ve Gilan hanları, Avar, Şamahı feodalleri Feth Ali Han'a tabi oldular (Abbasbeyli ve Yusifzade, 2009: 102).

Feth Ali Han'ın ölümünden sonra (1789) hanlık gücünü kaybetmiştir. Bu dönemde Kafkasya'da Rus-İran çekişmesi kuvvetlenmiş ve Ruslar Kafkasya'yı ele geçirme gayretlerini hızlandırmışlardı. 1791'de tahta çıkan Feth Ali Han'ın torunu Şeyh Ali Han dedesinin Ruslara karşı izlediği itidalli politikayı terk ederek amansızca bir mücadeleye girişti. Rusların müdahalesi ile bir ara Derbend ve Kuba olarak ikiye ayrılan hanlık Şeyh Ali Han tarafından yeniden birleştirildi. Rusya 1806'da Kuba'yı ilhak ettiğini ilan etmesine rağmen, Şeyh Ali Han mücadeleden geri durmadı. Kuba'da tekrar hakimiyetini tesis etti ve mücadeleyi bırakmadı. 1814 Gülistan anlaşmasına göre Derbend, Bakü, Şirvan, Şeki, Gence, Karabağ ve Talış hanlıkları ile birlikte Kuba'da Ruslara bırakılmış. Fakat Şeyh Ali Han anlaşmayı kabul etmemiştir. 1819'da dağlardan inerek Ruslarla çetin çarpışmalara girmiş ancak yenilmiştir. Kuba ahali ise Ruslar tarafından tehcir edilmiştir. 1826-1828 İran-Rus savaşları sırasında yeniden ayaklanan Kuba, güçlü Rus orduları karşısında fazla bir varlık gösterememiş ve bağımsızlığını kazanamamıştır (Arşiv, 1992: 46).

4.4.8. Şirvan Hanlığı

Kür Nehri'nin doğusu ile Hazar Denizi'nin batı sahilleri arasında kalan Şirvan, "Arran" denilen bölgenin bir kısmını oluşturuyordu. Derbend vasıtası ile Kafkasların kuzey ve güneyini birbirine bağlayan yol Şirvan'dan geçiyordu. Bu yol Mâvera-yı Kafkas demiryolunun inşasından sonra Kuba şehri bölgenin merkezi haline gelmiştir. Şirvan'ın daha sonraki merkezi olan Şamahı şehri, Müslümanlar buraya geldikten sonra kurulmuştur. Adı buradaki ilk Şirvan meliklerinden olan Şamlah 6. Şuca'dan gelen Şamahı'nın önemli bir ipek üretim ve ticaret merkezi olmasından kaynaklanıyordu. Şirvan bölgesinin

tamamen Türkleşmesi ise Selçuklular dönemine rastlamaktadır (BOA, 1992: 43).

Şirvan bölgesi VII. Yüzyılın ortalarında Müslüman Araplar tarafından ele geçirilmesinden sonra burada bir hanedan oluşturan valilerce yönetildi. Böylece teşekkül eden Şirvanşahlar idaresi uzun süre bölgede hakimiyetini devam ettirdi. Şah Tahmasb'ın 1538'de Şirvanşahlar'ın hakimiyetine son vermesinin ardından bölge Safevi Devleti'nin bir vilayeti haline geldi. Osmanlılar'ın doğrudan Şirvan'ı hedef aldıkları dönem 1578-1590 Osmanlı-Safevi mücadelesi yıllarına rastlar (Aydın, 2010: 204).

Nitekim Şirvan ve Dağıstan 1578'de Osmanlı Devleti tarafından fethedilmiş ve Bakü ile Şeki çevrelerinde bölge on dört sancağa ayrılmıştır. Fakat bölge 1607'de tekrar İran hakimiyeti altına girmiştir. 1722'de Şirvanlılar Safevi yönetimine baş kaldırmışlar ve Osmanlı Devleti'ne ilhak kararı almışlardır. Bu durumu kendi açısından uygun gören Osmanlı Devleti'de Şirvanlıların başında bulunan Hacı Davud Beğ'i Şirvan hanlığına tayin etmiş, Şirvan'ı Hacı Davud Bey'e yurtluk ve ocaklık olarak vermiştir. Fakat bu durum, daha sonra bölgede çeşitli huzursuzluklara yol açmıştır (BOA, 1992: 44).

Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki 1724 İstanbul Anlaşması ile Şirvan ilk defa ikiye ayrılmıştır. Şamahı merkezli iç kısım Osmanlı Devleti'nde kalırken Bakü merkezli sahil kesimi Ruslara bırakılmıştır. Daha sonra 1732 anlaşması ile de Kür Nehri sınır kabul edilerek, nehrin güneyi Osmanlı Devleti'ne, kuzeyi Ruslara bırakılmıştır. Nadir Şah döneminde Şirvan bütünüyle İran yönetimi altına girmiş, ancak bu durum fazla sürmemiştir. Nadir Şah'ın ölümünden sonra merkezi Şamahı olan Şirvan Hanlığı da diğer Türk hanlıkları ile birlikte bağımsızlığına kavuşmuştur (BOA, 1992: 44).

Şamahı Hanlığı'nda diğer hanlıklardan farklı olarak iki hakimiyetlilik hakimdi. Siyasi faaliyetinin esasını müstakilliğini koruyup saklamak uğrunda mücadele teşkil eder. Hanlığın kurulduğu yıllarda 1749'da Şahsevenli Ahmed Han Şamahı'ya yürür. Salyan hanlıklar devrinin sonraki dönemlerinde de Kuba, Şeki, Şamahı ve Lenkeran hanlıkları arasında mücadele alanı olmuştur (Bayramova, 2009: 42-45).

Feth Ali Han Derbend ve Bakü hanlıklarını kan dökülmeden Kuba hanlığına birleştirdiği gibi, Şamahı hanlığını da muharebesiz elde etme kararı aldı. Lakin Şamahı hanlığı müstakilliğe can atan Şeki Hanlığı ile olan ittifakına güvenerek Kuba Hanlığına haraç vermekten imtina etti. Talebin red edilmesi ile de bu iki hanlık arasında münasebetler daha da gerginleşti. Feth Ali Han'ın zorluklarla karşılaşmasının diğer bir sebebi de 1761'de Şamahı'da iki hakimiyetliliğe son verilmesiydi. Feth Ali Han böyle olunca Şamahı hanlığına karşı Şekli Hüseyin ile ittifak etmek zorunda kaldı ve böylece 1764'de Şamahı Hanlığına ilk yürüyüşü gerçekleştirdiler. Şamahı Hanı Kuba ve Şeki hanlığına vergi vereceğine söz verdi. Lakin sözünü tutmayıp kuvvet toplamaya başladı. Bunun üzerine 1767'de Kuba hanı Şamahı'ya yürüdü. Neticede Şamahı Hanı Kuba hanlığına ödeyeceği vergiyi vermeğe razı oldu. Ancak bu razılaşma da uzun sürmedi. Feth Ali Han Şamahı hanlığının gelirini Şeki hanlığı ile bölüştürme vaadi ile Hüseyin Hanı yeniden yürüyüşe çıkmaya razı etti ve 1768'de güçlü bir kuvvetle Feth Ali Han Şamahı'ya yürüdü. Şamahı hanlığının 2 mahalı Şekli Hüseyin hana verilir, hanlığın kalan arazisine ise Kubalı Feth Ali Han sahib olur (Bayramova, 2009: 45-48).

Feth Ali Han'ın 1789 da ölümünün ardından yerine oğlu Ahmed Han'ın geçmesi üzerine vaktiyle Osmanlı Devleti'ne sığınmış olan Esger Bey, Kasım Bey ve Mustafa Bey, Şeki Hanı Muhammed Hasan Han'ın yardımıyla Şirvan'ı zaptetti. Şirvan üç kardeş arasında paylaşıldı. Fakat ardından Muhammed Hasan Han, Şamahı'yı doğrudan kendi idaresine almak için harekete geçti ve başarılı oldu. 1795'de Ağa Muhammed Şamahı'yı dağıttı. Ağa Muhammed'in çekilmesinin ardından Mustafa Han hanlığı geri aldı. Bu durum karşısında Çariçe, verdiği talimatta yalnızca Gürcistan'ın değil Şirvan ve Bakü'nün de Rus orduları tarafından savunulmasını istedi. Mustafa Han Zubov'a diremedi. 1797 yazında Rus orduları Azerbaycan'dan çekilince Mustafa Han, Kasım Han'dan hanlık görevini devraldı ve Ağa Muhammed'in Ruslar'ın çekilmesinden sonra buraya yönelik teşebbüslerini de engelledi (Bayramova, 2005: 51-52).

1804 yılında Rusya'nın Kafkaslar'da giriştiği tecavüzkâr harekât karşısında başlayan İran-Rus savaşı esnasında Mustafa Han kaleyi

güçlendirdi ve kalenin dört tarafına yüksek duvarlar yaptırdı. Savaşı sona erdiren 1813 Gülistan Antlaşması ile Derbend, Kuba ve Bakü Hanlığı yanında Şirvan Hanlığı'nda Rusya'ya verildi (Adıközel, 1989: 81).

1805'te Şirvan Hanı olan Mustafa Han Ruslara itaat etmesine rağmen İran ile olan ilişkilerini gizlice devam ettirmiştir. Mustafa Han'ın gayesi İran'a dayanarak Rusya'ya karşı direnebilmektir. Şirvan, 1820 yılında Ruslar tarafından işgal edilince, Han'da İran'a kaçmıştır. 1840'tan sonra bölge önce "Hazar Ülkesi" sonra, "Şamahı İdari Bölgesi" daha sonra ise "Bakü İdari Bölgesi" adı ile bir idare birim altında toplanmıştır (BOA, 1992: 45).

4.4.9. Osmanlı Devleti ve Azerbaycan Türkleri

Bugün bir Türk ülkesi olan Azerbaycan'a Türklerin ilk gelişi milâdi yılların başında olmuştur. M.S. 48 yılında ikiye ayrılan Orta Asya Büyük Hun Türk İmparatorluğu'nun Batı kısmını teşkil eden Hunlar, bir asır sonra Kafkaslar'dan Macaristan'a kadar olan bölgeyi kontrolleri altına almışlardır. İşte bu tarihten itibaren büyük bir Hun kitesinin Azerbaycan'a yerleştiğini görmekteyiz (Kafesoğlu, 2004: 70). Bunu Hazar Türklerinin gelişi takip etmiştir. Göktürklerin bütün Orta Asya'ya hakim olmalarından sonra ise bazı Türk kavimlerinin Kafkaslara, özellikle Azerbaycan'a gelip yerleştiğini anlıyoruz (Kafesoğlu, 2004: 148-150 ve 157-161). Fakat, bölgenin tam bir Türk ülkesi haline gelmesi Selçuklular zamanında olmuştur. Sultan Alp Arslan (1063-1072)'in 1071'de Bizanslıları yenmesinden sonra hem Azerbaycan ve hem de Anadolu birer Türk vatanı haline gelmiştir. Orta Asya'nın Moğol hakimiyetine girmesinden sonra bazı Türk grupları Moğol hakimiyetini tanımadığı için onlar da Azerbaycan'a gelip yerleşmişlerdir (Turan, 2005: 214-216). Azerbaycan Türkleri, Selçuklulardan sonra sırasıyla Moğollar ve Timurlular idaresinde yaşamışlar, bilahere de Kara ve Ak Koyunlu Türkmenler Devletini kurup (Sümer,1950:251-271)bundan sonra da Şah İsmail önderliğinde Safevi Devleti'ni kurmuşlardır.

Osmanlı hükümdarı Yavuz Sultan Selim (1512-1520), Şah İsmail'i 1514'de Çaldıran'da yenince Tebriz'i ve Güney Azerbaycan'ı işgal etmiş ve

böylece de Azerbaycan Türklerinin bir kısmı Osmanlı Türkleri ile birleşmişlerdir. Bir müddet sonra Tebriz'in Osmanlılar tarafından boşaltılmasına rağmen, Güney Azerbaycan Türklerinin bir kısmı Osmanlı Devleti hududları içinde uzun zaman kalmışlardır. Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) İran üzerine sefer yapmaya mecbur kalmış ve 1534'de Güney Azerbaycan'ın diğer kısımları ile Tebriz'i tekrar Osmanlı Türkiye'si ile birleştirmiştir. Fakat Osmanlı idaresi uzun sürmemiş ve birkaç sene sonra Tebriz yeniden İranlıların eline geçmiştir. Şii propagandasının devamlılığı Sünni Müslümanları arasında büyük huzursuzluk yarattığından Osmanlı-İran mücadelesi yeniden başlamıştır (Kütükoğlu, 1993: 7-12). 1578 ve 1588 yılları arasında cereyan eden bu mücadelenin son yıllarında Ferhad Paşa kumandasındaki Osmanlı kuvvetleri, İranlıları yenerek Tebriz'i geri aldıktan başka, Azerbaycan'da ilerleyerek Hazar Denzine kadar olan bölgeyi de Osmanlı idaresine sokmuşlardır. Böylece ilk defe Azerbaycan Türkleri ile Anadolu Türkleri bir bayrak altında toplanmışlardır. Ne var ki, bu birlik uzun sürmemiştir. Şah Abbas I, Osmanlılara karşı giriştiği bir seri seferden sonra eski kudretinden gittikçe uzaklaşan Osmanlı ordusunu Urmiye gölü yakınlarında yenerek Azerbaycan'ı tekrar Safevi İran'ın kontrolüne sokmuştur (Kütükoğlu, 1993: 189-192).

Osmanlı ile İranlılar, Azerbaycan için bu amansız mücadeleye devam ederlerken Ruslar sessizce Volga havalisine yerleşmişler ve sonra da 1556'da Astrahan'ı alarak Azerbaycan'a komşu olmuşlardır. Rus Çarı Petro, Volga ve Hazar denizinde bir donanma vücuda getirerek Hazar kıyılarına ve bilhassa Kafkaslara hakim olmak istiyordu. Bu vesile ile 1715'de İran'ın durumunu tedkik için bir elçi göndermiş İran'ın durumunun iyi olmadığını öğrenince bu ülke üzerine yürümüş ve Kafkaslara girmiştir. Kafkas Müslümanlarının uyarması ile tehlikeyi sezen Osmanlı Devleti hemen harekete geçerek Petro'ya verdiği bir rota ile Rusların daha fazla yer işgal etmelerine mani olmuştur. Ne var ki, İran'ın karışık durumundan istifade eden Petro 1724'de Osmanlı Devleti ile anlaşmaya muvaffak olarak Şirvan'ın kuzeyinde kalan Azeri topraklarını ele geçirmeye muvaffak olmuştur. Azerbaycan'ın geri kalan kısmı ise Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır. Fakat, Afşar Türkmenlerinden Nadir Kulu'nun İran'da Şahlığa yükselmesi (1736-

1747) Osmanlılara karşı başarılı seferleri ve istenmeyen müstevli durumuna düşen Rusların da geri çekilmeleri sonunda Azerbaycan bir defa daha İran hakimiyetine girmiştir (Saray, 1994: 133).

1747'den itibaren Osmanlı-Azerbaycan ilişkilerinde yeni bir merhale başladı. Azerbaycan hanlıkları arasında arazi, raiyyet ve servet uğruna aralıksız çekişmeler baş gösterdi. Rusya ve Gürcü Kralı II. İrakli'nin tecavüzüne karşı mübarezede güçlü himayecilere ihtiyaç duyan Azerbaycan hanlarının bir çoğu Osmanlı İmparatorluğu ile sıkı ilişkiler kurmaya, onun desteğini almaya çalıştılar (Mustafazade,2007:29). 1747'de Şeki Hanı Hacı Çelebi Han, 1751'de Gence Hanı Şahverdi Han, 1760'da Şirvan Hanı Mehmed Han gönderdikleri mektuplarla Osmanlı hizmetinde olduklarını ifade etmişlerdir (Saray, 1994: 134). Bu mektuplar Osmanlı Devleti adamlarını Azerbaycan ve Dağıstan'ı fiilen Osmanlı kontrolüne alma fikrine sevk etmiştir. Ne var ki, Osmanlı Devleti içine düştüğü krizden kurtulamadığı için ne Kırım'ı kurtarabilmiş ne de Azerbaycan'ı resmen kendine bağlayabilmiştir (Cevdet, 1976: 236)

1767'ye kadarki devir, İstiklal kazanan Azerbaycan Hanlıklarının Osmanlı Devleti ile siyasi ilişkilerinin kurulması ile 1768'den başlayan devir ise bu ilişkilerin nitelikçe daha yüksek merhaleye çıkması ile tebarüz eder. 1768-1774 Osmanlı-Rus muharebesi arifesinde ve sırasında sultan da Azerbaycan ve Dağıstan'ın hakimlerini kendi tarafına çekmeye çalışmıştır (BOA, 1992: nr.8, 57). Lakin savaşta Türkiye'nin durumunun esaslı şekilde kötüleşmesinin Azerbaycan hanlarını onun tarafında çıkış yapmaktan çekindirdiği anlaşılmaktadır. Ancak Rus tehlikesine karşı yardım için nazarlarını yinede Osmanlılar'a çevirmişlerdir.

Osmanlı devleti ile ilişkilerde imparatorluğun serhat vilayetleri, öncelikli olarak da Çıldır vilayeti ve onun hakimi Süleyman Paşa mühim rol oynamıştır. (Mustafazade,2007: 30).

1768-1774 Osmanlı-Rus muharebesi arifesinde ve sırasında sultan da Azerbaycan ve Dağıstan'ın hakimlerini kendi tarafına çekmeye çalışmıştır.

Osmanlı sarayı Rusya'nın Gürcistan'ın eli ile Güney Kafkaslara müdahalesini güçlendireceğinden ihtiyat ediyordu. Sultan III. Mustafa kendi vezirine mektup yazarak, Kartli-Kaheti Kralı ile birleşip Azerbaycan arazilerini zapt etmek isteyen Rus çarına karşı hangi tedbirlerin alınmasının lazım olduğunu müzakere için onunla görüşmesini arzulamıştı. Sultan, Rus çarının Gürcü kralı ile elbir hareket etmesinden rahatsızlığı gizlemeyerek şöyle yazıyordu: "Eğer Dağıstanlılar Çar-ı mezkuru bozup beri tarafa getirmezlerse belasın bulur ve illa geçüp Tiflis hanı ile mühaki olursa Gence ve Şamahı zapt olunmuş bulursa ve sulha riayet ederse, geçüp Revan'a varup ol tarafları zapt eder" (BOA, 1992: nr.8, 57).

1768-1774 savaşında Rusya'ya yenilip Kırım'ı yitiren Osmanlı Devleti için Güney Kafkasların ehemmiyeti arttığından, Osmanlı Devleti Azerbaycan'a daha çok dikkat etmeye başladı. Rus tehlikesinin arttığı bir vaziyette Azerbaycan hanlıklarının birçoğu yardım için nazarlarını Osmanlılara çevirdiler. Kubalı Feth Ali Han tarafından Şamahı'dan kovulan Ağası Han ve Muhammed Said Han kardeşler bu devirde Osmanlı İmparatorluğu'na daha çok meyledenlerden idiler. 70'li yılların ortalarında Şeki ve Hoy hanlarının da Osmanlı devletine yakınlaşmaya büyük meyil gösterdikleri müşahede olunur (Mustafazade, 2007: 30).

Bu arada Osmanlı Devleti'nin hareketsizliğini gören Gürcü kralı İrakli, Rusya'nın desteğini alarak, Azerbaycan Hanlıklarına karşı düşmanca bir siyaset takibine başlamıştır. Hatta daha da ileri giden Gürcü Kralı, Gence ve Revan Hanlıklarına baskınlar düzenlemiştir. Bunu öğrenen Osmanlı Devleti de, 1775'de Çıldır Valisi kanalı ile ilgili hanlıklara fermanlar ve hediyeler göndererek düşmanlarına karşı birlik olmaya davet etmiş ve onlara moral desteği sağlamıştır(BOA,H.H.Nrl.73-324g). Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan Hanlıklarını himaye eder bir tavır içine girdiğini gören Hristiyan Gürcü Kralı İrakli, Rus Çarına müracaat ederek Moskova hakimiyetine girdiğini bildirmiştir. Arkasını kuvvetli bir hamiyeye dayayan Gürcü Kralı, Moskova'nın direktifi ile Azerbaycan Hanlıkları arasında kurulmaya çalışılan birlik ve ittifak çalışmalarını bozacak entrikalar peşine düşmeye başlamıştır (BOA,H.H. Nrl.94/C, 203/e, 333/b). Bundan bir netice çıkaramayan Rusya, Azerbaycan

hanlıklarına elçiler ve hediyeler göndererek önce onları Rus idaresine girmeye teşvik etmiş, bunu başaramayınca da tehdit etmeye başlamıştır (BOA, H.H. Nrl. 324/c, 324/d, 324/j). Rusların bu baskı ve tehditleri üzerine Azerbaycan Hanları yeniden Osmanlı Hükümetine müracaat ederek yardım ve himaye istemişlerdir (BOA, H.H. Nrl. 339, 7093). Bunun üzerine harekete geçen Osmanlı idaresi, 1782 ve 1784 senelerinde Çıldır Valisi vasıtasıyla Azerbaycan Hanlarına hediye ve nişanlar göndererek morallerini düzeltmeye çalışmıştır. (BOA ,H.H.Nrl.58/b, 324, 910). Osmanlı Devleti, Rusya'nın faaliyetlerinden tedirgin olduğu için, Kafkas hududundaki kaleleri takviye yoluna gitmiş ve bu arada karşı faaliyete geçerek Gürcü kralını kendi tarafına çekmeye çalışmıştır (BOA, H.H. Nrl. 324/c, 324/j) Ne var ki, Osmanlı Devleti bu faaliyetlerinde başarılı olamadığı gibi bazı Azerbaycan Hanlıklarında Rusya tarafına meyletmesine engel olamamıştır. Fakat, Azerbaycan Hanlıklarının çoğu yinede İstanbul'a bağlı kalmışlardır.

Şeki ve Şirvan hakimi Muhammed Hasan Han padişah tarafından gönderilen hediyelerin kendisine ulaştığını İrakli Han'ın Rusya'ya tâbi olmasıyla Rusya'nın Azerbaycan, Şirvan ve Gence kalelerine saldırması halinde serhaddeki vezir, beylerbeyi ve komutanlar ile beraber İran ve Dağıstan hanları ile ittifak ederek düşmana karşılık verileceğini, İrakli Han'a çerkez içlerinde yol açılarak cephan ve mühimmat geldiğini ve tecavüze hazır olduğunu, İrakli Han'dan emniyet caiz olmadığından bahsedilen yolun yıkılmasına müsaade edilmesini istemiş ve layıkıyla hizmet edeceklerini söylemiştir (BOA, H.H. Nrl, 94-B/94-L/96-M)

İran'da ise Ağa Muhammed Han, Kafkaslardaki bu karışık durumdan istifade ile bölgeyi yeniden İran hakimiyetine sokmak istemiştir. Önce Gürcü Kralını itaate davet eden Ağa Muhammed Han, istediği cevabı alamayınca Tiflis'i işgal etmiştir. Bunun üzerine İrakli derhal Rusya'dan yardım istemiştir. Fakat Rus Çarı, İran ile hesaplaşmayı ileri bir tarihe bırakmak mecburiyetinde kalmıştır. İyice şımaran Gürcüler, yeniden Rusya'ya elçiler göndererek Çar hükümetinden yardım istemişlerdir. Napolyon tehlikesi dolayısıyla Ruslar, bu Gürcü isteklerine derhal cevap verememişlerdir. Esasında Ruslar, Kırım'ı Osmanlılardan aldıktan sonra mutlaka Kafkasları da kontrolleri altına almak

istiyorlardı. Nitekim bazı küçük birlikleri Gürcistan'a göndererek ülkeyi Rusya'ya ilhak ettiklerini bildirmişlerdir (Saray, 1994: 135-136).

Ruslar'ın Ananur yolunu tamamlayarak Tiflis'e gelecekleri ve Tiflis Hanı İrakli'nin Rusların Osmanlı topraklarına tecavüz etmeyeceklerini bildirdiğini, İrakli Han ve Açıkbaş Hanı Salomon ile dostluk ve haberleşmenin devam ettiği Çıldır Valisi tarafından bildirilmiştir (BOA. H.H.Nu. 333-B). Ancak İrakli Han'ın bu itaati Azerbaycan Hanlarını idaresine almak istemesine dayanıyordu. Bu sebeple Rusya'dan külliye yardımcı almıştır (BOA H.H. Nu. 437). Ruslar Tiflis Hanı İrakli Han'a vekâlet ve hil'af vererek, Moskova ile Tiflis arasında gidiş gelişini kolaylaştırmak için yeni yol açmıştır, Azerbaycan dolaylarını sahiplenmek için de Revan, Hoy ve Tebriz Hanlarına ilçe göndermişler, yeni yapılan yolda işçi sayısını sekiz-on bin dolayında, memur ve asker sayısını da otuz-kırk bin civarında artırmışlar ve Tiflis'e gelecek Moskov askerinin erzak ihtiyacını karşılamak için de büyük bir zahire anbarı inşa ettirmişlerdir (1783) (BOA.H.H.Nu.339). Kurav'daki Moskov Generalinin maiyetindeki askerleri de Tiflis ve Kahıt bölgesine yerleştirilmiştir. Buna ilaveten Rusya'dan bol miktarda top ve mühimmat geldi ve ilkbaharda otuz beş bin asker daha gelecekti. Bu durum karşısında ise Çıldır Valisi serhaddin durumunun bozulacağını bildirerek takviye kuvvet istemiştir (31 Aralık 1783) (BOA.H.H.Nu. 1251-D.F).

Yapılan bu hazırlıklardan Tiflis Hanı İrakli Han'ın Ruslarla işbirliğine girerek Osmanlı ülkesi ile Azerbaycan, Dağıstan, Revan ve İran taraflarına tecavüz emelinde olduğu belli oldu. Buna karşı Şirvan Han'ından Çıldır Valisi Süleyman Paşa ve Bayezid Mutasarrıfı İshak Paşa ile haberleşerek İran, Dağıstan ve Azerbaycan Hanları ile ittifak ve ittihad içinde hareket etmesi istenmiştir (BOA, 1992: Name-i Hümayun Defteri, nr-9, s.107-109). Ayrıca Rusya'ya bağlılığı olan Tiflis Hanı İrakli Han ve Açıkbaş Meliki Salomon'un durumları ile Rusya'nın Azerbaycan ve İran hanlarına gönderdiği elçi ve mektuplar ile cevaplarının tahkik edilmesi, İran'a yakın kalelerin tamiri ve mühimmat noksanının tamamlanması için gerekli emirler verilmiş (BOA.H.H.Nu.908) ve Dağıstan ve Lezgi Kavmi ile Müslüman olan İran

hanlarının Devlet-i Aliyye tarafına celb etmeleri ve Tiflis Hanına karşı tedbir alınması istenmiştir (1784) (BOA.H.H.Nu.910).

Tiflis Hanı İrakli Hanı Ruslar ile birlik olup mühimmat arabalarının geçişi için yeni yollar açtı ve üç bin Moskovlu askeri emrine girdiğinden dolayı kendisine karşı emniyet tamamen yok oldu. Tiflis Hanı Rusya ile beraber Revan ve Gence taraflarını ele geçirmek için hazırlıklara başladı (13 Haziran 1785) (BOA.H.H.Nu.58-A). Bunun üzerine Dağıstan ve Azerbaycan Hanları Deraliyye'ye sadakat ve ubudiyetlerini bildirdiler. Padişah da Dağıstan ümerasına ve Azerbaycan hanlarına hediye ve nâmeler gönderdi (1785) (BOA.H.H.Nu.58-B).

Rusya'nın Heşterhan Deryası'na gemi indirmesi, Kızlar Kalesi'ne askeri yığınak yapması, Çerkesler ile arasını düzeltmesi ve Kuba Hanı Feth Ali Han üzerine hücum etmek niyetinde olmasına dair haberlerin tahkiki hususunda Tiflis Hanı İrakli Han Çıldır Valisine haber gönderdi (1786) (BOA.H.H.Nu.168). Bu haber üzerine Rusya'ya karşı sefer düzenlenmesine karar verildi. Tiflis hanlığının ortadan kaldırılması için Çıldır Valisi'nin maiyetine Azerbaycan ve Dağıstan hanları ve askerleri tayin olundu ve ordu için gerekli olan asker, zahire, mühimmat vesaire tertip ve tedarik edildi. Ayrıca Avar hakimi Ümmi Han'ın askerlerinin de Çıldır'a gelmesi durumunda güç durumda kalınmaması için bunların Çıldır ve Erzurum'da kışlamaları sağlandı (1787) (BOA.H.H.Nr.1290,811,811A).

Erdebil ve Karabağ hakimleri ise İrakli Han'ın Rusya ile ittifak ederek Osmanlı Devletine tecavüz etmek üzere olduğunu ve istenildiğinde Şark Seraskerliği emri altında İrakli ve Rusya ile harb edeceklerini bildirmişlerdir (BOA.H.H.Nr. 35/35A). Çünkü İrakli Rusya'ya biat edip yolları yeniden tamir etmişti. Rusya ile İran ve Dağıstan hanlarına hediyelerle elçiler gönderip bir çok vaatlerde bulunmasına rağmen onlar Rusya'ya meyl etmemişler aksine bilittifak ederek İrakli'ye adavet göstermişler ve Osmanlı Devleti'nden yardım istemişlerdir (BOA.H.H.Nr.1338, 69).

Osmanlı-Rus ilişkileri bu yıllarda yeniden gerginleştiğinden ve iki devlet arasındaki ilişkilerde savaş havası duyulduğundan, Osmanlılar Güney Kafkaslarda artık Rusya'dan çekinmeyerek daha katıyetli hareket etmeye başladılar. 1786 yılında II. İrakli'nin Osmanlı Devleti siyaseti, yakınlaşma yönünde keskin bir değişiklik gösterdi. Osmanlı-Rus savaşında Rusya'nın kendisini korumakta endişeli davranmayacağını duyan kralın bu yolla emniyeti temin etmek istediği anlaşılmaktadır. Osmanlı sarayı da kendi kuvvetlerini parçalamak istemediğinden Gürcülerin bu değişimine müspet yaklaşmıştır (Mustafazade,2007:33). Bağdat valisi İrakli Han'a tatar gönderip, Rusya askerini Tiflis'den ihraç etmesini, yapılan yolların seddedilmesini ve oğullarından birini Devlet-i Aliyye'ye rehin göndermesini istemiş, İrakli Han ise Osmanlı Devletine tabiyet edeceğini ve akrabasından iki kişiyi rehin olarak vereceğini bildirmiştir. Ancak İrakli Han'ın hilekarlığı malum olduğundan tam olarak kendisine inanılmamıştır (BOA.H.H.Nr.9010, 1220).

Osmanlı hükümeti Rusya ile 1787 yılında başlayan savaşta Azerbaycan hanlarının kuvvetlerinden istifade etmek istiyordu. Sultan fermanlar göndererek Azerbaycan hanlarını umumi düşmana karşı birlikte mübarezeye çağırırdı. Bir dizi hanın elçileri bundan sonra Osmanlı serhat paşalarının yanına gelerek sultana sadakat izhar etmiştir (BOA.H.H.Nu.1164).

Çıldır Valisi Süleyman Paşa sultana gönderdiği tahriratta, Avarlı Ümme Han ve Karabağlı İbrahim Han ile Kubalı Feth Ali Han arasındaki adavetin aradan kalktığını ve bunların lazım gelirse Kartli-Kahetli'ye karşı birlikte çıkış etmeyi kararlaştırdıklarını sevinçle bildiriyordu. Sultan I. Abdülhamid tahriratın üzerine Çıldır ve Erzurum valilerine bu konuda yazılması ve gayret göstermelerini tavsiye olunmasını istemiştir (BOA.H.H.Nu.377). Lakin bu devirde Azerbaycan hanları arasında ilişkiler gergin gittiğinden Rusya'ya karşı çıkmalarının mümkün olmadığı söylenebilir.

1797'den itibaren bu bölgedeki hükümlerlik mücadelesine yeni bir namzet Kaçar Ağa Muhammed Han katılmıştı. Han, 1791 yılında Tebriz'e doğru hareket ederek, Güney Azerbaycan hanlarını kendine bağlı hale getirdi.

Bundan sonra da bakışını ülkenin kuzeyine ve Doğu Gürcistan'a çevirdi. Azerbaycan'ın kuzey hanları Kaçar tehlikesi karşısında yönlerini Osmanlı'ya çevirdiler. Karabağlı İbrahim Han, Osmanlı baş vezirine gönderdiği mektupta, yirmi yıldan fazladır Osmanlıya hizmet ettiğini hatırlatıyor. Ağa Muhammed Han'ın gelecekte Aras ırmağını geçip evvel kendisinin sonra Erivanlı Muhammed Han'ın sonra da Gürcistan'ın üzerine hücum etmek niyetinde olduğunu haber verip sultandan yardımını esirgememesini talep ediyordu (BOA.H.H.NrI.6748-A-B-D-E). Lakin Ağa Muhammed Han ile Güney Kafkaslarda faal siyaset yürütmek imkanından mahrum kalan Osmanlı, Ağa Muhammed Han'ın Rusya'yı Güney Kafkaslarda sıkıştırma çabalarına müspet yaklaşıyordu. Hatta 1795 yılı yazında Ağa Muhammed Han erzak sıkıntısı hissettiği zaman serhat paşaları ona hayli buğday, yağ, koyun vs. göndermişlerdir. Bundan memnun kalan Ağa Muhammed Han, sultana 50, paşalara da çok sayıda Gürcü esir göndermiştir (Mustafazade,2007:35).

Diğer yandan, Azerbaycan hanlarının yardım taleplerini cevapsız koymak da Osmanlı'nın nüfuzuna halel getirebilirdi. Zor durumda kalan Osmanlı sultanı, kesin bir karar almayarak serhat paşalarına Azerbaycan'dan penah getirenler olursa kabul olunması, ancak geldikten sonra dönmek istemeyenlere de engel olunmaması hakkında buyruk göndermekle yetinmiştir (BOA, 1992: nr.44, s.135-136).

Osmanlı Devleti ile İran'ın dahili meşgalelerle uğraştığı bir devirde başlayan Rus işgali hem Azerbaycan Hanlıklarını hem de güvencelerini durumundaki iki Müslüman hükümeti gafil avlamıştır. Zira, Rus işgali küçük bir ordu ile olmasına rağmen oldukça hızlı ve başarılı bir şekilde gelişmiştir. Rusların ilk taarruz ettiği Azerbaycan Hanlığı Gence olmuştur. Ruslar Gence'yi ele geçirip halkını katletmek suretiyle cezalandırmışlardır. Gence'nin adı değiştirilip camileri de kiliseye dönüştürülmüştür. Rusların bu işgaline karşı Osmanlı Devleti fiili hiçbir harekette bulunmadı. Sadece, hudud valileri Rus işgalleri hakkında merkeze bilgi vermekle yetindiler (BOA.H.H.Nu.6672). Ruslar daha sonra Derbend ve Kuba Hanlıklarını işgal ederek Rusya'ya ilhak etmişlerdir (1806) (Barthold,1955, s.538).

Bakü müdafileri, Rusların katliam yapmasından çekinerek 3 Eylül 1807 günü Rus hücumlarına mukavemet göstermeden teslim olmuşlardır. Bundan sonra Rus birlikleri Lenkeran Hanlığını işgal etmişler (31 Aralık 1812) (Memmedova, 2001: 80-108, Minorsky,1957: 31-32). Ardından da Şeki ve Şirvan'ı işgal etmişlerdir (BOA. H.H.Nu. 6677-A).

Azerbaycan'da Rus işgalleri başlayınca Osmanlı Devleti'nden ilk yardım isteyen Hanlıkların başında Karabağ Hanlığı gelmektedir (BOA.H.H.Nu.1760-A).Fakat Osmanlı Devleti'nden istediği yardımı alamayınca Karabağ Hanı İbrahim Halil, İran Şah'ına yaklaşmış ve hatta onunla birlikte Ruslara karşı mücadeleye dahi katılmıştı (BOA.H.H.Nu.6666). Ancak Ağa Muhammed Han mücadeleyi durdurunca Ruslar'da Karabağ'ı Rusya'ya ilhak ettiklerin ilan etmişlerdir (1822) (Bala,1955: 212-215). 1825'de Nahcivan Hanlığını, 1826'da Revan Hanlığını işgal eden Ruslar, Aras Nehrine kadar kuzey Azerbaycan'ın işgalini tamamlamıştır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuçlar

Gürcistan ilk çağlardan itibaren insanların ilgisini çeken bir bölge idi. Bu bölge Osmanlı Devleti ve İran'ın mücadele sahası iken daha sonraları Ruslar'ın yayılma planlarının da bir parçası haline gelmiştir. XVIII. yüzyılda yaşamış olan Tiflis Hanı II. İrakli ise üç büyük gücün birbirleri ile olan mücadelelerinden istifade etmiş, çeşitli politikalar uygulayarak varlığını korumaya çalışmıştır.

1744 yılında Nadir Şah tarafından Kaheti tahtına oturtulan II. İrakli 1748-1750 yılları arasında komşu hanlar ile şiddetli savaflara girişti. Bu savaflar Güneydoğu Kafkasya'da hakimiyet savaflarıydı. Babası Tahmuras ile İrakli Erivan, Gence ve Nahçıvan beylerini üst üste yenilgiye uğratıp bu bölgeleri vergi ve haraca bağladılar. Tahmuras'ın ölümünden sonra ise İrakli, birleşik Kartli-Kaheti Kralı oldu. 1758 yılında da İmereti Kralı ile askeri anlaşma imzaladı.

Bu sırada Osmanlı-Rus savaşı patlak verdi. İki taraf da çevredeki küçük halkları kışkırtıp düşmana karşı kullanmak istediler. Ruslar Balkan ve Güney Kafkasya Hristiyan topluluklarını, Osmanlılar da Kırım ve Kafkasya Müslümanlarını yanlarına çekmeye çalışıyorlardı. Gürcü kralları İrakli ve Salomon Ruslarla birlik oluşturmaya karar verdiler. Ancak Osmanlılara karşı savaşa girebilmek için Rusya'dan asker ve para desteği sağlamaları gerekti. İrakli kendisine göre ince hesaplar yaptı. İrakli Rus askeri ve parasal yardım ile Mesheti'yi elinde tutan Osmanlılara karşı savaşmayı, Ç'ar-Belakan topraklarını kurtarmayı ve Lek soygunlarını önlemeyi düşünüyordu. Gürcü-Rus dostluğu sağlandıktan sonra Osmanlı-İran saldırılarına karşı güvence yaratılacaktı.

Rus askerlerinin Güney Kafkasya'ya ayak basması ülke için yeni bir tarihi dönemin başlangıcı olacaktı. Nitekim 1769'da general Todtlaben

komutasındaki Rus ordusu Gürcistan'a ayak bastı. Ancak İrakli ile Todtlaben arasındaki ilişkiler iyi gitmedi. Todtlaben'in niyeti Kralı tahttan indirip ülkeyi ele geçirmektir. Ruslar Gürcistan'ın kalkınması, güçlenmesi için hiçbir çaba harcamıyorlardı. Aksine Rus generalleri Gürcü Krallarına yardım edeceklerine onların karşıtları feodalleri ile gizli, açık anlaşmalar yapıyorlardı. İrakli bu durumda Osmanlı'nın da İran'ın da dostluğunu tercih edemedi ve çareyi Ruslardan kesin himaye istemekte buldu. Rusların hesabına göre Kartli-Kaheti'yi himaye altına almakla Osmanlıları ve İran'ı tahrik edip kendilerine karşı harekete geçmelerine neden olacaktı. Bu sebepten İrakli'nin himaye isteği reddedildi.

10 Temmuz 1774 günü Osmanlılar ile Ruslar arasında Küçük Kaynarca barış anlaşması imzalandı. Bu anlaşmanın 23. Maddesi Gürcistan konusuyla ilgiliydi. Bu madde hükümlerine göre Ruslar Batı Gürcistan'da Osmanlı hakimiyetini tanıyorlardı. Osmanlı da İmereti'ye yüklenen ağır vergi ve haraçlardan vazgeçiyordu.

1770'li yıllarda yakın doğu ülkelerinde uluslar arası ilişkiler kötüleşti. Osmanlı-İran arası tekrar gerginleşti. Her iki taraf da savaş hazırlığına başladı. Her iki ülke için de İrakli'nin kazanılması önemliydi. Bunu temin etmek için İranlılar ve Osmanlılar İrakli'ye karşı gayet nazikleşip sevecenleştiler. İrakli'nin tercihi Osmanlılar oldu. 1778'de Anlaşma sağlandı. Artık bugünden sonra Kartli-Kaheti Osmanlı ittifakı sayılıyordu.

Bu sırada Osmanlı-Rus savaşı şiddetlendi. XVIII. yüzyıl içinde Ruslar Osmanlılardan yavaş yavaş Kırım, Kuzey Kafkasya'yı söküp alarak Kafkasya geçitlerine dayandılar. Kafkasya'yı elde tutabilmek için Rusların Gürcistan'da üs kurmaları kaçınılmazdı. Öte yandan Ruslar Hazar denizinin güney kıyıları da mutlaka ele geçirmeye karar verdiler. Bu gelişmeler sonucunda Gürcü Kralları İrakli ve Salomon Rusların gözünde değer kazandı.

Sultan ve onun paşaları müttefikleri olan Kartli-Kaheti Krallığının korunup güçlendirilmesi için hiçbir çaba harcamıyorlardı. İrakli Osmanlı

katkılarından ümidini kesti.ve 1781-1782 yıllarında Avrupa ülkeleriyle ilişkiye geçip onlardan yardım istedi. Ancak ümit verici hiçbir yanıt alamadı.

İrakli'nin uluslar arası dış politikası Kafkasya'daki gelişmelere bağlı kaldı. İran, Osmanlı ve Ruslar Güney Kafkasya'da rekabete girdiler. Bunlardan hiçbiri Gürcistan'ı rahat bırakmıyor, onun bağımsızlığını tanımak istemiyorlardı. İrakli'nin önünde İran, Osmanlı ve Rus seçenekleri vardı. Bunlardan birine yaranmak zorundaydı. Gürcü-Rus çıkarları birbirine daha yakın bulunduğu için Ruslar ile Geogiyevsk'de bir anlaşma imzalandı.

İrakli'nin Rus birliklerini Gürcistan'a getirmesi Güney Kafkasya halklarını korku ve telaşa düşürdü. Hanlardan bazıları Rus Çarına sığınıp kurtuluş yolu bulmayı denediler. Derbent, Karabağ, Hoy ve Dağıstan hanları Ruslara bağlılık yeminleri ettiler. Fakat ilk korku şoku geçtikten sonra gerçekler su yüzüne çıkmaya başladı. Müslüman topluluklar Osmanlılar tarafından kabustan uyandırıldı. Osmanlılar kapalı biçimde Rusları tehdide başladılar. Bu sırada Rusların Gürcistan'a ilgileri azaldı. Osmanlı etkisinin Kafkaslar'da büyük olduğu görülüyordu. Osmanlılar İrakli'ye baskı yapıp Rus dostluğundan vazgeçip kendileriyle ittifak yapmasını istediler.

1787'de yeni bir Osmanlı-Rus savaşı başladı. Ruslar Gürcistan'da bulundurdukları birliklerini geri çağırdılar. Rus birliklerinin ülkeden gitmesi İrakli düşmanı hanlıklarda gerginliği yumuşattı. Osmanlılar da tehditkar tutumlarından vazgeçtiler.

Ağa Muhammed Han ise 1786 da İrakli'ye sevgi ve kardeşlik mesajları gönderip dostluk teklifinde bulundu. Reddedilince 1795'de harekete geçti ve Tiflis'e girdi. Ruslar sıkıntı içinde kaderleriyle terk ettikleri Gürcülerin elden çıkmak üzere olduğunu anlayınca 200.000 kişilik Rus birliği Gürcistan'a geldi. Ancak 1796'da II. Katerina'nın ölmesi üzerine Rus birlikleri geri çağırıldı ve 11 Ocak 1798'de İrakli 80 yaşında yaşamına veda etti.

Sonuç olarak II. İrakli varlığını sürdürebilmek için çeşitli politikalar uygulamış bunlarda bazen başarılı olmuş bazen de yenilmiştir ve tahtta

kaldığı sürece ülkesinin toprakları üç büyük gücün arasında sürekli el değiştirmiştir.

5.2. Öneriler

XVII. asrın sonu XVIII. Asrın başlarından başlayarak Avrupa Devletleri Osmanlı ve Safevi Devletleri'nin topraklarını ele geçirmek için işgalci siyaset yürütmeye başlamışlardır. Onlar Şark Devletleri'nin iç işlerine müdahale etmek için bu bölgede yaşayan Hristiyanların yardımına umut bağlamışlardır. Aslında Hristiyanlara yardım bahanesi Avrupa Devletleri için kendi işgalci siyasetlerini hayata geçirmekte bir vasıta olmuştur. Nitekim Rusya'nın Hazar Denizi kıyılarını ve Güney Kafkasya'yı ele geçirmek vazifesi sadece Azerbaycan Hanlıklarını tabi etmek değil aynı zamanda da Gürcistan ile birlikte Kafkasya'da Rusya'nın dayanağı olabilecek yeni bir Hristiyan Devleti kurmak ihtiyacı doğurmuştur. O zaman siyasi manada bütünlük arz eden bir Ermeni siyasi teşekkülü olmadığı için Gürcistan krallığı Rusya'nın önündeki tek seçenektir. Bu bütünlüğün önündeki engel ise Osmanlı Devleti'nin sürekli takviye ve teşvik ettiği Kuzey Kafkasya toplulukları idi. Bu engelin ortadan kaldırılması için Rusya bir asırdır hazırlanıyordu. Zira Kafkasya'yı almadan Orta Asya'yı alması zor görünüyordu. Bu sebepten Rusya Gürcistan'ı ele geçirmiştir. Böylece Ruslar büyük bir avantaj kazanmış oldular. Osmanlı Devleti ise bu durumu istemeyerekte olsa kabullenmek zorunda kalmıştır.

Tezimizde Rusya, İran ve Osmanlı Devleti'nin Gürcistan için uygulamış oldukları siyasetler ve bu devletlerin II.İrakli ile münasebetleri ele alınmıştır. Devletlerin yayılcı siyasetlerinin gösterilmesi açısından bu dönemin aydınlatılması oldukça önemlidir. Kullanmış olduğumuz kaynaklar haricinde başka kaynakların da olduğu muhakkaktır. Bu nedenle en doğru genel kanaatler benzer konu, yer ve zamana ilişkin çalışmaların yapılması ve belgelerin incelenmesiyle ortaya çıkacaktır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BOA. H.H.No:73

BOA. H.H.No:324 g

BOA. H.H.No:94/c

BOA. H.H.No:203/e

BOA. H.H.No:333/b

BOA. H.H.No:324/c

BOA. H.H.No:324/d

BOA. H.H.No:324/j

BOA. H.H.No:339

BOA. H.H.No:7093

BOA. H.H.No:58-B

BOA. H.H.No:324

BOA. H.H.No:910

BOA. H.H.No:94-B

BOA. H.H.No:94-L

BOA. H.H.No:94-M

BOA. H.H.No:333-B

BOA. H.H.No:437

BOA. H.H.No:1251-D

BOA. H.H.No:1251-F

BOA. H.H.No:908

BOA. H.H.No:58-A

BOA. H.H.No:168

BOA. H.H.No:1290

BOA. H.H.No:811

BOA. H.H.No:811-A

BOA. H.H.No:35

BOA. H.H.No.35-A

BOA. H.H.No:1338

BOA. H.H.No:69

BOA. H.H.No:9010
 BOA. H.H.No:1220
 BOA. H.H.No:1164
 BOA. H.H.No:337
 BOA. H.H.No:6748A-B-D-E
 BOA. H.H.No:6672
 BOA. H.H.No:6677-A
 BOA. H.H.No:1760-a
 BOA. H.H.No:6666
 BOA. H.H.No:79
 BOA. H.H.No:6679
 BOA. H.H.No:220
 BOA. H.H.No:908
 BOA. H.H.No:377

İnceleme ve Araştırmalar

Abbasova, Aygün. (2009). **XVIII. Asırda Rusya'nın Cenubi Kafkaza Karşı İşgalcilik Siyasetinde Dini Etnik Amiller**. Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası.Bakı.

Abbasbeyli A.N. ve Yusifzade S.Z. (2009). **Beynelhalk Münasebetler Tarihi**. BDU Neşriyyatı. Bakı.

Ahmed Vasıf Efendi. (1994). **Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr**. Ankara. Türk Tarih Kurumu Yayını.

Aksun, Ziya Nur. (1994).**Osmanlı Tarihi.3**. Ankara. Ötüken Yayıncılık.

Aliyev, Fuad ve Hasanov, Urfan. (2007). **İrevan Hanlığı**. Bakı.

Aliyev, İlham. (2010). **İrevan Hanlığı Rusya İşgali ve Ermenilerin Şimali Azerbaycan topraklarına göçürülmesi**. Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası. Bakı.

Alpargu, Mehmet. (2002). Türkistan Hanlıkları. **Türkler Ansiklopedisi**. 8. Ankara. Yeni Türkiye Yayınları. s.557-605.

Arat, R.Rahmeti.(1958). Astırhan. **Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi**. 1. İstanbul.Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi. s.680-682.

Ateş, Abdurrahman. (2008). XVIII.Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-İran İlişkileri (1774-1779). **Afyonkarahisar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. S.3. s.65-82.

Ateş, Abdurrahman. (2001). **Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri**. Doktora Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Ayan, Ergin. (2010). Kafkasya. Bir Etno-Kültürel Tarih Çözümü. **Ordu Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**. S.2. s.19-50.

Aydın, Mustafa. (2010). Şeki. **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**. 38. İstanbul. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s.489-491.

Aydın, Mustafa. (2010). Şirvan. **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**. 39. İstanbul. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s.204-206.

Aydın, Mustafa. (2008). Revan. **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**. 35. İstanbul. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s.26-28.

Aydın, Mustafa. (2001). Karabağ. **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**. 24. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s.367-368.

Aydın, Mustafa. (2001). XIX. Yüzyılda Kafkaslar'da Nüfuz Mücadeleleri (1800-1830). Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

Azerbaycan Tarihi. (2007). **Yeddi Cildde III. Cild**. Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Neşriyyatı. Bakı

Azizov, Anar. (2010). Şeki. **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**. 32. İstanbul. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s.205-206.

Baddeley, John. F. (1996). **Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil**. (2. Basım). İstanbul. Kayıhan Yayınları.

Bakıhanov, Abbas Kulu Ağa. (1991). **Gülüstan-i İrem**. Bakü.

Bala, Mirza.(1945). Gürcistan. **Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi**. 2. İstanbul. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi. s.837-845.

Bala, Mirza. (1955). Karabağ . **Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi**. 6. İstanbul. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi. s. 212-217.

Bala, Mirza. (1973). Kırım. **Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi**.6. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi. s.72-85

Balkan, K. (1948). Kars Tarihinin Ana Hatları. **Bellekten**. C.XII.

Barthold, W. (1955). Derbend. **Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi**. 3. İstanbul. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi. s. 532-539.

Başbakanlık Osmanlı Arşive Genel Müdürlüğü. (1992). **Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri**. Ankara. Başbakanlık. Osmanlı Arşivi Yayınları.

Başbakanlık Osmanlı Arşive Genel Müdürlüğü. (1992). **Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri**. I.II. Ankara. Başbakanlık. Osmanlı Arşivi Yayınları.

Başbakanlık Osmanlı Arşive Genel Müdürlüğü. (2009). **Osmanlı Belgelerinde Karabağ**. İstanbul. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayınları.

Bayramova, Naile. (2009). **Şamahı Hanlığı**. Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Neşriyyatı. Bakü.

Bayramova, Naile. (2005). XIX. Yüzyıl Başlarında Şamahı Hanlığı ve Rusya (tercüme. Hatem Cabbarlı). **Türk Dünyası Tarih Dergisi**. S.217. s.51-55.

Bayur, Yusuf Hikmet. (1987). **Hindistan Tarihi**.3. (2. Basım). Ankara. Türk Tarih Kurumu Yayını.

Berdzenişvili, Nikoloz ve Canaşia, Simon. (2000). **Gürcistan Tarihi**. (2. Basım). İstanbul. Sorun Yayınları.

Berkok, İsmail. (1958). **Tarihte Kafkasya**. İstanbul. İstanbul Matbaası.

Beydilli, Kemal. (2002). Küçük Kaynarca. **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**.25. Ankara. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. S.524-526.

Bilgili, Ali Sinan. (2009). Osmanlı ve Safevi Hakimiyetlerinde Tiflis (XVIII. Yüzyıl). **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**. S.21. s.23-62.

Brosset. Marie Felicite. (2003). **Gürcistan Tarihi**. (çeviren: Hrand D. Andreasyan). Ankara. Türk Tarih Kurumu Yayını.

Budak, Mustafa. (2002). Rusya'nın Kafkasya'da Yayılma Siyaseti. **Türkler Ansiklopedisi**. 18. Ankara. Yeni Türkiye Yayınları. s.488-514.

Cabağı, Wassan Giray. (1967). **Kafkas-Rus Mücadelesi**. İstanbul. Baha Matbaası.

Cevdet Paşa. (1976). **Tarih-i Cevdet**. İstanbul.

Çakmak, Mehmet Ali. (2002). Azerbaycan'da Müstakil Hanlıklar Devrine Umumi Bir Bakış. **Türkler Ansiklopedisi. 7.** Ankara. Yeni Türkiye Yayınları. s.15-21.

Çapraz, Hayri. (2006). Gürcistan'da Rus İdaresinin Yerleşmesi (1800-1850). **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi. C.1. S.1. s.67-80.**

Çelebioğlu, Tuğba. (2005). **1990 Sonrası Türkiye-Gürcistan İlişkileri.** Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. İstanbul.

Çeşmî-zâde Mustafa Reşîd. (1993). **Çeşmî-zâde Tarihi.** (Hazırlayan: Bekir Kütükoğlu). İstanbul. İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

Çetinoğlu, Oğuz. (2005). Kırım Hanlığının Kuruluşu ve İlk İlişkileri. **Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi. S.224. s.26-27.**

Çingizoğlu E. Emrahov ve M.İ. Hasanov H.İ.(2008).**Karabağ Hanlığı.**Bakü.

Çolak, Mustafa. (2006). **Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası.** Ankara. Türk Tarih Kurumu Yayını.

Danişmend, İsmail Hami. (1972). **Osmanlı Tarihi Kronolojisi.** İstanbul. Türkiye Yayınevi.

Dedeyev, Bilal. (2008). **Karabağ Savaşı Siyasi-Hukuki-Ekonomik Analiz.** Kafkas Üniversitesi Kafkasya Araştırmaları Enstitüsü Yayınları. Bakü.

Dursun, Davut. (1996). Gürcistan. **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 14.** İstanbul. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s.310-311.

Eğilmez, Savaş. (2002). Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın Kafkasya Politikası. **Türkler Ansiklopedisi. 4.** Ankara. Yeni Türkiye Yayınları. s.705-712.

Erel, Şerafettin. (1961). **Dağıstan ve Dağıstanlılar.** İstanbul. İstanbul Matbaası.

Fateh, Kerim Ağa. (1958). **Şeki Hanlığının Muhtasar Tarihi.** Azerbaycan Ensiklopediyası Neşriyyat-Poliqrafiya Birliğı.Bakü.

Garabaği, Mirze Camal Cavanşir. (1959). **Garabağ Tarihi.** Bakı. Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Neşriyyatı.

Gökçe, Cemal. (1979). **Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti.** İstanbul. Has-Kurtulmuş Matbaası.

Gumilev, Lev Nikolayeviç. (2003) **Hazar Çevresinde Bin Yıl.** (çeviren: D. Ahsen Batur). İstanbul. Selenge Yayınları.

Gül, Muhittin. (2009). Türk-Gürcü ilişkileri ve Türkiye Gürcüleri. **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi.**s.75-108

Gümüş, Nebi. (2002).Selçuklu-Gürcü ilişkileri. **Türkler Ansiklopedisi.** 4. Ankara. Yeni Türkiye Yayınları. s.713-721.

Hacieva, Saide. (2002). İrevan (Revan) Türk Hanlığı ve Osmanlı Devleti ile ilişkileri. **Türkler Ansiklopedisi.** 7. Ankara. Yeni Türkiye Yayınları. s.64-71.

Hamidova Ş.(1987). **XVIII. Asrın II. Yarısında Azerbaycan Gürcistan Münasebetleri Tarihi.** Bakı.

Hammer. (1992).**Büyük Osmanlı Tarihi.3.** İstanbul. İkra Okusan Yayıncılık.

Hızal, Ahmet Hazer. (1961). **Kuzey Kafkasya /Hürriyet ve İstiklal Davası.** Ankara. Orkun Yayınları.

İbadov, Rakif Hüseyinoğlu. (2002). Şeki Hanlığı ve Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkileri. **Türkler Ansiklopedisi.** 7. Ankara. Yeni Türkiye Yayınları. s.73-81

İlgürel, Mücteba. Türkler(Osmanlılar). **Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi.** 12. İstanbul. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi. s.311-320.

İnalçık, Halil. (2002). Kırım Hanlığı, **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.** 25. Ankara. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s.450-457.

İsmailov, Reşit Bey. (1993). **Azerbaycan Tarihi.** Bakü.

İsmayıl, Mahmud ve Bağirova, Maya. (1997). **Şeki Hanlığı.** Bakı. Azerbaycan Devlet Neşriyyatı.

Jorga, Nicolae. (2005). **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi.** (çeviren: Bekir Sıtkı Baysal). 4. İstanbul. Yeditepe Yayınevi. s.329-335.

Kafesoğlu, İbrahim. (2004). **Türk Milli Kültürü.** (24. Basım). İstanbul. Ötüken Yayıncılık.

Kafı, Kadircan. (1942). **Şimali Kafkasya.** İstanbul. Vakıf Matbaası.

Kantarıcı, Halil. (2006). **Kıskaçtaki Bölge Kafkasya.** İstanbul. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Karamanlı, M. Hüsamettin. (1996). Gürcistan. **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.** 14. İstanbul. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s.312-316.

- Karabağnameler. I.II.III.Kitab. (2006). Bakı.**
- Karayev, Elçin. (2010). **İrevan Hanlığı.** Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Avrupa Neşriyyatı. Bakı.
- Kınal, Fûruzan. (1962). **Eski Anadolu Tarihi.** Ankara. Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Kızıoğlu, Fahrettin. (1993). **Osmanlılar'ın Kafkas Elleri'ni Fethi (1451-1590).** Ankara. Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Köse, Ensar. (1996). **XVIII. Yüzyıl Başlarında Kafkaslar'da Nüfuz Mücadelesi.** Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Kurat, Akdes Nimet. (1987). **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar.** Ankara. Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Kunt, Metin. (2005). Osmanlı Devletinin Barışçı Siyaseti (1703-1739). **Türkiye Tarihi. 3. (Osmanlı Devleti 1600-1908).** İstanbul. Cem Yayınevi. S.53-72.
- Külbilge, İlker. (2010). **XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran İlişkileri (1703-1747).** Doktora Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir.
- Kütükoğlu, Bekir. (1993). **Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri.** İstanbul. İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Mahmudov Yakub, Şükürov Kerim.(2005). **Karabağ Real Tarih, Faktlar, Senetler.** Tahsil Neşriyyatı. Bakı.
- Mansel, Arif Müfit. (1971). **Ege ve Yunan Tarihi.** Ankara. Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Memmedov, Hüsamettin. (2002). Beylerbiylikten Hanlığa Gence-Karabağ. **Türkler Ansiklopedisi. 7.** Ankara. Yeni Türkiye Yayınları. s.57-63.
- Memmedova, İrade. (2011). **Rusya ile İran Arasında Azerbaycan (Lenkeran Hanlığı).** (Aktaran. Sebahattin Şimşir). İstanbul. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Muhammedoğlu, Aliyev Salih. (2000). İran. **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 22.** İstanbul. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s.405-409.
- Mustafazade, Tofiq Teyyuboğlu. (2002). Safevi Hanedanının Son Yılları. **Türkler Ansiklopedisi. 6.** Ankara. Yeni Türkiye Yayınları. s.925-940.

Mustafazade, Tofiq Teyyuboğlu. (2002). Guba Hanlığı. **Türkler Ansiklopedisi. 7.** Ankara. Yeni Türkiye Yayınları. s.82-93.

Mustafazade, Tofiq Teyyuboğlu. (2004). 18. Yüzyılda Osmanlı-Azerbaycan İlişkilerinin Başlıca Merhaleleri. **Karadeniz Araştırmaları. C.1.** S.1. Matfen Matbaacılık.

Mustafazade, Tofiq Teyyuboğlu.(2005). **Quba Hanlığı.** Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Neşriyyatı. Bakı.

Mustafazade, Tofiq Teyyuboğlu. (2002). **XVIII.Yüzillik-XIX.Yüzilliyin Evvellerinde Osmanlı Azerbaycan Münasebetleri.** Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Neşriyyatı. Bakı.

Necefli, Güntekin. (2012). **XVIII. Asırda Azerbaycan Topraklarında Ermeni Devleti Kurma Teşebbüsleri.** (Aktaran: Sebahattin Şimşir). İstanbul. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Özcan, Azmi. (2006).Nadir Şah. **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 32.** İstanbul. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s.276-277.

Öztürk, Temel. (2007). Özü. **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 34.** İstanbul. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s.133-134.

Piriyev, Vaqif. (2006). **Azerbaycanın Tarihi-Siyasi Coğrafiyası.** Müellim Neşriyyatı.Bakı.

Saray, Mehmet. (1994). **Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875).** Ankara. Türk Tarih Kurumu Yayını.

Saray, Mehmet. (1990). **Türk-İran Münasebetlerinde Şiilliğin Rolü.** Ankara. Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınevi.

Sertoğlu, Midhat. (2011). **Mufassal Osmanlı Tarihi. 5.** Ankara. Türk Tarih Kurumu Yayını.

Sümer, Faruk. (1950). Akkoyunlular. **Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi. 2.** İstanbul. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi. s.251-270.

Sümer, Faruk. (2001). Kaçarlar. **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 24.** İstanbul. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s.51-63.

Sümer, Faruk. (1988). Ağa Muhammed Şah. **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 1.** İstanbul. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s.455-456.

Şâmi, Nizamüddin. (1987). **Zafernâme.** (çeviren:Necati Lugal). Ankara. Türk Tarih Kurumu Yayını.

Şimşir, Sebahattin. (2009). **Dünden Bugüne Türkistanda Türkler.** İstanbul. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Tarhan, M. Taner. (2002). Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmerler ve İskitler. **Türkler Ansiklopedisi. 1.** Ankara. Yeni Türkiye Yayınları. s.597-610.

Taşdemir, Tekin. (2005). **Ahıska ve Sürgün Halk Ahıskalılar.** İstanbul. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Tavkul, Ufuk. (2002). **Etnik Çatışmaların Gölgesinde Kafkasya.** İstanbul. Ötüken Yayıncılık.

Telliöğlü, İbrahim. (2004). **Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler.** Trabzon. Serander Yayınları.

Temizkan, Abdullah. (2006). Rusya ve Osmanlı Devleti'nin Kafkas-Ötesinde Nüfuz Mücadelesi. **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi. S.2.** s.447-462.

Togan, Zeki Velidi. (1949).Azerbaycan. **Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi. 2.** Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi.s.91-118.

Tukin, Cemal. (1952). Küçük Kaynarca. **Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi. 6.** İstanbul. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi. s.1064-1070.

Turan, Osman. (2005). **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti.** İstanbul. Ötüken Yayınları.

Uçarol, Rıfat. (1989). **Siyasi Tarih.** İstanbul. Çağ Yayınları.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1995). **Osmanlı Tarihi. 4. I. Kısım** (5.Basım). Ankara Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Üstüner, Ali Cengiz. (2001). Bozkır Göçebeleri Kimmerler ve İskitler. **Türk Dünyası Araştırmaları. S.135.** s.191.

V.Minorsky. (1945). Abiverd. **Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi. 4.** İstanbul. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi. s.5-6.

V.Minorsky. (1957). Lenkeran. **Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi. 7.** İstanbul. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi. s.212-217.

V.Minorsky.(1964).Nadir. **Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi. 9.** İstanbul. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi. s.21-31.

V.Minorsky. (1974). Tiflis. **Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi. 12.** İstanbul. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi. s.264-279.

Yakubovskiy, A.Yu. (2000).**Altın Ordu ve Çöküşü**. Ankara. Türk Tarih Kurumu Yayını.

Yazıcı, Tahsin. (1995). Feth Ali Şah. **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**. 12. İstanbul. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s.451-452.

Zeyneloğlu, Cihangir. (1342). **Muhtasar Azerbaycan Tarihi**. İstanbul.